

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

ÖZBEKÇEDE CÜMLE BAĞLAYICILARI

Gülşah TUĞLACI

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

ÖZBEKÇEDE CÜMLE BAĞLAYICILARI

Gülşah TUĞLACI

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Gülşah Tuğlacı tarafından hazırlanan "Özbekçede Cümle Bağlayıcıları" başlıklı bu çalışma, 17/01/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Çetin PEKACAR (Başkan)

Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Danışman)

Doç Dr. İ. Ahmet AYDEMİR (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezinin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezinin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

17.01.2019

Gülşah TUĞLACI

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- ✓ **Tezimin tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.**

(Bu seçenkle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etseniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

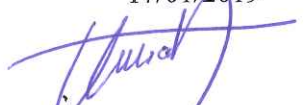
- o **Tezimin tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.**

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

- o **Tezimin tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.**

- o **Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi**

17/01/2019

Gülşah TUĞLACI

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Tez Danışmanının **Prof. Dr. Nurettin DEMİR** ve **Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

(İmza)

Arş. Gör. Gülşah TUĞLACI

ÖZET

TUĞLACI, Gülşah. *Özbekçede Cümle Bağlayıcıları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Cümleleri farklı şekillerde ve çeşitli anlam ilgileri kurarak birbirine bağlayan dilbilgisel unsurlara cümle bağlayıcıları denir. Cümle bağlayıcıları ek, enklitik ya da kelime şeklinde bulunabilir. Bağımsız cümleleri farklı şekillerde birbirine bağlayarak yeni ve yapısal açıdan daha karmaşık cümle şekilleri oluşturan cümle bağlayıcıları, hem cümle hem de metin kuruluşunda önemli işlevler üstlenir. Bu sebeple cümle bağlayıcılarının sözlüksel ve söz dizimsel açıdan detaylı şekilde incelenmesi dilin yapısının çözümlenmesi açısından önemlidir.

Bu tez çalışmasının amacı Özbekçedeki bağımsız cümle bağlayıcılarını tespit ederek bunların hem cümle hem de metin oluşturmadaki rolünü yapısal ve işlevsel özellikleri açısından incelemektir. İnceleme materyalini araştırmanın ilk aşamasında belirlenen ve Özbek edebi dilini temsil eden sekiz roman oluşturmaktadır. Öncelikle bu sekiz roman taranarak Özbekçedeki cümle bağlayıcıları tespit edilmiştir. Daha sonra tespit edilen bağlayıcılar yapı, köken, kullanım ve işlevleri açısından incelenmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konu, amaç, yöntem, kapsam ve sınırlılıklar ve literatür özetiyle ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Birinci bölümde konuyla ilgili temel kavramlar ele alınmıştır. İkinci bölüm, Özbekçedeki bağımsız cümle bağlayıcılarının incelendiği ana bölümdür. Burada bağlayıcılar “sıralayıcı cümle bağlayıcıları” ve “ilişkilendirici cümle bağlayıcıları” şeklinde iki grupta ele alınmıştır. Sonuç bölümü ise araştırma sürecinde toplanan verilerin değerlendirilmesinden elde edilen çıktıları kapsamaktadır.

Tezin çıktılarının gramer çalışmaları ya da metindilbilimi incelemeleri gibi çeşitli araştırma alanları için toplu ve detaylı veri sunması, Türk ve Özbek dilbilimine katkıda bulunması umulmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Özbekçe, Türkçe , Bağlaç, Cümle bağlayıcısı

ABSTRACT

TUĞLACI, Gülşah. *Sentence Connectors in Uzbek*, Master's Thesis, Ankara, 2019.

The grammatical elements that connect the sentences in different ways by making various meaning relations between them are called sentence connectors. The sentence connectors might be a particle, clitic or word. These elements, which form new and constructionally complex types of sentences, perform important functions in both sentences and text structures. For this reason, the comprehensive lexical and syntactic analysis of sentence connectors is important in terms of analyzing the structure of language.

The aim of this study is to determine the sentence connectors in Uzbek, analyse their structural and functional roles in both sentences and text formations. The study material of this thesis consists of eight novels representing the Uzbek literary language and chosen in the first phase of the study. Firstly, these eight novels were scanned and the sentence connectors in Uzbek were determined. Later, these connectors were examined in terms of their structures, origins, usages and functions.

This study consists of four chapters. In the introductory chapter, subject, purpose, method, scope and limitations and literature summary of this study are explained. In the first chapter, the basic concepts are discussed. The second chapter is the main part in which sentence connectors in Uzbek are examined. In this chapter, the sentence connectors were discussed in two groups: “coordinative sentence connectors” and “correlative sentence connectors”. And the conclusion covers the results obtained from the evaluation of the data gathered throughout the research process.

It is hoped that the results of the thesis will provide collective and detailed data for various research areas such as grammar or text-linguistics studies and also contribute to Turkish and Uzbek linguistics.

Keywords

Uzbek, Turkish, Conjunction, Sentence connector

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÖZBEK LATİN ALFABESİ	xiii
KISALTMALAR DİZİNİ	xiv
TARANAN ESERLER	xv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TEMEL KAVRAMLAR	8
1.1. Görevli Kelimeler	8
1.2. Bağlaçlar	9
1.3. Cümle Bağlayıcısı	12
1.4. Kod Kopyalama	12
2. BÖLÜM: ÖZBEKÇEDE BAĞIMSIZ CÜMLE BAĞLAYICILARI	14
2.1. SIRALAYICI CÜMLE BAĞLAYICILARI	14
2.1.1. -da	14
2.1.2. ham(-da)	16
2.1.3. -ki/kim	18
2.1.4. -ku	21

2.1.5. <i>va</i>	23
2.2. İLİŞKİLENDİRİCİ CÜMLE BAĞLAYICILARI	25
2.2.1. <i>afsus(-ki/kim)</i>	25
2.2.2. <i>aftidan</i>	27
2.2.3. <i>agar</i>	28
2.2.4. <i>aks holda</i>	30
2.2.5. <i>aksincha</i>	30
2.2.6. <i>alaxsus</i>	31
2.2.7. <i>albatta</i>	32
2.2.8. <i>ammo(-lekin)</i>	33
2.2.9. <i>ana</i>	35
2.2.10. <i>asli</i>	37
2.2.11. <i>aslida(-ku)</i>	38
2.2.12. <i>avvalo... ikkinchi(-dan)/(undan/shundan)</i> <i>keyin/so 'ng/so 'ngra</i>	39
2.2.13. <i>axir, axi(y)ri</i>	40
2.2.14. <i>ayni (shu) damda/paytda/zamonda</i>	41
2.2.15. <i>ayniqsa</i>	42
2.2.16. <i>balki</i>	43
2.2.17. <i>bari... bari</i>	45
2.2.18. <i>baribir</i>	45
2.2.19. <i>ba'zan... ba'zan</i>	46
2.2.20. <i>ba'zi(-da/-lari)... ba'zi(-da/-lari)</i>	46
2.2.21. <i>bilaks</i>	47
2.2.22. <i>bilasan-ku</i>	48
2.2.23. <i>bilmadim</i>	48

2.2.24. <i>binoan alayhi</i>	49
2.2.25. <i>binobarin</i>	49
2.2.26. <i>bir ozdan soʻng</i>	50
2.2.27. <i>bir tomon... bir tomon esa</i>	51
2.2.28. <i>bir tomondan</i>	52
2.2.29. <i>biri... biri/ikkinchisi</i>	53
2.2.30. <i>biri-biridan... biri-biridan</i>	54
2.2.31. <i>birovlar... birovlar</i>	54
2.2.32. <i>boʻlmasa</i>	55
2.2.33. <i>bundan boshqa/tashqari</i>	55
2.2.34. <i>buning ustiga</i>	56
2.2.35. <i>chamasi</i>	57
2.2.36. <i>chindan (ham)</i>	58
2.2.37. <i>chunki</i>	59
2.2.38. <i>chunonchi</i>	59
2.2.39. <i>dam... dam</i>	60
2.2.40. <i>darhaqiqat</i>	60
2.2.41. <i>demak</i>	61
2.2.42. <i>ehtimol</i>	61
2.2.43. <i>eng avval</i>	62
2.2.44. <i>eng muhimi</i>	63
2.2.45. <i>esa</i>	63
2.2.46. <i>faqat</i>	64
2.2.47. <i>gap shundaki</i>	64
2.2.48. <i>goh... goh</i>	65
2.2.49. <i>gohida</i>	66

2.2.50. <i>goʻyo</i>	67
2.2.51. <i>ha</i>	67
2.2.52. <i>hali</i>	68
2.2.53. <i>haqiqatan</i>	69
2.2.54. <i>haqiqatda</i>	70
2.2.55. <i>har qalay</i>	70
2.2.56. <i>hatto(-ki)</i>	71
2.2.57. <i>hech boʻlmaganda/boʻlmasa</i>	72
2.2.58. <i>holbuki</i>	72
2.2.59. <i>jilla boʻlmasa</i>	73
2.2.60. <i>juda boʻlmaganda/boʻlmasa</i>	73
2.2.61. <i>keyin</i>	74
2.2.62. <i>kim biladi/bilsin</i>	75
2.2.63. <i>lekin</i>	76
2.2.64. <i>magar</i>	77
2.2.65. <i>mana</i>	77
2.2.66. <i>masalan</i>	78
2.2.67. <i>manimcha</i>	78
2.2.68. <i>modomiki</i>	79
2.2.69. <i>na...na</i>	80
2.2.70. <i>negaki</i>	80
2.2.71. <i>ne-ne... ne-ne</i>	80
2.2.72. <i>qanday boʻlmasin</i>	81
2.2.73. <i>qisqasi</i>	81
2.2.74. <i>qolaversa</i>	82
2.2.75. <i>rostini aytsam</i>	82

2.2.76. <i>shu bilan baravar/birga</i>	83
2.2.77. <i>shu sababdan</i>	84
2.2.78. <i>shunday bo'lsa-da/ham</i>	85
2.2.79. <i>shunday qilib</i>	85
2.2.80. <i>shundoqki</i>	86
2.2.81. <i>shunga binoan</i>	86
2.2.82. <i>shuning barobarida</i>	86
2.2.83. <i>shuning uchun/shu chun/shuniychun</i>	87
2.2.84. <i>sirasini aytganda</i>	88
2.2.85. <i>so'ng</i>	89
2.2.86. <i>so'ngra</i>	91
2.2.87. <i>to'g'rirog'i/to'g'risi(-ni aytsam)</i>	92
2.2.88. <i>undan ko'ra</i>	93
2.2.89. <i>unday bo'lsa</i>	93
2.2.90. <i>vaholanki</i>	94
2.2.91. <i>xullas</i>	94
2.2.92. <i>xulosa</i>	95
2.2.93. <i>xususan</i>	95
2.2.94. <i>yana</i>	95
2.2.95. <i>ya'ni</i>	96
2.2.96. <i>yaxshiki</i>	97
2.2.97. <i>yo</i>	98
2.2.98. <i>yoki</i>	99
2.2.99. <i>yolg'iz</i>	100
2.2.100. <i>yo'q</i>	101
2.2.101. <i>yo'qsa</i>	101

2.2.102. <i>zero(-ki)</i>	102
2.2.103. <i>zotan</i>	102
SONUÇ	104
KAYNAKÇA	107
EK 1: Türkçe Tez Orijinallik Raporu	113
EK 2: İngilizce Tez Orijinallik Raporu	114
EK 3: Türkçe Etik Komisyon Muafiyeti Formu	115
EK 4: İngilizce Etik Komisyon Muafiyeti Formu	116

ÖZBEK LATİN ALFABESİ	
Latin	Transkripsiyon
A a	Ä ä
B b	B b
D d	D d
E e	E e
F f	F f
G g	G g
H h	H h
I i	İ i
J j	C c/J j
K k	K k
L l	L l
M m	M m
N n	N n
O o	Å å
P p	P p
Q q	Q q
R r	R r
S s	S s
T t	T t
U u	U u/Ü ü
V v	V v
X x	X x
Y y	Y y
Z z	Z z
O' o'	O o/Ö ö
G' g'	Ğ ğ
Sh sh	Ş ş
Ch ch	Ç ç
Ng	Ng

KISALTMALAR DİZİNİ

Ar.	Arapça
bk.	bakınız
Far.	Farsça
krş.	karşılaştırınız
KVK	Kecha va Kunduz
MÖK	Muhabbat O‘limdan Kuchli
OBQ	Odam Bo‘lish Qiyin
OQD	Otamdan Qolgan Dalalar
ÖK	O‘tgan Kunlar
örn.	örneğın
PT	Palaxmon Toshları
QQ	Qutlug‘ Qan
UY-I	Ulug‘ Yo‘l I. bölüm
UY-II	Ulug‘ Yo‘l II. bölüm

TARANAN ESERLER

- Cho'lon. (2000). *Kecha va Kunduz*. Toshkent: Sharq Nashriyoti (Eserin orijinali 1936'da yayımlanmıştır).
- Kenja, K. (2011). *Palaxmon Toshleri*. Sharq Yulduzi Jurnalı 1-2- Sonlar.
- Murod, T. (1994). *Otamdan Qolgan Dalalar*. Toshkent: Sharq Nashriyoti (Eserin orijinali 1993'te yayımlanmıştır).
- Muxtor, O. (2010). *Muhabbat O'limdan Kuchli*. Sharq Yulduzi Jurnalı 4-5- Sonlar.
- Oybek (1969). *Qutlug' Qan*. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Badiiy Adabiyot Nashriyoti (Eserin orijinali 1940'ta yayımlanmıştır).
- Oybek (1978). *Ulug' Yo'l (I-II)*. Toshkent: Oqituvchi Nashriyoti (Eserin orijinali 1977'de yayımlanmıştır).
- Qodiriy, A. (2007). *O'tkan Kunlar*. Toshkent (Eserin orijinali 1925'te yayımlanmıştır).
- Umarbekov, O. (2007). *Odam Bo'lish Qiyin*. Toshkent: Sharq Nashriyoti (Eserin orijinali 1970'te yayımlanmıştır).

GİRİŞ

Bu tezin konusu Özbekçede cümle bağlayıcılarıdır. Cümleler, bünyesinde en az bir yüklem bulunduran dil birlikleridir. Bu dil birlikleri çoğu zaman yapı ve anlam bakımından çeşitli araçlarla bağlanarak daha karmaşık yapılar şeklinde ortaya çıkar. Cümleleri bağlamada kullanılan araçlar *cümle bağlayıcısı* olarak adlandırılır. Cümle bağlayıcılarının, yeni cümle tipleri oluşturmasından yola çıkarak dilin yapısı açısından önemli görevler üstlenen ögeler olduğunu söylemek mümkündür. Bunların incelenmesi dildeki yapısal ve anlamsal bağlanma yollarının anlaşılmasına katkı sağlar. Ayrıca cümle bağlayıcıları kopyalanabilen yapılar olduğu için diller arası etkileşimler hakkında bilgi sahibi olmaya da olanak sunar.

Metin incelemelerinde cümle bağlayıcısı adı verilen dil araçlarının rolü önemlidir. Çünkü bu araçlar metni oluşturan cümleler arasındaki anlam ilişkilerini çeşitli işlevlerle işaretleyen ya da pekiştiren unsurlardır. Eski Türkçede sınırlı olan bu unsurların sayısı zamanla dilin kendi malzemeleriyle ya da başka dillerden yapılan kopyalamalarla çoğalmıştır. Türk dilinin Güneydoğu (Karluk) grubunda yer alan ve yoğun Farsça/Tacikçe etkisi altında kalan Özbekçede de cümle bağlayıcılarının önemli sayıya ulaştığı düşünülmektedir.

Yapılan literatür taramasında, Özbekçedeki cümle bağlayıcılarını tek başına detaylı şekilde ele alan bir çalışma Türkiye ve Özbekistan literatüründe ya da diğer yabancı literatürlerde tespit edilmemiştir. Bu tez çalışmasının amacı Özbekçede kullanılan cümle bağlayıcılarını tespit etmek ve bunların yapısal, söz dizimsel, anlamsal, işlevsel özelliklerini detaylı olarak ele almaktır. Bir diğer amaç ise elde edilen veriler doğrultusunda Özbekçedeki bağımsız cümle bağlayıcılarının genel bir tasnifini ortaya koymaktır. Tezin çıktılarının gramer çalışmaları ya da metindilbilimi incelemeleri gibi çeşitli araştırma alanları için toplu ve detaylı veri sunması, Türk ve Özbek dilbilimine katkıda bulunması umulmaktadır.

Araştırma planının ilk aşamasında, yüksek lisans tezi çerçevesinde kabul edilebilir bir rakam olduğu düşünülen sekiz Özbekçe roman seçilmiştir. Çalışmanın inceleme materyalini Özbek edebi dilini temsil eden bu sekiz roman oluşturmaktadır. Gerekli

yerlerde art zamanlı değerlendirmede bulunabilmek amacıyla, romanların birbirinden farklı dönemlerde yazılmış olmasına dikkat edilmiştir. Daha sonra, bu sekiz roman taranarak cümle bağlayıcıları derlenmiştir.

Çalışmanın inceleme kısmında, tespit edilen cümle bağlayıcıları yapıları, kökenleri, kullanımları ve işlevleri açısından ele alınmış, romanlardan derlenen cümlelerle örneklendirilmiştir. Numaralandırılan örnek cümlelerin Özbekçesi italik olarak yazıldıktan sonra hemen altında tırnak içerisinde Türkçe aktarımları verilmiştir. Cümle bağlayıcıları hem Özbekçe orijinalinde hem de Türkçe aktarımında altı çizilerek vurgulanmıştır. Cümlelerin tespit edildiği romanın adının kısaltması ve sayfa numarası parantez içerisinde belirtilmiştir (örn. KVK 48). Birden fazla işleve sahip olan cümle bağlayıcılarının her işlevini gösteren birer örneğe yer verilmesine özen gösterilmiştir. Derlenen örneklerin Özbekçe orijinalindeki yazım ve noktalamasına müdahale edilmemiştir.

Cümle bağlayıcısının *ki*, *esa* gibi şekillerle kullanılan farklı versiyonları (örn. *haqiqatda*, *haqiqatda esa*; *hatto*, *hattoki*) birbiriyle aynı ya da benzer kullanım ve işlev özellikleri gösteriyorsa bunlar aynı başlık altında ele alınmıştır. Başlığın yazımında, bağlayıcının bünyesinden çıkarılabilen unsurlar *haqiqatda (esa)*, *hatto(ki)* şeklinde parantez içine alınmıştır. Yine bazı cümle bağlayıcılarının aynı kullanım ve işlev özellikleri gösteren eş anlamlı versiyonları bulunmaktadır (örn. *ayni paytda*, *ayni zamonda*). Bu tür cümle bağlayıcılarına da aynı başlık altında yer verilmiştir. Başlığın yazımında ise *ayni paytda/zamonda* gösterimi tercih edilmiştir.

İranca ve Slavcaya komşu olarak konuşulan bir yığın Türk dili, öncül bitimsiz şekillerin yanı sıra soncul cümlelere de sahiptir. Ana cümle görünümünde olan bu cümleler bitişmeyen/bağımsız bağlayıcılara sahip olmaları sebebiyle Hint-Avrupa yan cümlelerine benzerler (Johanson 2014: 107). Önemli derecede Tacikçe etkisi altında kalmış olan Özbekçede de durum farklı değildir. Bitişmeyen bağlayıcılarla kurulan soncul cümlelerin yoğun olarak kullanıldığı Özbekçede, bağımsız bağlayıcılarla birlikte bazı birleşme şekilleri de kopyalanmıştır. Gerekli noktalarda, konuya dil ilişkileri açısından yaklaşılarak yabancı kökenli cümle bağlayıcılarının dildeki sözlüksel ve söz dizimsel etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasının kuramsal altyapısını Johanson'un Türkçedeki cümle bağlama yolları için yaptığı sınıflandırma oluşturmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre bağlaçlar *Juxtaposition*, *Einverleibung* ve *Kopplung* olmak üzere üç başlıkta incelenir (Johanson 1993: 216). Aydemir, bu terimler için sırasıyla *bağımsız sıralı cümleler [ardışıklık]*, *altasıralı bağlı cümleler [katışıklık]* ve *bağlaşik cümleler [bağlaşiklik]* karşılıklarını kullanmıştır (2014: 32). Bu terimlerle işaretlenen cümle türleri aşağıdaki örnekler üzerinden açıklanabilir:

- (1) *Telefonum bozuldu. Seni arayamadım.*
- (2) *Telefonum bozulduğu için seni arayamadım.*
- (3) *Telefonum bozuldu. Bu sebeple seni arayamadım.*

(1) numaralı örnekteki cümleler arasında söz dizimsel bağ bulunmamaktadır. Bunlar yapısal olarak birbirinden bağımsız, ancak anlamsal olarak güçlü bir ilişki içerisinde bulunan ardışık konumdaki cümlelerdir. Bunlar *bağımsız sıralı cümleler* (juxtaposition) terimiyle açıklanır. (2) numaralı örnekte daha karmaşık bir sistem söz konusudur. Aralarında anlamsal olarak sebep-sonuç ilişkisi bulunan iki cümle, yapısal olarak da iç içe geçerek bağlanmıştır. Sıfat-fiil, zarf-fiil, şart gibi eklerle kurulabilen bu tip yapılar *altasıralı bağlı cümleler* (Einverleibung) grubunda ele alınır. (3) numaralı örnekte ise (1)'de olduğu gibi bir ardışıklık söz konusu olsa da anlamsal ilişkiyi daha açık hâle getiren ve ikinci cümleye bağlı bulunan *bu sebeple* bağımsız bağlayıcısı vardır. *Ama*, *çünkü*, *fakat* gibi bağımsız durumda bulunan ve bağladığı cümleleri birbirinin ögesi durumuna getirmeyen bu tür bağlayıcılar ise *bağlaşik cümleler* (Kopplung) başlığı altında incelenir. Johanson'un ortaya koymuş olduğu sınıflandırmaya göre bu tez çalışmasının kapsamını *bağlaşik cümleler* (Kopplung) oluşturmaktadır. Bu tez çalışmasında bu tür bağlayıcılar için *bağımsız cümle bağlayıcıları* terimi kullanılacaktır. Johanson'un sınıflandırması esasen nedensel cümleler temelinde yapılmıştır. Söz konusu sınıflandırma, nedensellik gibi bir kısıtlaması bulunmayan bu çalışmada tespit edilen bağımsız cümle bağlayıcılarına uygulanacaktır.

Özbekçedeki *va*, *ham*, *hamda* gibi bazı bağımsız cümle bağlayıcıları, söz dizimsel olarak birbirine denk ardışık cümleleri sadece sıralamak suretiyle birbirine bağlar. Bunlar bağladıkları cümlelere anlamsal herhangi bir katkıda bulunmazlar. Diğer bir kısım bağlayıcı ise ardışık cümleleri bağlarken onlar arasındaki *zıtlık*, *şart*, *sebep-sonuç*

gibi çeşitli anlam ilgilerini ön plana çıkarırlar. Burada bağlanan cümleler söz dizimsel olarak birbirine denk değildir, çeşitli açılardan birbirinin tamamlayıcısı durumundadır. Bu gözlemden yola çıkarak Özbekçedeki bağımsız cümle bağlayıcıları kendi içerisinde işlevlerine göre *sıralayıcı cümle bağlayıcıları* ve *ilişkilendirici cümle bağlayıcıları* şeklinde gruplandırılacaktır.

Bağımsız bağlayıcılarla bağlanan cümlelerin veya bağlayıcıların konumu değişebilse de bağlama tipi cümlelerin ardışık olarak sıralanması şeklindedir. Bu tez çalışmasından elde edilen veriler Özbekçede esas ya da esas olmayan bazı bağlayıcıların bağımlı bir bitimsiz cümleyle bir bitimli cümleyi, bazen de iki bitimsiz cümleyi bağlayabildiğini göstermektedir. Cümle bağlayıcılarının bu tip bağlama özellikleri de ilgili kısımlarda ayrıca incelenecektir. Özbekçede tespit edilen bu kullanım özelliği belki daha sonra yürütülecek bir inceleme kapsamında Johanson'un önermiş olduğu bağlama modeline yeni bir bakış açısı getirebilir.

Tespit edilen cümle bağlayıcılarının genel özelliklerinin belirlenmesinde şu sorulara cevap aranacaktır: (i) Bağlayıcı kendisinden önce başka bağımsız bağlayıcı gelmesine izin veriyor mu? (ii) Bağlayıcı, Türkçe, yabancı ya da karışık kökenli mi? (iii) Basit ya da ekleşmiş/türemiş şekilde mi? (iv) Tek kelime, kelime grubu, cümle ya da tekrarlı biçimde mi? (v) Bağlayıcı cümleden çıkarıldığında anlam aynı kalıyor mu? (vi) Cümleler arasında zıtlık, sebep-sonuç gibi anlamsal bağ kuruyor mu? (vii) Cümleler arasında üzülmeye, şaşırma, sevinme gibi duygusal bağ kuruyor mu?

Verilerin incelenmesi sonucunda esas bağlayıcıların kendisinden önce başka bir bağlayıcı gelmesine izin vermezken, esas olmayan bağlayıcıların izin verdiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla (i) sorusunun cevabı bizi bağlayıcının esas ya da esas olmadığı bilgisine götürecektir. (ii) bağlayıcının kökensel; (iii) ve (iv) yapısal; (v), (vi), (vii) ise anlamsal ve işlevsel özellikleriyle ilgilidir.

Cümle bağlayıcıları terimi, bu işlevi gören çok sayıda ek, kelime ya da kelime grubunu içine almaktadır. Türk dilinin ilk devrelerinde cümlelerin daha çok şart, sıfat-fiil, zarf-fiil gibi eklerle bağlandığı gözlemlenmektedir. Ek şeklinde bulunan bu bağlama araçları bağladıkları cümleleri birbirinin ögesi durumuna getirirler. Örneğin (1) *okula gittim ve ödevi teslim ettim* cümlesi (2) *okula gidip ödevi teslim ettim*, şeklinde de kurulabilir.

Birinci cümlede, cümleler ‘ve’ bağlacı aracılığıyla birbirinden bağımsız şekilde sıralanmışken, ikinci cümlede *-Ip* zarf-fiili aracılığıyla birbirine bağımlılaştırılmıştır. Türkçede cümle bağlama yollarını bu bağımlı yapılar üzerinden inceleyen çeşitli çalışmalar ortaya konmuştur (bk. Bulut 1998; Johanson 2007; Csató 2009; Aydemir 2014). Burada kısaca bahsedilen ek şeklindeki bağımlı cümle bağlayıcıları çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Bu tez çalışmasının odak noktasını enklitik, kelime veya kelime grubu şeklindeki cümle bağlayıcıları oluşturmaktadır. Eski Türkçede az sayıda bulunan ve daha çok Eski Uygurca dönemi eserlerinde karşılaşılan *takı* “ve, ve daha”, *uladı* “ve, ile”, *azu* “veya, yahut”, *azuça* “ya, yahut” gibi kelime durumundaki cümle bağlayıcılarının sayısı dilin gelişim sürecinde giderek çoğalmıştır. Bu artış, farklı dillerden yapılan *ammo* “ama”, *alaxusus* “özellikle” gibi kopyalamalarla; *deb* “diye” gibi bazı leksikalleşmiş kelimelerde meydana gelen kalıplaşmalarla; *hech bolmasa* “hiç olmazsa” kelime grubunda da görüldüğü gibi bazı Türkçe ve yabancı kökenli kelimelerin birlikte kullanılıp kalıplaşmasıyla ya da isim, zarf gibi farklı türdeki kelimelerin çeşitli yollarla cümle bağlayıcısı işlevi üstlenmesiyle gerçekleşmiştir.

Bu tez çalışmasının ortaya koyduğu sonuçlara yukarıda işaret edildiği üzere sekiz Özbekçe romanın taranmasıyla ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu veriler esasen Özbek edebi dilinin özelliklerini yansıtmaktadır. Konuşma diline ya da yazılı dildeki üslup özelliklerine bağlı olarak bu tez çalışmasında tespit edilmiş olan cümle bağlayıcılarının farklı kullanım özelliklerinin ya da burada tespit edilmemiş olan farklı cümle bağlayıcılarının saptanması mümkündür.

Türkiye’deki dilbilim çalışmaları arasında bağlaçlar üzerine hazırlananların sayısı oldukça fazladır. Ancak doğrudan cümle bağlayıcıları konusunu ele alan az sayıdaki çalışmadan üçü yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bunlardan biri Türkçede cümle bağlayıcılarını ele almaktadır (Öküzücü 1989). Bir diğeri Kırım Tatarcasında cümle bağlayıcılarının incelendiği çalışmadır (Aksel 2004). Üçüncüsü ise konuyu Haldun Taner’in öyküleri örneğinde incelemektedir (Ceylan 2005). Bunların dışında konuyla ilgili kaleme alınmış bazı makaleler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi Mansuroğlu’nun Türkçedeki cümle çeşitleri ve cümle bağlayıcılarını ele aldığı çalışmasıdır (1955). Akalın, cümle bağlayıcıları konusunu Eski Anadolu Türkçesi

örneğinde incelemiştir (1995; 2007). Doktora çalışmasını Osmanlıcada cümle birleşmeleri üzerine yapan Şenlik de cümle bağlayıcılarını Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca örneğinde inceleyen çeşitli makaleler kaleme almıştır (2011; 2012; 2014; 2016). Çiftçi, konuyu Tanzimat dönemi ve günümüz romanları örneğinde ele almıştır (2007). Ayrıca Özçelik'in Türkiye Türkçesindeki cümle başı edatlarının anlam fonksiyonlarını incelediği yazısı da bu çalışmalardan biridir (2007).

Özbek dilbilimi çalışmaları arasında bağlaçlar konusuna sadece cümle bağlayıcıları açısından yaklaşan bir çalışma tespit edilememiştir. Konu, Özbekçe grameriyle, bağlaçlarla veya birleşik cümle yapısıyla ilgili çalışmaların belli bölümlerinde ele alınmaktadır. Bir kısım çalışmada ise ya sadece denkleştirme ya da sadece açıklama bağlaçları incelenmiştir.

Özbekçe gramerlerde bağlaç konusuna en genel hatlarıyla yer verilir (bk. Abdurahmonov vd. 185-186; Rasulov ve Mirazizov 2005: 165-166; Asqarova vd. 2006: 180-181; Rahmatullayev 2006: 130-131). Daha detaylı olan gramerlerde bağlaçlar hakkında genel bilgiler verildikten sonra konu genellikle *teng bog'lovchilar* (denkleştirme bağlaçları) ve *ergashtiruvchi bog'lovchilar* (açıklama bağlaçları) temelinde detaylandırılır. Bu gruplara dahil edilen belli başlı bağlaçların kullanılış ve işlevleri kısaca açıklanır (bk. Tursunov vd. 1992: 381-387; Turniyozov ve Rahimov 2006: 330-335; Sapayev 2009: 226-234). Gramerlerin *qo'shma gap* (birleşik cümle) bölümlerinde de belli başlı cümle bağlayıcılarının birleşik cümle yapıları oluşturmadaki kullanılışları ve işlevleri üzerine genel bilgiler bulunmaktadır. Burada hem ek hem de kelime şeklindeki bağlayıcılara yer verilse de konunun etraflıca açıklanması ve örneklendirilmesi açısından yeterli değildir.

Birleşik cümleler üzerine bağımsız olarak hazırlanan çalışmalar, cümle bağlayıcılarının incelenmesi açısından kaynak sağlamaktadır. Bunlardan biri Abdurahmonov tarafından denkleştirme bağlaçlarıyla bağlanan birleşik cümlelerin (*bog'langan qo'shma gap*) sentaksı üzerine hazırlanan doktora tezidir (1960). Bu tez çalışmasında söz konusu birleşik cümlelerin sınıflandırılması, sentaksı; bu cümleler bünyesindeki bağlaçların kullanım ve işlevleri ele alınmıştır.

Özbekçedeki bağlanma şekilleri ve yan cümleler üzerine Asqarova'nın bir çalışması bulunmaktadır (1966). Bu çalışmada, birleşik cümle türleri ve bağlaçlı birleşmeler ile esas bağlaçlar ve bağlaç işlevi üstlenebilen kelimelerin bağlama özellikleri gibi konular incelenmiştir. Yine aynı yıl hazırlanan bir doktora tezinde ise Özbekçedeki açıklama bağlaçlarının tarihsel gelişimi ve işlevleri ele alınmıştır (Matg'oziyev 1966).

Birleşik cümleler üzerine bir başka çalışma, Sayfullayeva tarafından hazırlanmıştır (2007). Bu çalışmada da birleşik cümlelerin çeşitli yapısal, anlamsal, işlevsel bağlanma şekilleri üzerinde durulurken bağlama unsurları hakkında bilgilere de yer verilmiştir.

Konuyu kısmen ele alan çalışmalardan birisi Zakirova tarafından açıklama bağlaçları üzerine hazırlanan doktora tezidir (2011). Bu çalışmada, açıklama bağlaçlarının türleri ile yapısal, semantik ve sentaktik özellikleri incelenmiştir.

Smaylova tarafından Özbek ve Karakalpak dillerindeki denkleştirme bağlaçlarının kullanılışı üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (2011). Bu çalışmada hem kelime ve kelime gruplarını hem de cümleleri bağlayan denkleştirme bağlaçları Özbek ve Karakalpak dillerinde ortak ve farklı yönleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Konu ile ilgili bir diğer yüksek lisans tezi ise yardımcı kelimelerin pragmatik özellikleri üzerine Abdullayeva tarafından hazırlanmış olan çalışmadır (2014).

1. BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR

1.1. Görevli/Yardımcı Kelimeler

Bağlaçları, edatlar kategorisinde ele alan Ergin, isim ve fiilleri *manalı/asıl kelimeler* olarak değerlendirirken, edatları *vazifeli/yardımcı kelimeler* olarak adlandırır. Edatların yardımcı kelimeler olarak adlandırılmasının sebebini, onların birlikte kullanıldıkları kelimelerin, kelime gruplarının ve cümlelerin kullanışlarına yardım etmelerine bağlar (Ergin 1972: 330). Korkmaz ise bağlaçlar ve edatların dahil edildiği *görevli kelimeler*, eklendikleri kelime, kelime grupları ve işlev bakımından bağlı buldukları öteki kelimelerin yardımı ile anlam kazanan, cümle içinde geçici gramer görevleri yüklenmiş sözler olarak tanımlar (2009: 1049).

Özbek dilbiliminde sözcük türleri (so‘z turkumlari), esasen *bağımsız kelimeler* (mustaqil so‘zlar) ve *yardımcı kelimeler* (yordamchi so‘zlar), bunlara ek olarak da *özel kelimeler* (alohida so‘zlar) olmak üzere üç grupta ele alınır. *Bağımsız kelimeler* ana başlığı altında isim (ot), sıfat (sifat), sayı (son), zamir (olmosh), fiil (fe‘l), zarf (ravish) olmak üzere altı adet kelime türü incelenir. *Özel kelimeler* ana başlığında modal sözler (modal so‘zlar), ünlemler (undov so‘zlar) ve taklit kelimeleri (taqlid so‘zlar) ele alınır. *Yardımcı kelimeler* ise edatlar (ko‘makchilar), bağlaçlar (bog‘lovchilar) ve *-u(-yu)*, *-da* gibi enklitikleri (yuklamalar) kapsayan gruptur (ayrıntılı bilgi için bk. Rahmatullayev 2006: 127; Xolmanova 2007: 116-117).

Yordamchi so‘zlar terimi genel olarak sözlüksel manası olmayıp sadece gramatikal anlamlar ifade eden, belli bir soruya cevap vermeyen kelimeler olarak tanımlanır (Jamolxonov 2005: 141; Turniyozov vd. 2006: 171; Nurmonov vd. 2013: 391). Kelimenin sözlüksel anlamı leksikolojinin, gramatikal anlamı ise morfolojinin inceleme alanıdır (Xolmanova 2007: 89).

Yordamchi so‘zlar kavramını detaylı şekilde açıklayan Sayfullayeva, onun *oraliq uchinchi* niteliği üzerinde durur (2008: 484-485). Buna göre yardımcı kelimeler, sözlükbirimler ve ekler arasında *oraliq uchinchi* konumundadır; yani hem sözlükbirimlerin hem de biçimbirimlerin özelliklerini taşıyabilir. Şekilsel olarak

sözlükbirim, anlamsal olarak biçimbirim durumundadır. Sayfullayeva buna *kitobni akamga/akam uchun oldim*, örneğini verir; bu cümlede *-ga* yönelme eki ve *uchun* kelimesi birbirinin yerine kullanılabilir. Yine *tortib* kelimesinin hem sözlüksel olarak “itibaren” hem de *tort-* fiilinin *-ib* zarf-fiil ekiyle çekimlenmiş şekli olarak “çekip” anlamını karşılması da örnek olarak gösterilmektedir.

Yardımcı kelimeler, Sayfullayeva’ya göre *sof* (esas), *nisbiy* (nispi) ve *qo ‘shimchasimon* (ek şeklinde) olmak üzere üç grupta incelenmelidir (2008: 486). Buna göre yardımcı kelimeler olan bağlaçlar, edatlar ve enklitikler, türleri açısından bu tasnife uygun olarak değerlendirilmelidir. Bu sınıflandırmanın bağlaçlara uygulanmış şekline *bağlaçlar/bog ‘lovchilar* (5.2.) başlığı altında değinilecektir.

1.2. Bağlaçlar

Türk dilbiliminde bağlaçlar genel olarak, tek başlarına anlamları olmayan, kelime, kelime grupları ya da cümleleri anlamsal ve biçimsel olarak birbirine bağlayan kelime türü olarak tanımlanır. Türkçe bağlaçların dahil edileceği kategoriyle ilgili farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu durum, bağlaçların adlandırılmasıyla ilgili farklı tutumları da ortaya çıkarır. Araştırmacıların bir kısmı bağlaçları “edat” kategorisine dahil etmektedir (bk. Necmi 1929: 280-281; Ergin 1972: 331; Hacıeminoğlu 1992: 112-114; Karaağaç 2012: 434; Karahan 2013: 85). Bu araştırmacılar bağlaçları genellikle *bağlama edatı* olarak adlandırır. Diğer bir kısım araştırmacı ise bağlaçları edatlardan bağımsız olarak ele alır (bk. von Gabain 1974: 173; Ediskun 1999: 302; Gencan 2001: 473, 482; Banguoğlu 2007: 390; Korkmaz 2009: 1122; Demir vd. 2017: 43). Bu araştırmacılardan Banguoğlu *bağlam* adlandırmasını kullanırken diğerleri *bağlaç* terimini tercih eder.

Çağdaş Özbek dilbiliminde bağlaçlar, *bog ‘lovchilar* terimi ile karşılır ve yardımcı kelimeler ana başlığı altında edatlardan bağımsız bir kategori olarak ele alınır. Kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri bağlayan yardımcı kelimeler, bağlaç (*bog ‘lovchi*) olarak adlandırılır. *Bog ‘lovchi* teriminin kullanımı konusunda fikir ayrılığı yoktur.

Bağlaçlar çeşitli yönleriyle farklı tasniflere tabi tutulur. Bunlardan birisi kullanım şekline göre uygulanan tasniftir. Buna göre bağlaçlar, *yakka bog ‘lovchilar* (tek

bağlaçlar) ve *takroriy bog'lovchilar* (tekrarlı bağlaçlar) olmak üzere iki grupta incelenir. *Lekin, va, ammo* gibi kelime, kelime grubu ve cümleler arasında tek başına kullanılan bağlaçlar *yakka bog'lovchilar; dam... dam..., bir... bir..., yoki... yoki...* gibi iki ya da daha fazla tekrarlanarak kullanılan bağlaçlar ise *takroriy bog'lovchilar* kapsamına girer (ayrıntılı bilgi için bk. Sapayev 2009: 227).

Bağlaçlar, kelime türü açısından *sof bog'lovchilar* (esas bağlaçlar) ve *vazifadosh bog'lovchilar* (işlevsel bağlaçlar) olmak üzere iki gruba ayrılır (bk. Anorbekova vd. 2011: 150). Sadece bağlaç vazifesi gören yardımcı kelimeler *sof*; edat, enklitik ya da modal kelime olup bazı bağlayıcı işlevleri de bulunan kelimeler ise *vazifadosh bog'lovchilar* olarak kabul edilir. Esas bağlayıcıların temel işlevi kelime, kelime grubu ve cümleleri bağlamaktır. İşlevsel bağlaçlar ise esasen bağlaç olmayan, ancak bazı kullanımlarıyla bağlaç işlevi üstlenebilen kelimelerdir. Sayfullayeva vd. bu sınıflandırma için farklı bir yaklaşım ortaya koyar: *Sof bog'lovchilar* (esas bağlaçlar), *Nisbiy bog'lovchilar* (nispi bağlaçlar) ve *Qo'shimchasimon bog'lovchilar* (ek görünümündeki bağlaçlar) (2009: 274). Bu sınıflandırmaya göre *va, agar, chunki, hamda* gibi sadece bağlaç olarak kullanılan kelimeler *sof bog'lovchilar* grubuna dahil edilir. *-Ki(-kim)* eki; *-u(-yu), -da, -mi* gibi bağlaç vazifesi görebilen parçacıklar *qo'shimchasimon bog'lovchilar* grubunda ele alınır. *Nisbiy bog'lovchilar* grubuna ise hem bağımsız (mustaqil) hem de yardımcı (yordamchi) kelime olarak kullanılabilen *ba'zan, bir, vaqtida, goh (goho), hali* kelimelerinin tekrarlı kullanımları girer.

Özbek gramerciliğine göre bağlaçlar görevleri açısından ise *teng bog'lovchilar* (denkleştirme bağlaçları) ve *ergashtiruvchi bog'lovchilar* (açıklama bağlaçları) olarak iki gruba ayrılır. *Teng bog'lovchilar*, aralarında yapısal ya da anlamsal bağımlılık ilişkisi bulunmayan, birbirine denk kelime, kelime grubu ya da cümleleri bağlamada görev alır. *Ergashtiruvchi bog'lovchilar* ise biri baş diğeri tabi olan unsurların sentaktik ilgisini ifade eder. Tabi unsur baş unsuru çeşitli anlam ilişkileriyle açıklar ya da tamamlar (ayrıntılı bilgi için bk. Abdurahmonov vd. 1992: 204-207).

Denkleştirme ve açıklama bağlaçları kurdukları anlam ilişkilerine göre kendi içlerinde de aşağıdaki şekilde tasnif edilirler:

Teng Bog'lovchilar:

1. Biriktiruv bog'lovchilari (Biriktirme bağlaçları): *va, bilan, ham...*
2. Zidlov bog'lovchilari (Zıtlık bağlaçları): *ammo, lekin, biroq...*
3. Ayiruv bog'lovchilari (Ayırma bağlaçları): *yo, yoki, yoxud, dam... dam...*
4. Inkor bog'lovchisi (İnkâr bağlacı): *na... na...*

Ergashtiruvchi bog'lovchilar:

1. Aniqlov bog'lovchilari (Açıklama bağlaçları): *ya 'ni, -ki (-kim)...*
2. Sabab bog'lovchilari (Sebeup bağlaçları): *chunki, shuning uchun, shu tufayli...*
3. Shart bog'lovchilari (Şart bağlaçları): *agar, basharti, mabodo...*
4. Chog'ishtiruv bog'lovchilari (Karşılaştırma bağlaçları): *go 'yo, huddi...*

Denkleştirme bağlaçları (Teng Bog'lovchilar) 2000'li yılların başlarına kadar ilk üç madde ile tasnif edilmiştir (bk. Kamol 1957: 503-504; Tursunov vd. 1992: 382-385; Rasulov vd. 2005: 165-166; Turdiyeva vd. 2007: 91). Dördüncü madde olarak *na... na...* inkâr bağlacı bazı araştırmacıların tasniflerinde 2000'li yılların başlarından itibaren yer almaya başlamıştır (bk. Rahimov vd. 2003: 149; Asqarova vd. 2006: 181; Turniyozov vd. 2006: 334; Anorbekova vd. 2011: 150).

Türkiye'de yayımlanan Özbekçe gramerlerde *bağlaç* terimi kullanılır (bk. Yıldırım 2012: 243; Coşkun 2014: 175). Yıldırım, konuyu Özbek gramercilik anlayışına bağlı kalarak ele alırken Coşkun, Türk gramercilik anlayışına uyarlamıştır. Buna göre Özbekçedeki bağlaçları *sıralama bağlaçları* (*va, bilan*), *denkleştirme bağlaçları* (*yo, yoki...*), *karşılaştırma bağlaçları* (*dam... dam..., ham... ham...*) ve *cümle başı bağlaçları* (*ammo, faqat...*) olmak üzere dört başlık altında incelemiştir (2014: 175-190). Türkçe ve Özbekçenin söz dizimini karşılaştırmalı olarak ele aldığı çalışmasında Yaman, bağlaç için *bağlama edatı* terimini kullanmıştır (2000: 269).

Türk ve Özbek dilbiliminde bağlaçlar, görevleri ve işlevleri bakımından aynı şekilde tanımlanırken farklılıklar bağlaçların sınıflandırılması noktasında görülür. Fakat

sınıflandırmalarda farklılık olsa bile işlevsel tanımlamalar her iki yöntemi de aynı ya da benzer sonuçlara ulaştırır.

1.3. Cümle Bağlayıcısı

Cümle bağlayıcıları, cümleleri önceki ya da sonraki cümleye *zıtlık, sebep, karşılaştırma* gibi anlam ilişkileriyle bağlayan ögeler olarak tanımlanır. Türkiye literatüründe bağlaçların adlandırılmasındaki farklılık cümle bağlayıcıları terimine de yansır. Bağlaçların edatlar kapsamında ya da edatlardan bağımsız olarak ele alınmasına göre araştırmacılar, cümle bağlayıcıları için *cümle başı edatı* (bk. Ergin 1972: 336; Hacıeminoğlu 1992: 112-114) ya da *cümle başı bağlacı* (bk. Coşkun 2014: 178; Demir ve Yılmaz 2016: 220) adlandırmasını kullanırlar. Korkmaz ise gramerinde cümle bağlayıcılarından *cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçlar* şeklinde bahsetmiştir (2009: 1121). Bu dil araçlarının cümle başı edatı/bağlacı olarak adlandırılmalarının sebebi genellikle cümlenin başında bulunmalarından kaynaklanır.

Özbekçe literatürde cümle bağlayıcısı için belli bir terim kullanılmamaktadır. Cümle bağlayıcılarından *qo 'shma gap tarkibidagi sodda gaplarni bog 'lovchi vositalar* (birleşik cümle yapısındaki basit cümleleri bağlayan araçlar) şeklinde bahsedilir.

1.4. Kod Kopyalama

Özbekçe, Tacikistan sınırlarında da konuşulması sebebiyle Tacikçe, dolayısıyla Farsça ile yoğun dil ilişkileri içerisindedir. Bu durum Özbekçenin Farsçadan kelime dağarcığı, fonetik, söz dizimi boyutunda birçok özelliği kopyalamasına sebep olmuştur. Cümle bağlayıcıları da kopyalanabilir yapılardır. Bu sebeple bu araştırmadan elde edilen veriler Özbekçe dil ilişkilerinin bazı sonuçlarını gözlemlemeye olanak sağlamaktadır. Çalışma, dil ilişkileri odaklı değildir; ancak gerekli görülen noktalarda dil ilişkileri üzerine yorumlara da yer verilmiştir.

Dil ilişkisi incelemelerinde Johanson'un *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* "Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten" adlı kitabında tanıttığı kopyalama modeli esas alınmıştır (1992). Dil ilişkisi üzerine yapılan yorum ve terimlerin daha anlaşılabilir olması amacıyla, esas alınan kopyalama modeli ve bununla ilgili belli başlı terimler burada kısaca ele alınacaktır.

Bir alıcı dilin, verici dile ait herhangi bir kod unsurunu alarak kendi kod çerçevesine yerleştirmesine *kod kopyalama* denir. Buna göre verici dilin hiçbir şeyi birebir aynı olacak şekilde alıcı dile aktarılmaz. Alıcı dil, verici dilden aldığı belli bir özelliği kendi bünyesindeki çerçeveye kopyalar. Diğer bir deyişle, kendisine ait bazı özellikleri verici dilin bazı özellikleriyle değiştirir. Bu değişiklik, düşük ya da ileri düzeyde olabilir.

Genel, seçilmiş ve karışık olmak üzere üç kopyalama türü söz konusudur. *Genel kopyada* verici dilden alınan bir unsur malzeme, bitişme, anlam ve sıklık yönünden yapı özellikleri bütünü olarak alıcı dilin temel kod cümlesi içine kopya edilir (Johanson 2014: 29). Kodun yapı özelliklerinin bütünü ile alınması, alıcı dildeki kodun değişmesi anlamına gelmez. Alıcı dil, verici dilin kodunu yapı özelliklerinin bütünüyle alarak kendi kod çerçevesindeki uygun bir yere kopyalar. Kopyalanan unsur bağımsız bir kelime veya ek olabilir. Verici dilde karmaşık olan bir öge alıcı dile kopyalandığında basit olarak algılanabilir. Örneğin Farsça *binâbarîn* kelimesi *binâ* ‘binaen, dayanarak’ +*bar* ‘üstüne’ +*în* ‘bu’ şeklinde ekleşme sürecine sahiptir. Ancak Özbekçede bu kelimenin kopyası olan *binobarin* ‘bu nedenle, bundan dolayı’ bağlayıcısı kök olarak algılanır (genel kopyaların diğer özellikleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Johanson 2014: 31-32).

Seçilmiş kopyada verici dildeki bir unsur bütün yapı özellikleriyle değil, bu özelliklerden bir ya da birkaçıyla alıcı dile kopyalanır. Örneğin verici dildeki bir ögenin sadece sıklık özelliği alıcı dile kopyalanabilir. Johanson, Hint-Avrupa etkisindeki Türk dillerinin bağlaçları fazla kullanmaya yatkın olmasının sıklık kopyalarından kaynaklandığını belirtir (2014: 36). Ya da verici dilden alıcı dile bir birleşme özelliği kopyalanabilir (örn. Özb. *ustqurma* ‘üst yapı’ < Rusça *nadstroyka* ‘nad=üst, üzerinde’ ve ‘stroyka=yapı’) (seçilmiş kopyalardaki kopya türleri ve diğer detaylarla ilgili bk. Johanson 2014: 33-36).

İçlerinde en az bir genel kopya barındıran seçilmiş kopyalar ise *karışık kopyalardır*. Örneğin Özbekçe *yarimavtomat* ‘yarı otomatik’ kelimesinin birleşme tipi Rusça *poluavtomat* kelimesinden kopyalanmıştır. Aynı zamanda bu kelime içerisinde *avtomat* genel kopyasını barındırmaktır (detaylı bilgi için bk Johanson 2014: 36-37).

2. BÖLÜM

ÖZBEKÇEDE BAĞIMSIZ CÜMLE BAĞLAYICILARI

2.1. SIRALAYICI CÜMLE BAĞLAYICILARI

2.1.1. *-da*

Şenlik, *da*'yı iki cümle arasındaki fiziki sınır pozisyonunda (aracı bağlaç olarak) kullanıldığı gibi, sınır sonrası pozisyonlarda da (artçı bağlaç olarak) görev yapan Türkçe kökenli edat olarak tanımlar (2016: 113). Bu bağlayıcı, Özbekçede de hem ara hem de art pozisyonunda kullanılabilir. Kelimeye tire(-) ile bitişik olarak yazılan *da* bağlayıcısının taranan eserlerdeki kullanımı yaygındır. *-da* ile bağlanan cümlelerin arasında ardışıklık, sebep-sonuç ya da zıtlık ilişkisi bulunur. (1) numaralı örnekte *-da* sonunda bulunduğu bitimli cümleyi sonraki bitimli cümleye bağlamıştır. Ardışık olan cümlelerin arasında doğal bir öncelik-sonralık ilişkisi vardır. *-da* bu tip birleşmelerin aktarımında *va* ile karşılanabilir. Cümleden çıkarılırsa anlamda bozukluk ya da düşüklük olmaz. *-da*'nın bu işlevde kullanımı çok yaygındır.

- (1) *Belbog'iga tugilgan qirq tiyin chaqadan tegishlisini ayirib olib, piyola ichiga tashladi-da, o 'rnidan turdi.* (QQ 2)
 “Kuşağına sıkıştırılmış kırk paradan uygun miktarda alarak kâsenin içine attı ve yerinden kalktı.”

(1) numaralı örnekte *-da* ile bağlanan cümleler ardışık, birbirine denk cümlelerdi. (2) numaralı örnekteki cümleler ise birbirine denk değildir. Bu cümlelerin arasında kısmen zıtlık ilişkisi bulunmaktadır. Burada *-da* bağlayıcısı bağlı bulunduğu cümleyi öne çıkararak kendisinden sonra gelecek olan cümleye işaret etmekte, bağlamaktadır.

- (2) — *Zavod aya! Endi po'lat sandiqni shamollatadigan bo'ldingiz-da?*
Beshik to'yi o'zi bo'lmaydi.
 — *Nima deyapsiz o'zi! Zavod ayaning po'lat sandiqlaridagi bisot o'nta beshik to'yiga yetadi.* (OBQ 4)
 “— Zavod Hanım! Şimdi çelik sandığı havalandırarak oldunuz ya! (Bununla) beşik kutlaması¹ olmaz.
 — Ne demek istiyorsunuz!? Zavod Hanımın çelik sandıklarındaki varlığı on tane beşik kutlamasına yeter.”

¹ Bebeğin ilk defa beşiğe yatırılmasının kutlandığı merasim.

Bazı örneklerde *-da* sonunda bulunduğu cümleyi önceki cümleye bağlar. Aralarında sebep-sonuç ilişkisi bulunan cümlelerin yer aldığı (3) numaralı örnekte *-da* bağlı bulunduğu cümleyi vurgulayarak önceki cümleye atıf yapar (Enaxon toza koyiydi-da).

- (3) *Nima qilamiz endi? Siz bormasangiz, men ham bormayman... Enaxon toza koyiydi-da.* (KVK 16)
 “Ne yapacağız şimdi? Siz gitmezseniz ben de gitmiyorum. Enahan yeni azarladı ya!”

Bir bitimsiz cümleyle bir bitimli cümlelerin bağlandığı kullanımlarda *-da* bitimsiz yapının sonunda da yaygın olarak kullanılır. (4) numaralı örnekte aralarında zıtlık ilişkisi bulunan cümleler bağlanmıştır. Bu tip örneklerde *-da* cümleden çıkarılamaz. Zıtlık işlevinin doğrudan *-da* üzerinde olmamasına rağmen cümleden çıkarılamaması kalıplaşmış *-sa-da* yapısıyla ilgilidir. Aslında burada *-E rağmen*'deki gibi kalıplaşmış bir ifade söz konusudur. Türkçede olduğu gibi Özbekçede de *-sa-da* yapısı bazı durumlarda zıtlığı işaretleyebilir. Aktarmada bu yapı *-sa da* ile karşılanabildiği gibi *-sa bile* ile de karşılanabilir.

- (4) *Taqvim bo'yicha bahor rasman kirgan bo'lsa-da, keksalar ta'biricha, qishning yana bir hafta – o'n kunlik haqi bor.* (PT 6)
 “Takvim’e göre bahar resmen girmiş olsa da yaşlıların tabirine göre kışın hâlâ bir hafta, on günlük vakti var.”

-da bağlayıcısının bir diğer kullanımı da tekrarlama şeklindedir. (5) numaralı cümlede konuşur, sıralanan eylemlerin sonunda *-da* bağlayıcısını tekrarlamıştır. Bu örneğin aktarımında *-da... -da...* yapısı *hem... hem...* ile de karşılanabilir (hem görmeyeyim hem üzülmeyeyim). Bu bağlanma tipinde sıralanan eylemlerden ikincisinin gerçekleşmesi ilkinin gerçekleşmesine bağlıdır. Görme eylemi gerçekleşirse üzülme eylemi de gerçekleşecektir. Görme eylemi gerçekleşmezse üzülme eylemi de gerçekleşmeyecektir. Bu durumu bilen konuşur, cümleleri *ko'rmayin-da, kuymayin-da* şeklinde bağlayarak ifade eder.

- (5) *Bobomiz Oqpodsho betini ko'rmayin-da, kuymayin-da, deydi.* (OQD 3)
 “Dedemiz, Ak padişah’ın yüzünü görmeyeyim de üzülmeyeyim de diyor.”

Şimdiye kadar ele alınan örneklerden de anlaşılacağı gibi *-da* bağlayıcısı çoğunlukla eylemlerin sonuna getirilir. Ancak bazen ismin sonuna getirildiği örnekler de görülebilir. (6) numaralı örnekte *-da* aralarında zıtlık ilişkisi bulunan cümleleri ikinci cümlelerin ortasına, ismin sonuna gelerek bağlamıştır. Buradaki zıtlık, ömür boyunca

tarlada çalışmak, ancak bunun karşılığında hiçbir şey görmemek üzerine kuruludur. Burada *-da* bağlayıcısı *bir nima* üzerine gelerek vurgulama yoluyla önceki cümleye bağlantı yapar.

- (6) *Umri shu dalada o‘tdi — bir nima-da ko‘rmadi.* (OQD 2)
“Ömrü şu tarlada geçti, bir şey de yaşamadı.”

2.1.2. *ham(-da)*

Ham bağlayıcısının genel olarak Karahanlı metinlerinden itibaren geniş bir kullanılışı vardır (Hacıeminoğlu 2013: 100). Tek kelime şeklinde ve kök hâlinde bulunan bu bağlayıcı “de, da; hem, hem de” anlamlarını karşılar. Farsça kökenli bir *genel kopyadır*. Taranan eserlerde bağlayıcı işleviyle yaygın kullanıma sahiptir. *İlave* işlevi üstlenir. Çok çeşitli kullanım şekilleri vardır. Bazı örneklerde başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlar. Bu kullanım tipinin görüldüğü (7) numaralı cümlede konuşur, başka bir kişinin özelliklerinden bahsetmektedir. Öncelikle söz konusu kişinin çolak olmasına rağmen çok hızlı hareket ettiğini ifade eder. Ardından samimi bir kişiliği olduğu bilgisini de cümleyi *ham* ile işaretleyerek bildirir. Bu bağlanma tipinde *ham* bağlayıcısının cümleden çıkarılması anlamı bozamaz. *Ham*’in buradaki kullanım amacı başka bir özelliğe geçilerek ilave yapıldığını vurgulamaktır.

- (7) *To‘g‘ri, o‘zi cho‘loq-ku, lekin shamoldan tez uchadi, hayronman. Ham o‘zi dilkash yigit. Ishni puxta qiladi.* (QQ 30)
“Doğru ya, kendisi çolak; ama rüzgârdan hızlı uçuyor, şaşkınum. Hem de samimi delikanlı. İşini iyi yapıyor.”

Bu bağlayıcı aynı bağlama tipinde cümlenin sonunda da yer alabilir. Örneğin (8) numaralı cümlede konuşur, ilaveyi bağlı bulunduğu cümlenin sonunda vurgular. İlk cümlede eylemin gerçekleştirilmediği, devam eden ve *ham* ile işaretlenen cümlede ise gerçekleştirilmenin de yersiz olduğu bildirilmiştir.

- (8) *Albatta, buni hech kim hisoblab ko‘rmagan. Hisoblab bo‘lmaydi ham!* (MÖK 1)
“Elbette, bunu hiç kimse hesaplamamış. Hesaplamak da mümkün değil!”

Ham bağlayıcısı ikinci cümlenin ortasında da bulunabilir. (9) numaralı örnekte zarf-fiilli bitimsiz yapının üst konumdaki bitimli ana yapıya bağlandığı bir cümle yer almaktadır. Bitimsiz bitişken cümlede pamuğun yıldan yıla bollaştığı bildirilir. Bitimli üst yapıda

ise buna ilaveten faydasının da arttığı ifade edilir. Bu ilave bilgi *foyda* kelimesinin üzerine *ham* getirilerek vurgulanmıştır.

- (9) *Paxta yildan-yilga mo'l bo'lib, foydasi ham oshib turibdi.* (QQ 23)
 “Pamuk yıldan yıla bollaşıp faydası da artıyor.”

Bağlayıcının bir diğer kullanım tipi de tekrarlanma şeklindedir. (10) numaralı cümlede aynı özneye bağlı (burgut) iki eylem/yüklem *ham... ham...* tekrarlı yapısıyla bağlanmıştır. Aynı cümle 10b ve 10c'de görüldüğü gibi de bağlanabilir. Dolayısıyla *ham... ham...* tekrarlı yapısının kullanımı da seçimlidir. Cümleden çıkarılması anlam bozukluğu ya da düşüklüğüne yol açmaz. Bu yapının kullanımı tam olarak Türkçe *hem... hem...* gibidir. Bu sebeple bazen *ham* bağlayıcısı tek kullanımıyla Türkçe *da* bağlacını karşılarsa da tekrarlı kullanımında karşılamaz. Dolayısıyla tekrarlı olarak bağladığı unsurların sonunda yer alamaz. Buna göre 10d örneğindeki kullanım doğru değildir.

- (10) a. *Bu burgut ham ko'r, ham qari.* (OBQ 12)
 “Bu kartal hem kör, hem yaşlı.”
- b. *Bu burgut ko'r ya qari.*
- c. *Bu burgut ko'r, qari.*
- d. *Bu burgut ko'r ham, qari ham.*

Tekrarlı kullanımda, bağlanan cümlelerin yüklemi aynıysa ilk cümlenin yüklemi düşürülüp ikincisine bağlanabilir. (11) numaralı örnekte ortak yüklem nesnesi durumuna getirilen unsurlar ardışık şekilde *ham... ham...* yapısıyla vurgulanarak bağlanmıştır. Bu cümle 11b ve 11c de olduğu gibi de bağlanabilirdi.

- (11) a. *Aytishadi-ku mehnatni yaxshi ko'radigan yigitning qo'li ham, dili ham gul.* (UY-II, 4)
 “Derler ki zahmeti seven yiğidin eli de, yüreği de çiçektir.”
- b. *Yigitning qo'li gul, dili ham gul.*
- c. *Yigitning qo'li ham gul, dili ham gul.*

Bitimsiz cümlelerin yanı sıra *ham*, bir bitimsiz cümleyle bir bitimli cümleyi de bağlayabilir. Bu durumda bitimsiz yapının hemen arkasına getirilir. (12) numaralı örnekte bağlanan bitimsiz ve bitimli yapıların arasında doğal bir zıtlık ilişkisi vardır.

Zıtlık anlam ilgisi *ham* bağlayıcısı üzerinde değildir. *Ham*'in buradaki işlevi diğer kullanım örneklerinde de olduğu gibi zıtlığa sahip olan unsurlardan birinin üzerine gelerek onu vurgulamaktır.

- (12) *Hammadan kulsam ham, sizdan kulmayman.* (OBQ 17)
 “Herkesse gülssem de size gülmüyorum.”

Ham bağlayıcısı +*da* bulunma hâli ekini alarak *hamda* şeklinde de kullanılır. Bulunma eki kelimeye bitiştirilir. Bu bağlayıcının taranan eserlerdeki kullanımını *ham*'a göre daha azdır. Kullanım şekli de *ham* kadar çeşitli değildir. *İlave* işlevi üstlenir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlar. (13) numaralı örnekte ardışık cümleler *hamda* ile bağlanmıştır. Beknazar'ın cevap vermeye vakit bulamamasının yanı sıra işinden de geri kaldığı bilgisi *hamda* ile ilave edilmiştir. Burada *hamda* yerine *va* bağlayıcısı da getirilebilir.

- (13) «*Andijon qizlari chiroyli bo'ladimi? Sizlarda kelin tushdi to'yi qanday o'tadi? Sepiga nimalar berishadi?*» kabi so'roqlarni qalashtirib tashlar, Beknazar javob berishga ulgurmay qolar hamda ishdan chalg'irdi. (PT 25)
 “‘Andican’ın kızları güzel olur mu? Sizlerde gelin getirme merasimi nasıl icra edilir? Çeyize neler koyuyorlar?’ gibi sorular yağdırır, Beknazar cevap vermeye vakit bulamaz, hem de işinden geri kalırdı.”

Hamda'nin iki bitimsiz cümleyi bağladığı örnekler de tespit edilmiştir. (14) numaralı cümlede ortak yükleme sahip *mamlakatning tarixi, adabiyotiga oid qimmatbaho asarlarni tekinga berish ve bir rus amaldoriga berish* bitimsiz yapıları *hamda* ile ilave işleviyle bağlanmıştır.

- (14) *Mamlakatning tarixi, adabiyotiga oid qimmatbaho asarlarni tekinga berish hamda bir rus amaldoriga berish, bilmadim, nimaga teng? Mencha, bu — millatga xiyonat!* (KVK 173)
 “Memleketin tarihine, edebiyatına ait kıymetli eserleri bedava vermek, hem de Rus görevliye vermek, bilmiyorum, neye denk? Bence bu, millete hıyanet!”

2.1.3. -ki/kim

Karışık kopyalar, kopyalanmış bir söz dizimsel birleşme kalıbının içerisinde genel kopyalanmış bir unsurun bulunmasıyla gerçekleşir. Özbekçe *-ki* bağlayıcısı da bu tür karışık kopyaların tipik örneklerindedir. Farsça genel kopya olan *-ki* Hint-Avrupa yan

cümle tipleri kalıbında kullanılır. *-ki* ile işaretlenen ana cümle öncül, yan cümle ise soncul pozisyonundadır.

Bu bağlayıcı taranan eserlerde yaygın kullanıma sahip değildir. Tespit edilen bütün örneklerde ardıl pozisyonundadır. Eklendiği kelimenin sonuna konulan tire (-) işaretinden sonra yazılır. *-ki* ile yapılan cümle bağlama türü, soncul/yan cümlelerin *-ki* ile ardıl pozisyonda işaretlenmiş öncül/ana cümleyi çeşitli açılardan tamamlaması şeklindedir.

-ki ile kurulan bağımlı yapılarda yardımcı cümle ana cümlelerin nesnesi durumunda olabilir. Örneğin 15a'daki bağımlı yapının ana cümlesi *bildim*'dir. Bunun üzerine *-ki* getirilerek ana cümle nesnesi açısından tamamlanmıştır. Bu cümle, Türkçe kurallı cümle yapısına göre kurulduğunda 15b'de olduğu gibi sıfat-fiilli bitişken yapıyla bağımlılaştırılır.

- (15) a. *Bildim-ki, Yormatning qizi.* (QQ 122)
 “Öğrendim ki Yarmet'in kızı (imiş).”
 b. *Yarmet'in kızı olduğunu öğrendim.*

Bazı bağlama tiplerinde *-ki* ile bağlanan yardımcı cümle, ana cümlelerin yer tamlayıcısının açıklayıcısı olabilir. Örneğin (16) numaralı cümlede konuşur, *shundan iborat-ki* dedikten sonra yer tamlayıcısı konumundaki *shundan* ile kastettiğini açıklamıştır.

- (16) *Bu shundan iborat-ki, Cho 'lpon qo'liga endigina qalam olgan kezlarda Turkiyadagi tahsil yillaridan keyin o'z vataniga qaytgan Fitrat zamonaviy turk adabiyoti va uning zabardast vakillari ta'sirida yangi ijtimoiy g'oyalar bilan yo'g'rilgan.* (KVK 267)
 “Bu, şundan ibaret ki Çolpan şimdiye kadar eline kalem aldığı vakitlerde, Türkiye'deki eğitim yıllarından sonra kendi vatanına dönen Fitrat, çağdaş Türk edebiyatı ve onun büyük temsilcileri etkisinde yeni toplumsal amaçlarla yoğrulmuş.”

Bazen *-ki* ile bağlanan yardımcı cümle, ana cümlelerin öznesinin sıfatı olabilir. 17a'da ana cümlelerin öznesi konumunda olan *zavodning kattakon bir paxta saroyi*, *-ki* bağlayıcısıyla bağlanan yardımcı cümleyle nitelendirilmiştir. Bu cümle Türkçede kurallı olarak 17b'de olduğu gibi sıfat-fiilli bitimsiz yapıyla kurulur.

- (17) a. *Zavodning kattakon bir paxta saroyi ham bor-ki, paxta terim vaqtida uch tarozi bilan paxta oladi.* (KVK 55)

“Fabrikanın kocaman bir pamuk ambarı da var ki, pamuk toplama zamanında üç teraziyle pamuk alıyor.”

- b. *Fabrikanın, pamuk toplama zamanında üç teraziyle pamuk alan kocaman bir pamuk ambarı var.*

Bazı örnekler de ise *-ki* ile bağlanan yardımcı cümle ana cümlenin yüklemine açıklayıcıdır. Örneğin (18) numaralı cümlede, yan cümle ile *shundog' itlar* yüklemine yapısındaki *shundog'* sıfatının açıklaması yapılmıştır.

- (18) *Tag'in shundog' itlar-ki, sherni tutib kel desang, tutib keladi. (OBQ 5)*
“Hem de öyle itler ki aslanı yakalayıp gel desen yakalayıp gelir.”

-ki bağlayıcısı bazen aralarında sebep-sonuç ilişkisi bulunan cümleleri bağlar. Ancak sebep-sonuç anlamı *-ki* üzerinde değildir. Örneğin (19) numaralı cümlede, art pozisyonda *-ki* ile işaretlenen cümle, soncul cümlenin sebebini bildirmektedir. Konuşur, çok sinirlendiği için bunu sözle ifade edebilecek durumda değildir. Bu sebeple muhatabına sormamasını söyler.

- (19) *Shunaqa jonga tegdi-ki, asti qo 'ying... (UY-II, 11)*
“O kadar canıma tak etti ki sormayın gitsin.”

Bu bağlayıcıyla bazen aralarında amaç-sonuç ilişkisi bulunan cümleler de bağlanabilir. Mesela (20) numaralı örnekte *-ki* ile ardıl pozisyonda işaretlenen cümle sonuç cümlesidir. Konuşur, güzelleşmek için atlas almak istediğini bildirmiştir. Bu örnekte *-ki* bağlayıcısı Türkçeye aktarılırken *da* ile de karşılanabilir.

- (20) *Shu palakdan qo'limga tushgan aqchaga bir xonatlas olay-ki, kiyganimda, gulday yashnab ketay. (UY-II, 22)*
“Şu süs eşyasından elime geçen parayla bir hanatlas² alayım da giydiğimde çiçek gibi güzelleşeyim.”

Taranan eserlerde bu bağlayıcının benzer işlev ve kullanımlarla *kim* şeklinde kullanıldığı örnekler de vardır. Eski Anadolu Türkçesinden 15. yüzyılın sonlarına kadar bazen Türkçe *kim*'in Farsça *ki* gibi kullanıldığı bilinmektedir (Tekin 1966: 62). *Kim*'in Farsça *ki* gibi kullanıldığı örnekler taranan Özbekçe eserlerde de tespit edilmiştir. Farsça *ki*'nin belli kullanım özelliklerinin *kim* üzerine kopyalanmış olması bir *seçilmiş kopya* örneğidir.

² Bir atlas kumaş türü.

Kim bağlayıcısının kullanımı taranan eserlerde yaygın değildir. *Kim* kelimeye bitişik yazılır. (21) numaralı cümlede *kim* ile aralarında sebep-sonuç ilişkisi bulunan cümleler bağlanmıştır. Konuşur, mecbur durumda oldukları için üzülmenin çare olmadığını bildirmektedir. Bu cümle 21b’de olduğu gibi kurulabilecekken dil ilişkileri etkisiyle ve romanda yansıtılan üslup gereği *kim* ile kurulmuştur.

- (21) a. *Xafa bo‘lsa nima chorakim, biz shu ishka majbur bo‘lg‘an bo‘lsaq.* (ÖK 21)
“Üzölmek ne çare ki biz bu işe mecbur olmuş olsak.”
- b. *Biz bu işe mecbur olmuş olduktan sonra üzölmek ne çare.*

Diller arası kelime ve yapı kopyalamalarını tetikleyen önemli sebeplerden biri de çevirilerdir. (22) numaralı cümlede *kim*, öznenin açıklayıcısı olan yan cümleyi ana cümleye bağlamaktadır. Söylemin devamındaki ifadeden bu sorunun Farsça sorulduğu anlaşılmaktadır. Farsçadan çeviri yapılırken söz dizimi tipi aynen aktarılmış, ancak *-ki* bağlayıcısı Türkçe *kim* ile karşılanmıştır.

- (22) *Sizkim Otabek Yusufbek hoji o‘g‘li Kumushbibi Mirzakarim qizini o‘zingizga shar‘iy xotiniqqa qabul qilaszmi?» — fors tilida so‘ralg‘an bu savol Otabekning kulgusini qistatib, ko‘nglidan kechiradir.* (ÖK 32)
“Siz ki Atabek Yusufbek Hacı oğlu Kumuşbibi Mirzakerim kızını kendinize imam nikahlı eşiniz olarak kabul ediyor musunuz?” Fars dilinde sorulan bu soru Atabek’in gülmesini durdurup kendinden geçirecektir.”

2.1.4. *-ku*

Faydalanılan kaynaklarda *-ku*’nun kökeniyle ilgili bilgiye ulaşılammıştır. Bağlayıcılık işleviyle *-ku* “ki, ya” enklitiği, taranan eserlerde yaygın olarak kullanılır. Sadece art pozisyonda yer alır. *-ki* bağlayıcısı gibi *-ku* da Hint-Avrupa yan cümle tipi taklitleriyle kullanılır. (23) numaralı örnekte soncul cümle, *-ki* ile işaretlenen öncül cümleyi nesne açısından tamamlamaktadır (krş. *-ki/kim* örn. 15). (24) numaralı örnekte ise ardıl pozisyonda *-ku* ile işaretlenen cümlenin öznesi, soncul cümleyle açıklanmıştır (krş. *-ki/kim* örn. 22).

- (23) *Axir kecha aytdim-ku, o‘n olti yildan buyon shu yerda xizmat qilaman.* (QQ 12)
“Sonuçta akşam söyledim ya, on altı yıldan beri burada hizmet ediyorum”
- (24) *Siz-ku yaqında kirib ishlay boshladingiz.* (ÖK 132)
“Siz ki yakında girip çalışmaya başladınız.”

Arasında sebep-sonuç ya da zıtlık ilişkisi bulunan cümleler de yaygın olarak *-ku* ile bağlanır. (25) numaralı örnekte *bil-* eyleminin sebebini bildiren cümleler ardıl pozisyonda *-ku* ile vurgulanmak suretiyle *u har holda biladi* cümlesine bağlanmıştır. Bu örnekte *-ku* sonunda bulunduğu bitimli cümleyi sonraki bitimli cümleye bağlamaktadır.

- (25) *U, har holda, o 'rus-ku... o 'qigan-ku, biladi.* (KVK 141)
 “O, herhalde, Rus ya okumuş ya, bilir.”

Bazı örneklerde *-ku* sonunda bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlar. Bu tip kullanımın görüldüğü (26) numaralı örnekte, müdür öğrencilere günlük pamuk toplama alt sınırının seksen kilo olduğunu söyler. Bunun üzerine öğrenciler, çiftçilerin günlük alt sınırının altmış kilo olduğunu ifade eder. Öğrencilerin bu cümlesi *-ku* aracılığıyla müdürün cümlesine atıf yapmaktadır. Müdürün cümlesi olmaksızın bu cümlenin tam olarak anlaşılabilmesi mümkün değildir. Çünkü *-ku* bağlayıcısı bu cümlenin başka bir cümleyle kurulan güçlü anlamsal bağını sezdirmektedir. Bu durum, *-ku*'nun sadece cümle değil, metin kuruluşundaki önemini de gösterir. Bu soru cümlesinde soru eki kullanılmamış, soru anlamı vurgu aracılığıyla verilmiştir. Ayrıca *-ku* üzerinde şaşırma duygusal anlamı da bulunmaktadır.

- (26) — *O 'rtoqlar, bir kunlik norma sakson kilo! — deydi direktorimiz.*
Uninchi sinf e 'tiroz bildiradi:
 — *Kolxozchilarni bir kunlik normasi oltmish kilo-ku, domla?* (OQD 28)
 “— Arkadaşlar, bir günlük kota seksen kilo!, diyor müdürümüz.
 Onuncu sınıflar itiraz ediyor:
 — Çiftçilerin bir günlük kotası altmış kilo ya, hocam?”

Çoğunlukla eylemlerin sonuna gelmekle birlikte *-ku*, bazen isimlerin sonunda da yer alabilir. (27) numaralı örnekte anlatıcı, kahramanın yakınlarıyla sohbet etmekten hoşlanmadığını bildirir. Devam eden cümlede, oturup sohbet etmek *bir yana* sofrada *bile* tek kelime etmediği anlamı *-ku* ile işaretlenmiştir. Buradaki işleviyle *-ku*, Türkçe *bile* bağlayıcısıyla karşılanabilir.

- (27) *Qaynona – qaynsingil – ovsinlar bilan suhbatlashib o 'tirishni ham xush ko 'rmasdi. Ovqat mahalida-ku miq etmaydi.* (PT 4)
 “Kaynana, görünce ve ehtilerle sohbet ederek oturmayı da sevmezdi. Sofrada bile çit çıkarmıyor.”

2.1.5. *va*

Va “ve” bağlayıcısı Arapça sözlüksel bir kopyadır. Tek kelime şeklinde ve kök hâlinde bulunur. Birbirine denk, aynı sentaktik özelliklere sahip cümleleri bağlar. *Va*, esas bağlayıcı olduğu için kendisinden önce başka bir bağlayıcının gelmesine izin vermez. Bağladığı cümlelerden herhangi birini, diğerinin ögesi durumuna getirmez. Cümleler yapısal olarak birbirinden bağımsızdır (bk. 28a). *Va* bağladığı cümlelere anlamsal değer katmadığı için kaldırılıp yerine noktalama işareti konduğunda cümlede herhangi bir düşüklük söz konusu olmaz (bk. 28b). Bağladığı cümlelerin eylemlerinin zaman çekimleri çoğunlukla aynıdır.

- (28) a. *Qiz uyalinqirab boshini egdi va yana yuziga qizillik yugurdi.*
(OBQ 9)
“Kız utanarak başını eğdi ve yine yüzü kızardı.”
- b. *Qiz uyalinqirab boshini egdi, yana yuziga qizillik yugurdi.*

Va ile bağlanan cümlelerin büyük bir kısmının ya birbirine denk olan ya da aralarında zamansal ilişki bulunan söylemler oldukları tespit edilmiştir. Zamansal ilişki *va* ile bağlanan cümlelerde öncelik-sonralık ilişkisi olarak ortaya çıkmaktadır. Öncelik ve sonralık temsil eden cümlelerin zamansal mesafesi çoğunlukla kısadır. Diğer bir deyişle *va*, genellikle çok yakın aralıklarla, art arda gelişen olayların ifade edildiği cümleleri birbirine bağlar. *Va* ile bağlanan zamansal ilişkili cümleler konum olarak sabittir, yer değiştiremez. Çünkü öncelik-sonralık sırasının değişmesi anlamın değişmesine, hatta bazen mantıksal bağlantının tamamen kaybolmasına yol açar. Örneğin 29a’da geçen *su almak* ve *yüzünü yıkamak* eylemleri mantıksal olarak sıralıdır. *Ve* bağlayıcısı burada, zaten kendiliğinden öncelik-sonralık ilişkisi olan ifadeleri sıralamak suretiyle bağlamıştır. Cümlelerin öncelik-sonralık yüklenmeleri noktasında bir işlev üstlenmemektedir. Eylemlerin hangi sırayla gerçekleşeceği mantıksal olarak bellidir. Bu sebeple cümleler yer değiştiremez (bk. 29b). Cümlelerin yanı sıra *ve* bağlayıcısının yeri de sabittir. Cümlelerden biri ya da bağlayıcı yer değiştirdiğinde ifade anlamsal ve mantıksal açıdan geçerliliğini yitirir (bk. 29c).

- (29) a. *Ariq suvining nihoyatsiz bu harakatini uzoq ko'zdan kechirib o'lturg'ach, qo'l uzatib suvdan oldi va yuzini yuvdi.* (ÖK 15)
“Ark suyunun bu sonsuz hareketini uzun süre izleyip otururken elini uzatarak sudan aldı ve yüzünü yıkadı.”

- b. ...yuzini yuvdi va suvdan oldi.
c. ...va yuzini yuvdi, suvdan oldi.

Birden fazla cümle bağlandığında anlatımı güçlendirmek amacıyla *va* tekrarlı olarak kullanılabilir (bk. 30). Ayrıca cümleleri noktalama işareti gerektirmeksizin doğrudan sıralayabildiği gibi ilk cümlenin sonundaki noktadan sonra da gelebilir (bk. 31).

- (30) *Yo'lchi qizga tomon yaqin egildi va ko'zlariga tikildi va titroq lablari bilan bazo'r dedi:*
— *Shundaymi-a? Men uchun keldingizmi? (QQ 35)*
“Yolcu, kıza doğru iyice eğildi ve gözlerini gözlerine dikti ve titreyen dudaklarıyla zar zor söyledi:
— Öyle mi, ha? Benim için mi geldiniz?”
- (31) *Otliqlar Madorani orqada qoldirib, ochiq dalada keta boshlashdi. Va ko'p o'tmay, bepoyon sahro boshlandi. (MÖK 35)*
“Atlılar Madara’yı arkada bırakıp uçsuz bucaksız bozkırda gitmeye başladılar. Ve çok geçmeden sonsuz sahra başladı.”

Va bağlayıcısı önceki örneklerde görüldüğü gibi çoğunlukla iki ana cümleyi birbirine bağlar. Bunun yanı sıra iki yan cümleyi birbirine bağladığı kullanımlar da vardır (bk. 32).

- (32) *Qizning o'limiga uni aybdor hisoblashlari mumkinligidan cho'chib va unga achinib: «Nega tepaga chiqmadim? Nega o'shanda uni qidirmadim? Ahmoq chol!» — deb o'z-o'zini so'kardi. (OBQ 88)*
“Kızın ölümünden onu sorumlu tutmaları mümkün olduğundan korkup ve buna üzülüp ‘Neden tepeye çıkmadım? Neden o zaman onu aramadım? Ahmak ihtiyar!’ diye kendi kendine kızardı.”

Bu bağlayıcı Türkçedeki “velakin” gibi *va lekin* şeklinde de *zıtlık* işleviyle kullanılır (bk. 33). Farklı olarak Özbekçede *va* ile *lekin* ayrı yazılır. Bu kullanım sadece *ÖK* romanında tespit edilmiştir. 33 numaralı örnekte ilginç olarak *va lekin* bağlayıcısından önce *ham* de kullanılmıştır.

- (33) *Otam Azizbekning mushoviri va yaqin musohibi sanalsa ham va lekin bu juz'iy ishlardaginadir. (ÖK 6)*
“Babam, Azizbek’in müşaviri ve yakın muhatabı sayılsa da velakin bu sadece önemsiz işlerden biridir.”

2.2. İLİŞKİLENDİRİCİ CÜMLE BAĞLAYICILARI

2.2.1. *afsus(-ki/kim)*

Afsus bağlayıcısı Farsça kökenlidir ve “ne yazık ki, maalesef” ile karşılanabilir. İşaretlediği cümleye *üzüntü* anlamı katar. Konuşurun gerçekleşen olay karşısındaki hoşnutsuzluğunu bildirir. Birbirinden bağımsız bitimli cümleleri bağlayabilir. *-ki/-kim* bağlacıyla oluşturulmuş kombinasyonlarla da karşımıza çıkmaktadır. Bu kombinasyonların yazımında *-ki/-kim* kelimeye bitiştirilir. Bunlardan *afsuskim*, sadece *Ulug‘ Yo‘l* (1978) romanında geçen bir cümlede tespit edilmiştir. 34 numaralı cümlede konuşur, söyleminin ilk cümlesinde ifade ettiği bilgiye bağlı olarak, devam eden cümlede bunun sonucunu dile getirmiştir. Bu iki cümle arasındaki ilgiyi duygusal açıdan *afsuskim* bağlayıcısıyla işaretlemiştir. Birbiriyle mantıksal düzeyde bağlantısı olan bu iki cümle arasında, yani sonuç cümlesinin başına *afsuski* bağlayıcısını getirerek cümlelere duygusal bir bağ da kazandırmıştır. *Afsuskim* bağlayıcısı cümleden çıkarıldığında konuşurun hedef ve sonuç arasındaki duygusal tutumu da büyük oranda yansızlaşır.

- (34) *Shahid ketmish notavon qizga bir qatra achinish izlayman, afsuskim, nadomat chekkan bir kimsani-da topolmasman... Barbod bo‘lmish qiz qalbimni cho‘g‘day uzdi... (UY-I, 20)*
 “Şehit olan zavallı kıza bir zerre acıma arıyorum, ne yazık ki, pişmanlık duyan tek bir kişi bile bulamıyorum. Harap olan kız, yüreğimi kor gibi yaktı.”

Afsus(ki/kim) bağlayıcısı, yüklem çekiminin olumlu ya da olumsuz olduğu bütün cümleleri işaretleyebilmekle birlikte anlamsal açıdan sadece olumsuz cümleleri işaretleyebilir. Bir cümle için bir kere kullanılabilirdiği gibi, pekiştirme amacıyla cümlelerin başında ve sonunda olmak üzere tekrarlı şekilde de kullanılabilir. Örneğin 35 numaralı paragrafta mantıksal olarak bağımlı, yapısal olarak bağımsız; birincisinde istek, ikincisinde ise sonuç bildiren cümleler *afsus* ile bağlanmıştır. *Afsus* ile işaretlenen cümlede, konuşur tarafından, meydana gelen olayın üzüntü veren sonucu bildirilmiştir. Aynı bağlayıcı cümlelerin sonunda da tekrar edilerek ifade edilmek istenen duygunun pekiştirilmesi sağlanmıştır.

- (35) *G‘o‘zalarim sakson-to‘qsontadan shonaladi... Qani edi — shu shonalar gul bo‘lib ko‘sak tugsa edi! Qani edi — shu ko‘saklar paxta bo‘lib*

ochilsa edi! Afsus, g'o'za bilonihoya shonani quchay olmaydi, afsus! Shonalar o'z-o'zidan qurib-qovjiradi. (OQD 89)

“Kozalarım seksen doksan tane gonca açtı. Ne olurdu, o goncalar güle dönüp koza olsaydı! Ne olurdu, o kozalar pamuk olup açılıyaydı! Maalesef koza, goncayı yeterince saramadı, ne yazık ki! Goncalar kendi kendine kuruyup soldu.”

Yukarıdaki örneklerde *afsus(-ki/-kim)* bağlayıcısı başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlamaktadır. Bu kullanımdan farklı olarak başında bulunduğu bitimsiz cümleyi sonraki bitimli cümleye bağladığı örnekler de tespit edilmiştir. Örneğin 36a’da konuşur, ilk olarak gecikmesinin sebebini bildirdiği bitimsiz cümlenin başında *afsuski* bağlayıcısını kullanarak cümleye üzüntü ifadesi kazandırmakta ve takip eden af dileme cümlesiyle olan mantıksal bağın yanı sıra duygusal bağ da sağlamaktadır. Bu bağlayıcının cümle içerisindeki konumu esneklerdir. 36b ve 36c’de olduğu gibi kullanılması da mümkündür.

- (36) a. *Afsuski, bir zaruriyat yo 'limga sad chekkanidan kechikdim. (UY-I, 49)*
 “Ne yazık ki bir zaruriyet yoluma engel olduğundan geciktim.”
- b. *Bir zaruriyat yo 'limga sad chekkanidan afsuski kechikdim.*
- c. *Bir zaruriyat yo 'limga sad chekkanidan kechikdim afsuski.*

Bağlı bulunduğu cümlenin zarfi konumunda bulunan *afsus(-ki/-kim)*, esas bağlayıcı değildir. Bu sebeple kendinden önce başka bağlayıcı gelmesine izin verir. Örneğin 37 numaralı söylemde konuşur, gökyüzünün parlak olduğunu bildirdikten sonra *lekin afsuski* ile devam ederek dinleyiciyi hem zıtlık hem de duygusal açıdan olumsuzluğa hazırlar.

- (37) *Yana yulduzlar xiralashgancha bir-bir so'nib, osmon avval muz rangga, keyin oqish tusga, nihoyat niliy gumbazga aylandi. Fazo chindan yorqin edi, lekin afsuski, bu holatga qarab kunning davomini bashorat qilish qiyin, ehtimol tushga yaqin harorat ko'tarilib, havo dim bo'lar? (PT 65)*
 “Yine yıldızlar yok olana kadar bir bir sönüp gökyüzü önce buz mavisine, sonra beyazımsı renge ve nihayet çivit mavisi bir kubbeye döndü. Gök gerçekten parlaktı; fakat ne yazık ki bu duruma bakarak günün devamını tahmin etmek zor, muhtemelen öğlene yakın sıcaklık yükselip hava boğucu olur.”

Afsuski bağlayıcısının kendisinden önce *lekin* getirilmesine izin vermesinin sebebi, esas bağlayıcı olmamasıdır. Ayrıca *afsus(ki/kim)* üzüntü bildirdiği için duygusal düzeyde bağladığı cümlelerin arasında doğal bir mantıksal zıtlık, beklenmezlik ilişkisi de vardır. Bu sebeple zıtlık ve üzüntü bağlayıcılarının

eşdizimliliği beklenilir bir durumdur. Buna karşın *afsuski lekin* şeklinde dizilim mümkün değildir. Çünkü *lekin* esas bağlayıcısı kendinden önce başka bir bağlayıcı gelmesine izin vermez.

2.2.2. *aftidan*

Aftidan, Özbekçede genel bir kopya olan *aft* “yüz, çehre; dış görünüş” kelimesinin +i iyelik eki ve +*dan* ayrılma hâli ekiyle ekleşmesi sonucu oluşarak kalıplaşmış ve “görünüşe göre, galiba, anlaşılan” anlamlarını karşılayan bir bağlayıcı görevi üstlenmiştir. Bu bağlayıcı, taranan eserlerde sınırlı sayıda tespit edilmiştir. *Aftidan* bağlayıcısı birbirinden bağımsız iki bitimli cümleyi bağlar. Örneğin 38 numaralı cümlede konuşur, kesinliği kanıtlanmamış bir durumdan kendi tahminleri doğrultusunda söz etmektedir. Kendisi hakkında dilekçe verilmiş olabileceğini öne sürdükten sonra dilekçenin içeriği hakkındaki tahminini ifade ettiği cümlenin başında *aftidan* bağlayıcısını kullanmıştır. *Aftidan* cümleden çıkarıldığında anlam bozulmaz. Çünkü *-ganga o 'xshaydi* “-mişA benziyor” yapısı da tek başına tahmin anlamı verebilmektedir. Konuşur, bu örnekte *aftidan* bağlayıcısını tahmin anlamını güçlendirmek amacıyla kullanmıştır. Türkçede tahmin anlamı ya sadece *-miş olabilir*, *-mişA benziyor* gibi eylem çekimleriyle ya da *galiba* sözlüksel unsuruyla ifade edilir. Aynı cümlede hem tahmin anlamı katan eylem çekimlerinin hem de *galiba* sözlüksel unsurunun kullanılması Türkçede mümkün değildir. Bu sebeple 38 numaralı cümlenin Türkçeye aktarımında eylem çekimi değişmektedir.

- (38) *Qum ariqning paynovidagi dehqonlar mening ustimdan ariza berganga o 'xshaydi. Aftidan: «Hamma suvni mingboshining yerlari ichadiyu bizga tegmay qoladi. Shunaqa qilib, necha yildan beri ekinlarimiz qurib ketayotibdi», deb arz qilishganga o 'xshaydi. (KVK 60)*
 “Kum arkın eteğindeki köylüler benim hakkımda dilekçe vermişe benziyor. *Galiba* ‘Bütün suyu ağanın toprakları alıyor, bize yetişmiyor. Bu yüzden kaç yıldır ekinlerimiz kurumakta,’ diye şikayet ettiler.”

Aftidan, cümledeki pozisyonu açısından esnektir; cümlenin başında (bk. 38) ya da ortasında (bk. 40) yer alabilir. Bağımlı bulunduğu cümleyi önceki (bk. 38) ya da sonraki cümleye (bk. 39) bağlayabilir. 39 numaralı cümlede *aftidan* ortasında bulunduğu bitimli cümleyi sonraki bitimli cümleye bağlamaktadır. Bu cümlede konuşur, kadının eline para alması durumunu belirtmeden hemen önce bu davranışı temellendirmeye yönelik *aftidan* bağlayıcısını kullanarak kendi tahmini olduğunu bildirmiştir. Bu şekilde

konuşur karşısındaki kişiyi, anlamsal açıdan, gerçekleşmiş olan duruma hazırlamaktadır.

- (39) *Buxoroda o'sha paytlar hayit, bayram kunlari so'roqlab kelgan bolalarga pulmi, sovg'ami berish rasmiga rioya qilinardi. Ayolning ham aftidan, marhamat ko'rsatgisi keldi, qo'liga uch so'mlik pul oldi-yu, bu pulga birov ot-tuya bermasa-da, qizg'anib-ikkilandi. (MÖK 49)*
 “Buhara’da o zamanlar bayramlarda, özel günlerde gelen çocuklara para ya da hediye verme geleneğine uyulurdu. Kadının da galiba merhamet gösteresi geldi, eline üç som para aldı, kimisi için bu para çok kıymetsiz olsa da cimrilik edip tereddüte düştü.”

3 numaralı örnekte *aftidan* başında bulunduğu bitimsiz cümleyi sonraki bitimli cümleye bağlamaktadır. Konuşur, *qaytib kelishdi* “dönüp geldi” cümlesinden önce Yarmet’in ne yapıp da geri döndüğü konusundaki tahminini bildirdiği cümleyi *aftidan* ile işaretlemiştir. *Aftidan* 38 numaralı örneğin aksine 39 ve 40 numaralı örneklerde tahmini pekiştirmez. Cümleden çıkarıldığında ifade kesinleşerek tahmin anlamı kaybolur. Bu sebeple bu örneklerde tahmin bildirme işlevi doğrudan *aftidan* üzerindedir.

- (40) *Yormat haydab ketdi. Bir ozdan keyin, aftidan, katta ko'chani bir aylanib, qaytib kelishdi. (QQ 144)*
 “Yarmet çekip gitti. Biraz sonra, galiba, büyük sokağı bir dolaşip, dönüp geldi.”

2.2.3. agar

Agar “eğer” bağlayıcısı Özbekçeye Farsçadan kopyalanmıştır. Çoğunlukla şart kipiyle çekimlenmiş bitimsiz cümlelerin başında kullanılır. Şart anlamını tek başına *-sa* şart kipi verebildiği için *agar* pekiştirici görevindedir. Cümleden çıkarıldığında anlam bozulmaz ya da daralmaz. Bu sebeple kullanımı zorunlu değil, isteğe bağlıdır. *Agar... -sa...* eşdizimli kullanımında *agar*’i altasıralama bağlayıcısı olarak değerlendirmek gerekir (altasıralı bağlı cümlelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Johanson 1993: 235-249; Aydemir 2014: 33-35). Bu sebeple burada *agar... -sa...* kullanımına bir örnek verilecek ve *agar*’in yemin cümlelerindeki kullanımı üzerinde durulacaktır. Şart kipli bitimsiz cümlelerle kullanımı açısından *agar* ile paralellik gösteren *basharti* ve *mabodo* bağlayıcıları da aynı bakış açısıyla değerlendirildiği için ayrı başlık hâlinde ele alınmayacaktır.

41a’da *agar* ana cümleye bağlı şart (*-sa*) çekimli bitimsiz cümlelerin başında bulunmaktadır. Fillerin hortumları olmadan yaşayamayacaklarının ifade edildiği bu

cümleden *agar* çıkarıldığında 41b’de görüldüğü gibi anlamda düşme ya da bozulma olmaz. Bu örnekteki cümle bağlama tipi, cümlelerin iç içe geçerek birbirinin ögesi durumuna gelmesi şeklindedir. *Agar* bağımsız bir kelime şeklinde bulunsa da şart kipiyle eşdizimli olarak pekiştirici görevinde kullanıldığı için bağımsız cümle bağlayıcısı olarak ele alınmamaktadır.

- (41) a. *Agar xartumi bo ‘lmasa, fil yashay olmasdi. Chunki uning yo ‘g ‘on va kamharakat bo ‘yni yerdagi ovqatni egilib ololmasdi!* (MÖK 15)
 “Eğer hortumu olmasa fil yaşayamazdı. Çünkü onun kalın ve esnek olmayan boynu yerdeki yiyeceği eğilip alamazdı.”
- b. *Xartumi bo ‘lmasa, fil yashay olmasdi.*
 “Hortumu olmasa fil yaşayamazdı.”

Taranan eserlerde *agar*’in iki bitimsiz cümleyi bağladığı az sayıdaki örnekler tespit edilmiştir. Bu kullanıma yemin cümlelerinde rastlanır. Örneğin 42 numaralı cümlede *agar* birbirinden bağımsız durumda olan *eshitganim yo ‘q* ve *it bo ‘layin* bitimsiz cümlelerini bağlamaktadır. Burada pekiştirici değil, doğrudan bağlayıcı olarak cümleyi işaretlemiştir. Bir yemin cümlesi olan bu örnekte *agar* bağımsız bitimli cümlelerin sonunda yer almaktadır. Tespit edilen bu tür cümlelerde *agar* bağlayıcısının bağlı bulunduğu cümlelerin fiil çekimi olumlu, diğer cümlelerin fiil çekimi ise olumsuzdur.

- (42) *Eshitganim yo ‘q, it bo ‘layin agar, eshitganim yo ‘q!* (OQD 105)
 “İşitmedim, it olayım ki işitmedim!”

Farsçada *eger* yeminden sonra olumsuzluğu pekiştirme işleviyle kullanılır (Değirmençay 2017: 92). Özbekçe yemin cümlelerindeki *agar* kullanımı Farsçadakiyle örtüşmektedir. Dolayısıyla bu tip Özbekçe yemin cümlelerinde *agar* bağlayıcısının hem sözlüksel hem de söz dizimsel özelliklerinin kopyalandığı söylenebilir.

Yemin cümlelerinde şart bildiren bitimsiz cümlelerin kullanıldığı örnekler de vardır (bk. 43). Bu örneklerde *agar* bağlayıcısı yine pekiştirici olarak kullanılmaktadır. Ancak şartlı cümleye değil de sonuç cümlesine bağlanması Farsça yemin cümlelerinin tesiri olarak yorumlanabilir.

- (43) *Bir og ‘iz qattiq-quruq gapirgan bo ‘lsam, o ‘layin agar, o ‘libgina ketayin, agar!* (OQD 105)
 “Biraz ağır konuşmuşsam öleyim eğer, ölüp gideyim eğer!”

2.2.4. aks holda

Türkçedeki karşılığı “aksi hâlde, aksi takdirde” olan *aks holda*, Arapça kökenli *aks* “akis” ve *hol* “hâl” kelimelerinin oluşturduğu kelime grubunun +*da* bulunma hâliyle ekleşip kalıplaşmasıyla oluşmuş karışık kökenli bir bağlayıcıdır. Taranan romanlarda çok az sayıda tespit edilen bağlayıcının kullanımının yaygın olmadığı söylenebilir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *zıtlık* işleviyle bağlar. Bağladığı cümleler arasında genellikle bir *gereklilik ve bu gerekliliğin sağlanmamasının sonuçları* açısından anlam ilişkisi vardır. Örneğin 44 numaralı söylemde konuşur, bir gerekliliği ifade eder. Bunu takip eden cümleyi *aks holda* ile işaretleyerek bu gerekliliğin yerine getirilmemesi durumunda ne olabileceğini dile getirir. Ardışık bitimli cümlelerin arasında bulunan *aks holda* bağlayıcısı söylemin gidişini zıtlık açısından belirler.

- (44) *Janoblar, oldimizda musulmon fuqarosini, o‘z mehnat ahlimizni tarbiya qilmoq zaruriyati turur. Aks holda rus ishchilari ta‘sirida o‘z mehnat ahlimizning ham bebosh bo‘lib ketish xavfi yo‘q emas!* (UY-II, 20)
 “Cenaplar, önümüzde Müslüman vatandaşını, kendi emektar ahalimizi eğitmek zaruriyeti durur. Aksi hâlde Rus işçilerin tesiriyle kendi emektar ahalimizin başıboş olma tehlikesi yok değil!”

Bağlanan cümlelerin yüklemeleri ortaksa ilk cümlenin yüklemi düşürülüp virgülle devam ettirilerek *aks holda* ile işaretlenip devam eden cümle ya da cümlelerin yüklemine bağlanabilir. Mesela 45 numaralı örnekte bir gerekliliği ve bu gerekliliğin yerine getirilmemesi durumunda ortaya çıkabilecek sonuçları dile getiren birinin cümleleri sıralanarak *so‘zladi* ortak yüklemine bağlanmıştır.

- (45) *Kolesnikov, jahlidan og‘zini qiyshtaytirib, so‘zlashga urindi. U, oq podshohning «oliy farmoniga» bo‘ysunish kerakligini, aks holda, «sartlarga» qarshi o‘q va zambarakni sira ayamastligini, onalarning va go‘daklarning ko‘z yoshlaridan Chirchiqlar yasashga tayyorligini baqirib so‘zladi.* (QQ 178)
 “Kolesnikov, öfkesinden ağzını çarpıtıp konuşmaya başladı. O, bağırarak Ak padişahın ‘yüce ferman’ına boyun eğmek gerektiğini, aksi hâlde ‘sartlara’ karşı ok ve yayı asla esirgemeyeceğini, anne ve bebeklerin göz yaşlarından kanallar yapmaya hazır olduğunu söyledi.

2.2.5. aksincha

Türkçedeki karşılığı “aksine” olan bağlayıcı, tek kelime şeklinde, ekleşmiş hâlde ve karışık kökenlidir (Ar. kökenli *aks* ‘akis’ +i iyelik eki +n +cha eşitlik eki). Cümleleri

zıtlık işleviyle bağlar. İki bitimli cümleyi bağlayabildiği gibi (bk. 46) iki bitimsiz cümleyi de bağlayabilir (bk. 47). Örneğin 46 numaralı cümlede Hangül'ün sesinin, her zamanki tizlik ve şiddet bir yana, son derece yumuşak olduğu dile getirilmiştir. Bu iki durum arasındaki zıtlık ilişkisi *aksincha* ile işaretlenmiştir.

- (46) *Xongulning ovozida odatiy jarang va shiddat yo'q, aksincha, ancha yumshoq va qat'iyatsiz edi. (PT 26)*
 “Hangül'ün sesinde genelde olan tizlik ve şiddet yok, aksine, o kadar yumuşak ve katiyetsizdi.”

47 numaralı örnekte ise konuşur, *sıkılmamak* ve *huzur bulmak* eylemleri arasındaki zıtlık ilişkisini *aksincha* ile işaretlemiştir. Bitimsiz yapıda olan her iki eylem de *tingladi* “dinledi” ortak yüklemine bağlanmıştır. *Aksincha* ile cümlelerin zarfı konumundaki bitimsiz cümleler bağlanmıştır.

- (47) *Yoshlikdan boshlab shunday ivir-shivir—hasratlashishni, har xil g'iybat va chaqimchilikni yaxshi ko'rgan Nuri, sira zerikmasdan aksincha, huzurlanib tingladi. (QQ 89)*
 “Gençliğinden itibaren ondan bundan konuşmayı, her türlü dedikodu ve gammazcılığı seven Nuri, hiç sıkılmadan, aksine huzurla dinledi.”

Aksincha bağlayıcısı bağlı bulunduğu cümlelerin ortasında da bulunabilir. Örneğin 48 numaralı cümlede aksi bildirilen durumun vurgulanması amacıyla *aksincha* bağlayıcısı *salqin* “serin” kelimesinden önce yer almıştır.

- (48) *Kunduzi nihoyatda issiq, havo alangalanib yotar, bir qadam surinish o'limdan qiyin. Tunlar aksincha, salqin, charaqlagan yulduzlar ham yo'l ko'rsatishar edi. (MÖK 23)*
 “Gündüz oldukça sıcak, hava yanar, bir adım ilerlemek ölümden zor. Geceler, aksine, serin, parlayan yıldızlar da yol gösterirlerdi.”

2.2.6. *alalxusus*

Türkçeye “özellikle” şeklinde aktarılan *alalxusus* bağlayıcısı kök hâlinde ve yabancı kökenlidir (< Ar. *ala'l-xusus*). Taranan eserlerde yaygın kullanıma sahip değildir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *detaylandırma* işleviyle bağlar. Noktadan ya da virgülden sonra gelebilir. Diğerine göre daha “özel” bir yargı bildirerek onu detaylandıran cümleyi işaretler. Başka bir deyişle, *alalxusus* ile işaretlenen cümle, kendisinden önce gelen cümlede bildirilen yargıyı daha odaklı bir çerçevede örnekleyerek detaylandırır. Mesela 49 numaralı örneğin ilk cümlesindeki yargı, kadınların mal mülke karşı doyumsuz olduğudur. *Alalxusus* ile işaretlenen ikinci

cümledeki yargı ise bunun bir örneği ve daha detaylı bir açıklayıcısı olarak sandıkta saklanan mal mülkü (mücevher vb.) çok sevdikleridir.

- (49) *Bilasan, xotin ahli molga o'ch bo'ladi, alalxusus, sandiqdagi molni yer-ko'kka ishonmaydi.* (QQ 5)
 “Biliyorsun, kadın kısmı mala aç olur, özellikle sandıktaki malı yere göğe sığdıramaz.”

2.2.7. *albatta*

Türkçede de “elbette” şeklinde kullanılan *albatta* bağlayıcısı, yabancı kökenli (Ar.) ve tek kelime şeklindedir. Yaygın kullanıma sahiptir. *Albatta* cümleden çıkarıldığında anlam bozulmaz, ancak kesinlik açısından değişir ya da belirsizleşir. Cümleleri çoğunlukla *kesinlik*, bazen de *kabullenme* işleviyle bağlar. Genellikle başında ya da sonunda bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlar. 50 numaralı örnekte *albatta* ardışık iki bitimsiz cümleyi bağlamaktadır. Anlatıcı, ilk cümlede kahramanın klasik sorular sorduğunu ifade eder. Devam eden cümlede ise “klasik sorular” ile ilgili açıklama yapılır. *Albatta* ile işaretlenen cümlede, tabii ki Fazilet’in belli başlı bilgileri annesine vermiş olması gerektiği dile getirilir. Bu sebeple ilk cümlede klasik sorular sorduğu bildirilmiştir. Esas bağlayıcı olmayan *albatta*, burada bağlı bulunduğu cümlenin zarfı konumundadır. Ancak bu bağlamda, başında bulunduğu cümlede *kesinlik* anlamını işaretleyerek önceki cümleyle kurulan anlamsal bağı açık hâle getirdiği için bağlayıcılık işlevi üstlenmiştir.

- (50) *Opa suhbatni qovushtirish uchun Beknazarga o'ng'ay savol berdi. Albatta, Fazilat onasiga «tanishi» haqidagi ayrim ma'lumotlarni yetkazib ulguragan bo'lishi kerak.* (PT 58)
 “Abla, sohbet kurmak için Beknazar’a klasik sorular sordu. Elbette Fazilet, annesine tanıdığı hakkındaki belli bilgileri ulaştırmış olsa gerek.”

Albatta bağlayıcısı cümledeki pozisyonu açısından esnektir; işaretlediği cümlenin başında yer alabildiği gibi, sonunda da bulunabilir. Mesela 51 numaralı örnekte *albatta* sonunda bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *kabullenme* işleviyle bağlamaktadır. Burada konuşur, muhataplarına görevlerinden bahseder. Bu görevin zor olduğunu kendisi de kabul etmektedir, ancak yine de görevin yerine getirilmesi için çalışılmalıdır. Bunu ifade etmek isteyen konuşur, devam eden cümlesinde *bu g'oyat og'ir albatta* “bu çok zor elbette” diyerek önceki ifadesiyle *kabullenme* anlamı açısından bağ kurar.

- (51) *Turkiston o'lkasi qavmlari hanuz zulmatda, bugungi bizning muqaddas burchimiz, janoblar, xalqni g'aflatdan qutqarish, ma'rifatga boshlash. Bu g'oyat og'ir, albatta.* (UY-I, 48)
 “Türkistan ülkesi kavimleri henüz zulüm altında, bugün bizim mukaddes görevimiz, efendiler, halkı gafletten kurtarmak, eğitime yöneltmektir. Bu çok zor elbette.”

Bu bağlayıcının, sık sık *albatta... lekin/ammo...* şeklinde zıtlık bildiren bağlayıcılarla eşdizimli olarak kullanıldığı da görülmektedir (bk. 52). Bu eşdizimli kullanımlarda genellikle *kabullenme* işlevi üstlenir. *Albatta*'nin bağlı olduğu cümlede ifade edilen bilgi konuşur tarafından kabul edilmekle birlikte, ardından gelen zıtlık bağlayıcısının bağlı bulunduğu cümlede aksi bir ifade dile getirilir.

- (52) *Zebi «churq» etmasdan o'tirardi. Uning munday qilishi ham shu xil taklifdan qo'rqqanidan edi. Albatta, yosh narsaning ko'nglida o'ynash, kulish va xushvaqtlik qilish mayllari boshqa har narsadan qo'ra kuchlik keladi. Lekin Zebi shunday bir otaning qizikim, uning qo'lida har qanday kuchli mayllarini ham yuganlab tutmoqqa, ko'ngilning har bir havas va tilagini ko'ringan joyida bo'g'ib tashlamoqqa to'g'ri keladi ham.* (KVK 20)
 “Zebi, çıt çıkarmadan otururdu. Onun böyle yapması da bu tür bir tekliften korkmasındandı. Elbette, genç insanın kalbinde oynama, gülme ve güzel vakit geçirme meylî diğer her şeyden daha güçlü olur. Fakat Zebi öyle bir babanın kızı ki onun elinden, her türlü güçlü meylî kontrol etmek, gönlündeki her türlü heves ve isteği bastırıp yok etmek gelir.”

2.2.8. ammo(-lekin)

Kök hâlindeki *ammo* “ama” bağlayıcısı yabancı kökenlidir (Ar. *ammâ*). Genel kopya olan *ammo*'nın ses özelliklerinin de Arapça şekilden etkilendiği görülmektedir. Özbekçede yuvarlak a'ların oluşma sebeplerinden biri kopyalanan kelimelerin orijinallerindeki uzunluklardır. Arapça *ammâ* kelimesinin sonundaki uzunluk Özbekçedeki şekilde yuvarlaklaşma olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca Türkçe standart dilde, kelime *ama* şeklini almışken Özbekçede “çift m” korunmuştur.

Ammo bağlayıcısının taranan eserlerdeki kullanımı çok yaygındır. *Zıtlık* (bk. 56) ve *ilave* (bk. 53) olmak üzere iki işlevi tespit edilmiştir. Konumu sabittir; daima ikinci cümlelerin başında yer alır. Virgülden ya da noktadan sonra gelebilir. İki bitimli cümleyi bağlayabildiği gibi (bk. 53), başında bulunduğu bitimli cümleyi, önceki bitimsiz cümleye bağladığı örnekler de vardır (bk. 54). 53 numaralı cümlede Türkiye’de Özbeklerin yanı sıra diğer Türk milletlerinden kişilerin de bulunduğu bildirilir. Ardından gelen ve *ammo* ile işaretlenen cümlede ise onların sayılarının Özbeklere göre

oldukça az olduğu ifade edilir. Burada bağlanan cümleler arasında taban tabana zıtlık söz konusu değildir. Esas zıtlık bir grubun az, diğer grubun çok olmasındadır. İlk cümleye, *ammo* ile işaretlenen cümledeki zıtlık içeren bu azlık çokluk bilgisi ilave edilir.

- (53) *Turkiyada qozoq, turkman va boshqa turkiy millatga mansub kishilar ham bor, ammo ular bizga nisbatan ancha kam. (PT 88)*
 “Türkiye’de Kazak, Türkmen ve diğer Türk halklarına mensup kişiler de var; ama onlar bize oranla çok az.”

54 numaralı örnekte ise gerçekleşmiş olan bir durumdan Rahmet’in habersiz olması, Hamit’in ise bu durumu takip etmesi zıtlığı *ammo* bağlayıcısıyla işaretlenmiştir. Buradaki kullanımı, bitimsiz cümlenin sonundaki *ham* ile bitimli cümlenin başındaki *ammo* bağlayıcılarının ardışık olarak kullanılması ilginç kılmaktadır. Türkçede bu tip kullanım mümkün olmadığı için aktarmada bu yapı *bile* ile karşılanmıştır.

- (54) *Uning yuzida bir o ‘zgarish va vujudida bir chayqalish bor edi. Undagi bu o ‘zgarishdan Rahmat xabarsiz bo ‘lsa ham, ammo Homid uni yer ostidan ta ‘qib etar edi. (ÖK 5)*
 “Onun yüzünde bir değişme ve vücudunda bir sallanma vardı. Ondaki bu değişimden Rahmet habersiz olsa bile Hamit onu çaktırmadan takip ederdi.”

Eğer *ammo* bir bitimli cümleyi önceki bitimsiz cümleye bağlıyorsa bitimsiz cümlenin sonunda *-da*, *ham* gibi bağlayıcıların bulunabildiği bir örnek ele alınmıştı (bk. 54). Bunun yanı sıra *ammo* ile işaretlenen bitimli cümleden önce yer alan bitimsiz cümle, zaten bağlayıcılık işlevi olan bir zarf-fiille çekimlenmiş olabilir (bk. 55). Bu tür bir kullanımla Türkçede karşılaşılmaz. 55 numaralı örnekte sırasıyla “kabul etmek” ve “şart koşmak” ifadesi bildiren cümleler bağlanır. Aslında burada cümlelerin doğal dizimi açısından değişkenlik söz konusudur. Bu cümlelerin bağlamsal açıdan beklenilir dizimi “şart cümlesi” ve “sonuç cümlesi” şeklindedir. Fakat 55’te konuşur, sonucu bildirdikten sonra şarta geçiş yaptığı için ikinci cümleyi anlamsal açıdan *ammo* zıtlık bağlayıcısıyla işaretlemiştir. Razi olsalar bile şartın devam ettiği, kabullenilmeyen durumların hâlâ var olduğu zıtlığı söz konusudur.

- (55) *Masalan, sovchilarg ‘a rizolig ‘imizni bildirib, ammo Kumushni Marg ‘ilondan olib ketmaslikni shart qilaylik. (ÖK 25)*
 “Mesela görüçülere kabul ettiğimizi bildirip, ama Kümüş’ü Mergilan’dan götürmemelerini şart koşalım.”

Bu bağlayıcı, çok yaygın olmamakla birlikte *ammo-lekin* şeklinde de karşımıza çıkar (bk. 56). Bu şekilde ikilemeli kullanımı yaygın değildir. Kullanım ve işlevleri *ammo* ile benzerdir. 56 numaralı cümlede, konuşulanların fiziksel olarak duyulamaması, ancak kalben duyulması zıtlığı *ammo-lekin* ile bağlanmıştır.

- (56) *Ayvon tarafdan shivir-shivir eshitaman. Shivir-shivirda meni otim-da bo'ladi. Gap-so'zlarni alayna-alayna eshitolmayman. Ammo-lekin ko'nghim tuyadi: ana shu shivir-shivirchi otamiz bo'ladi!* (OQD 17)
 “Balkon tarafından fısıltılar işitiyorum. Fısıltılarda benim adım da geçiyor. Konuşulanları açık açık işitemiyorum. Amma velakin gönlüm duyuyor. İşte, bu fısır fısır eden babamız oluyor!”

2.2.9. ana

Esas bağlayıcı olmayan ve kök hâlinde bulunan *ana*, bir söylem belirleyicisi olarak birçok işlev üstlenir. Ona, bağlayıcı rolü kazandıran işlevlerinden birini Uçar, Türkçe *işte* edatı üzerinden şu şekilde açıklar: “İçerik alanında *işte*'nin en temel işlevlerinden biri *örneklendirme/detaylandırmadır* (2005: 36)”. Türkçe *işte*'de olduğu gibi, Özbekçe *ana* edatı için de durum benzerdir. Kendisinden önce gelen cümledeki ifadeyi detaylandırmak, *ana* edatının temel işlevlerinden birisidir. *Ana* ile başlayan cümle, önceki cümlenin içeriğini detaylandıran ek bilgi barındırır. Yalnız buradaki detaylandırma bazen *örneklendirme*, bazen de *açıklama* şeklinde gerçekleşmektedir. İkisinin ayrımlanmasında, *ana* yerine *masalan* “mesela” getirilip getirilemediği test edilmiştir. *Ana*, yerine *masalan* getirilebildiğinde *örneklendirme* işlevi üstlenirken (bk. 57); *masalan* getirilemediğinde *açıklama* işlevi üstlenmektedir (bk. 58). 57 numaralı cümlede konuşur, haksızlık olaylarından haberdar olduğunu bildirmiştir. Ardından gelen cümlede ise bu duruma Kolombiyalı bir genci örnek olarak vererek iki cümleyi *ana* ile bağlamıştır. *Ana*, yerine *masalan* getirildiğinde de aynı anlam ve işlev çıkarılmaktadır. Buna karşın 58 numaralı cümlede *ana* yerine *masalan* getirildiğinde anlam bozular. Burada *ana* ile işaretlenen cümlede, önceki cümledeki sözlerin büyüklere ait olduğu bildirilerek açıklama yapılır.

- (57) *O'shanda ham ba'zan nohaqlik ro'y berib turganini kitoblardan o'qiganmiz. Ana, Kolumbiyada bir yigitni hayosizlikda ayblab, sazoyi tarzida chavoqlab tashlashadi. Keyin, uning gunohi yo'qligi oshkor bo'ladi.* (MÖK 43)
 “O zamanlarda da bazen haksızlığın yüz verdiğini kitaplardan okuduk. İşte, Kolombiya'da bir genci hayâsızlıkla suçlayıp, ceza olarak da bıçaklayıp attılar. Sonra onun günahının olmadığı ortaya çıktı.”

- (58) *Sen shunday deysan. Kattalar esa unday demaydi. O'z joniga qasd qilish — isyon! O'z joniga qasd qilish — davrdan norozilik! Ana, kattalar nima deydi!* (OQD 111)
 “Sen böyle diyorsun. Büyükler ise öyle demiyor. Kendi canına kastetmek isyan! Kendi canına kastetmek devrinden memnun olmamak! İşte, büyükler ne diyor!”

Ana, ayrıca *ilave* işleviyle de kullanılmaktadır (bk. 59). Bu işleviyle *ana*, kendinden önceki cümlede anlatılan olayın akışını keserek yeni bir olayın, hareketin ya da durumun başlangıcını bildirir. *Ana* ile başlayan cümleyle, önceki cümlede gerçekleşen ya da gerçekleşmekte olan olaya bir yenisi eklenir. Mesela 59 numaralı örnekte konuşur, kadının koşup boynuna sarılmasından ve herkesin gözünün üstlerinde olmasından zaten rahatsızlık hisseder. Bir de bunun üzerine kadın ağlamaya başlayınca konuşur bu durumu *ana* ile işaretleyerek ilave bilgi olarak ifade eder. Bu kullanımıyla *ana* “bir de, üstüne üstlük” gibi anlamlar içerir.

- (59) *O'ygga kelib kirishim bilan, Jakob, — deb bo'ynimga osildi. Eshik ochiq, hammaning ko'zi bizda! Ana, ho'ngrab yig'lay boshladi!* (KVK 178)
 “Eve gelip girmemle “Jakob”, diyerek boynuma sarıldı. Kapı açık, herkesin gözü bizde! İşte, hıçkırarak ağlamaya başladı!”

Bazen de *ana*, sebep bildiren, bağlayıcı işlevli *da* yüklemesinden sonra gelerek onun anlamını güçlendirir. Bu kullanımda *ana*, cümleden çıkarıldığında anlam değişmez, bozulmaz; ancak işlevsel açıdan ifade gücü azalır. 60 numaralı örnekte konuşur, “hani kadın ya, işte bundan dolayı naz yapıyor” gibi bir anlam örgüsü oluşturur. Bu kullanımda *ana* beklenen ve gerçekleşen bilgiyi işaret eder.

- (60) *Ayoldir-da, ana, noz etayapti-ku? Ayoldir-da, ana, nozlanayapti-ku?* (OQD 85)
 “Kadındır da, işte, naz yapıyor ya! Kadındır da, işte, nazlanıyor ya!”

Ana, cümledeki konumu bakımından sabittir ve ikinci cümlede başında yer alır. Bağlayıcı olarak kullanıldığında genellikle *ana*'dan sonra virgül, nadiren de uzun tire (*ana* —) kullanılır. Kendisinden önce başka bir bağlayıcı alabilir (bk. 61). İki bitimli cümleyi bağlar. 61 numaralı örnekte de *ana* gerçekleşmesi beklenen ve nihayet gerçekleşmeye başlayan bilgiyi işaret eder.

- (61) *Ular qaytib yuzma-yuz kelishmadi. Ibrohim G'ayrat Nusratga uni varanglatib otgani multiq yetishmayotganini bilardi! Shunga qaramay, ana, oylar, yillar o'tib, u ro'y bergan bu voqeani unuta boshlagan edi.* (MÖK 5)

“Onlar tekrar yüz yüze gelmediler. İbrahim, Gayret Nusret’e vızıldatarak attığı merminin ona ulaşmadığını bilirdi! Buna bakmaksızın, işte, aylar yıllar geçip gerçekleşen bu olayı unutmaya başlamıştı.”

Ana bazen tekrarlanarak cümleleri *vurgulama/dikkat çekme* işleviyle bağlayabilir. Örneğin 62 numaralı cümlede konuşur, *ana*'yi işaret etmek için kullanmaktan ziyade vurgulamak, dikkat çekmek için kullanmıştır. “*Ana siz, ana Maskov...*” cümlesiyle, imalı bir şekilde, sizin de Moskova'nın da durumu ortada demek istemektedir. Bu anlamı *ana... ana...* yapısıyla kurduğu bağlantı aracılığıyla sağlamıştır.

- (62) — *Ha, namuncha bezrayib qolding?*
Shunda-da Ivan Ivanovich qayrilib boqmadim.
 — *Ana siz, ana Maskov... — deya ming'illadim.* (OQD 151)
 “— Evet, neden böyle donup kaldın?
 O zaman da İvan İvanoviç'e dönüp bakmadım.
 — İşte siz, işte Moskova..., diye homurdandım.”

63 numaralı cümlede ise *ana... mana...* yapısı kullanılmıştır. Yine burada da konuşurun amacı işaret etmek, göstermek değildir. *Ana tuproq, mana tuproq* ifadesiyle bazı farklılıklara rağmen nihayetinde hepsinin toprak olduğu anlatılmak istenmiştir.

- (63) *Oqpodsho yerdan bir siqim tuproq oladi.*
 — *Ana tuproq, mana tuproq! — deydi. — Bo'rsildoq tuproq, mag'izdor tuproq, hosildor tuproq! Tuproqmisan-tuproq! Ammo bu tuproq seniki emas, sening tuprog'ing emas!* (OQD 11)
 “Ak Padişah yerden bir avuç toprak alır.
 — Öyle de toprak, böyle de toprak! der. — Yumuşak toprak, tohumlu toprak, bereketli toprak! Toprak mısın, toprak! Ama bu toprak senin değil, senin toprağın değil!”

2.2.10. *asli*

Tek kelime şeklinde ve ekleşmiş hâlde bulunan *asli* “asıl, aslında” bağlayıcısı, karışık kökenlidir (Ar. *asl* + *i* iyelik eki). Cümledeki pozisyonu açısından esnektir; cümlenin başında (bk. 64) ya da ortasında (bk. 65) bulunabilir.

- (64) — *Nogoh bir yigit o'yinga tushib ketdi, asti qo'yavering, bay-bay-bay... Aslo bunaqasini ko'rmaganman. Behush qotib qolibman.*
 — *E-e!— sirli tusda iljaydi Alijon.— To'g'ri, taajjub narsa. Asli u yigitcha Sayramdan, ismi Bulbul. Darhaqiqat bir ofat!* (UY-II, 32)
 “— Birden bir genç dans etmeye başladı, harika, vay vay vay... Asla böylesini görmemiştım. Kendimden geçtim.
 — Ee!, imalı şekilde sırttı Alican. — Doğru, şaşılacak şey. Aslında o genç Sayram'dan, ismi Bülbül. Hakikaten bir afet!”

- (65) *Haligi yerda bir mo'ysafid kelib, hassasiga suyalib, tikildi-qoldi. O'zi ilgari asli qallob ekan.* (QQ 9)
 “Deminki yere bir ihtiyar gelip, bastonuna dayanarak dikildi, kaldı. Kendisi önceden aslında dolandırıcıymış.”

Asli ile bildirilen cümle, var olan bir durumun esasındaki bilgiyi iletir. Dolayısıyla *asli* bağlayıcısının işlevi *açıklama*dır. Bir durumun esasını bildirdiği için cümlede *ilgari* ya da *keyin* gibi zamansal ifadeler bulunabilir (bk. 65). Bulunduğu cümleyi önceki (bk. 64-65) ya da sonraki (bk. 66) cümleye bağlar. *Asli* bağlayıcısı sık sık *da* (bk. 66), *lekin* (bk. 67) ve *ammo* (bk. 68) ile eşdizimli olarak kullanılabilir. *Asli* bağlayıcısı bir durumun aslını, yani var olandan farklı yönünü bildirdiği için doğası gereği *zıtlık* anlamına da yatkındır. *Lekin*, *ammo* ve *da* ile eşdizimli olarak kullanıldığında bu işlev desteklenir, fakat yine de *zıtlık* işlevi *asli* üzerinde değildir. İki bitimli cümleyi (bk. 65) veya bir bitimsiz cümleyle bir bitimli cümleyi bağlayabilir (bk. 66).

- (66) *Beknazarning ko'zlaridan asli uyqu yiroq bo'lsa-da, boshqa yo'lovchilar qatori o'zini mudraganga solib, tebranib ketardi.* (PT 69)
 “Beknazar’ın gözlerinden aslında uyku uzak olsa da diğer yolcular arasında pinekleyip sallana sallana giderdi.”
- (67) *Asli oti Mir Ishoqboyvachcha, lekin Tantiboyvachcha deb ot olgan.* (QQ 27)
 “Aslında adı Mir İşakbayveççe, fakat Tantibayveççe diye nam salmış.”
- (68) *Man asli Qo'qong'a kelgan edim, ammo Marg'ilonda otam tanishlaridan bittasida ozroq olasimiz bo'lib, shu kishiga uchrashib ketayin, deb Marg'ilong'a o'tkan edim.* (ÖK 107)
 “Ben aslında Kokan’a gelmişim, ama Mergilan’da babamın tanıdıklarından birinde biraz kalayım diye ona uğramak için Mergilan’a geçmişim.”

2.2.11. *aslida(-ku)*

Aslida “aslında” bağlayıcısı tek kelime şeklinde, ekleşmiş hâlde ve karışık kökenlidir (Ar. *asl* +*i* iyelik eki +*da* bulunma hâli eki). Türkçede, iyelik eki ile bulunma hâli eki arasında gerçekleşen *n* türemesi, Özbekçe biçimde gerçekleşmez. Kullanımı yaygın olan bu bağlayıcı, cümledeki pozisyonu açısından esnektir, cümlelerin başında (bk. 69) ya da ortasında (bk. 70) bulunabilir.

- (69) *Kim bilsin, balki Muroddirman? Bir kunlar Muroddan Marat avlo ko'ringan bo'lsa kerak, shunaqa yozishgan. Aslida, ikkisi ham emas...* (MÖK 67)

“Kim bilir, belki Murat’ımdır. Bir zamanlar Murat’tan çok Marat evla görünmüş olsa gerek, öyle yazmışlar. Aslında ikisi de değil...”

- (70) *Uni to ‘xtata oladigan va qutqarib qoladigan hech bir kuch ko ‘rinmaydi... Balki, unday kuch aslida yo ‘qdir o ‘zi... (KVK 133)*
 “Onu durdurabilecek ve kurtarabilecek hiçbir güç görünmüyor... Belki, öyle bir güç aslında hiç yoktur...”

Tespit edilen bütün örneklerde bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlar. Bazen pekiştirme amacıyla *aslida* bağlayıcısından sonra *esa* bağlayıcısı (bk. 71) ya da *ku* (bk. 72) yüklemesi getirilebilir. *Açıklama* (bk. 70) ve *zıtlık bildirme* (bk. 69, 71, 72) işlevi taşır.

- (71) — *Quloq sol, baran, —dedi. — Sen Leninga noma bitib ahmoq bo ‘lma. Yaxshilab eshitib ol. Chin, bu joylar Sho ‘ro zindoni, deb ataladi. Aslida esa unday emas. Bu joylarni «Qizil zona», deydilar. (OQD 149)*

“— Kulak ver, yiğit, dedi. — Sen Lenin’e mektup yazıp ahmaklık etme. İyice dinle. Doğru, buralar Şura zindanı olarak adlandırılıyor. Gerçekte ise öyle değil. Buralara ‘Kızıl Bölge’ derler.”

- (72) *Lekin hozir ham ba ‘zan kuyunib, lovullab ketamiz. Aslida-ku inson bolasi hamma vaqt, hamma joyda o ‘zaro ahil, intifoq yashashi kerak, hayvonlarga o ‘xshab shoxlashmay. (PT 87)*
 “Lakin şimdi de bazen kızıp sinirleniyoruz. Ama aslında insanoğlunun her zaman, her yerde aralarında uyum içinde, düzgün yaşaması gerek, hayvanlar gibi vuruşmadan.”

2.2.12. *avvalo... ikkinchi(-dan)/(undan/shundan) keyin/so ‘ng/so ‘ngra...*

Türkçedeki karşılığı *evvela* olan bu kelime, Arapçadan kopyalanmıştır. Tek kelime şeklinde ve kök hâlinindedir. Cümlede zarf unsuru olarak yer alan *avvalo*, öncelik bildirdiği için *so ‘ng*, *so ‘ngra*, *ikkinchi(dan)*, *undan/shundan keyin* gibi sonralık bildiren kelimelerle eşdizimli olarak cümle bağlayıcısı görevinde karşımıza çıkmaktadır. Bu eşdizimli yapı, anlamca birbirinden bağımsız cümleleri bağlayabildiği gibi (bk. 73), kendi aralarında şart gibi anlamsal bağ bulunan cümleleri de bağlayabilir (bk. 74).

- (73) *Avvalo, malikam, o ‘tiring, ikkinchidan u bir yugurdak, siz bilan uchrashuvga arzimaydi. Sizni men oldirib keldim, jonim, butun ayb menda. (UY-II, 28)*
 “Evvela, prensesim, oturun; ikincisi o bir hizmetçi, sizinle görüşmesine gerek yok. Sizi ben aldurdım canım, bütün suç bende.”

- (74) *Avvalo, mulla jiring kerak, boshpana bir vatan kerak. Keyin qayliq orzu qilsang bo'ladi. Bo'ying bir qarich, buning ustiga abjag'ing chiqqan cho'tir bo'lsang, sen ta'viyaga kim boqadi, tentak!* (UY-I, 5)
 “*Evvela*, para gerek molla, kalacak bir vatan gerek. *Sonra* ne arzu edersen olur. Boyun bir karış, bunun üstüne sakatlanmış özürü olsan senin gibi bir zavallıya kim bakar, aptal!”

Tekrar eden her bir bağlayıcı, çoğunlukla bulunduğu cümlede başında yer alır. Bazen de vurgulamak amacıyla bağlayıcı, yüklemde hemen önce söylenebilir (bk. 75). *Avvalo... keyin/so'ng...* paralel bağlayıcılığı, daha nadir de olsa *eng avval... keyin/so'ng...* şeklinde de karşımıza çıkabilir (bk. 76).

- (75) *Jadidlar boylarning parvonasi. Avvalo boy bolalari o'qisin, xalqqa navbat keyin keladi, deydi ular.* (UY-II, 17)
 “Cedidler, zenginlerin pervanesi. *Evvela* zengin çocukları okusun, halka sıra *sonra* gelir, diyor onlar.”
- (76) *Mansab, mulk-davlat egallab to'kin-farovon yashashga erishgunicha, Hasan ne-ne to'siqlarni yorib o'tgan! Eng avval, qo'li qisqalik (kambag'allik)dan, katta bir ishlar qilishga imkon topolmaslik — nochorlik, noilojlik to'sig'i! So'ng, seni o'z g'arib kulbangda ham bir narsani erkin o'ylash, bir ishni mo'ljallab erkin harakat qilishga qo'ymagan — to'ralar qurgan to'siq!* (MÖK 50)
 “Kariyer, mal mülk sahibi olup bolluk içinde bir yaşama erişene kadar Hasan, ne engelleri aşip geçti! *En evvel*, elde olmadığından (yoksulluk) büyük işler yapmaya imkan bulamamak, çaresizlik, ümitsizlik engeli! *Sonra*, sana kendi garip kulübende bile bir şeyi özgürce düşünmeye, bir işi planlayıp özgürce hareket etmeye fırsat vermeyen, töreler koyan engel!”

2.2.13. *axir, axi(y)ri*

“Sonuçta, sonunda” anlamlarını karşılayan *axir* bağlayıcısı, tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve yabancı kökenlidir (< Ar. *âhir*). *Axi(y)ri* bağlayıcısı ise ekleşmiştir (*axir* + *i* iyelik eki). Cümlede zarf görevi üstlenen *axir/axi(y)ri*, esas bağlayıcı değildir. Taranan metinlerde *axir* kullanımının sık, *axiri* ve *axiyri* kullanımının ise çok seyrek olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlayıcılar cümledeki konumları açısından esnektir; cümlede başında (bk. 77), sonunda (bk. 78) ya da ortasında (bk. 79) bulunabilirler. *Sonuç bildirme* (bk. 77) ve *açıklama* (bk. 79) işlevleri üstlenirler. Tespit edilen bütün örneklerde bitimli cümleleri bağlarlar. Cümleleri bağlama yolları açısından çeşitlilik gösterirler: Bağlı buldukları cümleyi önceki (bk. 77, 78) ya da sonraki (bk. 79) cümleye bağlayabilirler. 77 numaralı örnekteki birinci cümlede etrafın kararması olayı bildirilmektedir. Devam etmekte olan bu olayın bitiş noktasında dar bir patika görünür.

Konuşur, bu durumu bildirirken cümleler arasındaki geçişi *axiyri* bağlayıcısıyla sağlamıştır. Esas bağlayıcı olmayan ve bağlı bulunduğu cümlenin zarfı durumunda bulunan *axiyri*, cümleleri zaman/anlam açısından bağlayarak cümle bağlayıcısı fonksiyonu kazanmıştır.

(77) *U zinadan tusha boshladi. Oyoq bosgani sayin atrof-olam qorong'lashib, zim-ziyo bo'layotgan edi. Axiyri, tor yo'lakka o'xshash bir joy ko'rindi.* (MÖK 29)

“O, merdivenden inmeye başladı. Adım attıkça etraf kararır zifiri karanlık oluyordu. Sonunda, dar patikaya benzer bir yer göründü.”

(78) — *Siz juda qiyiq, juda o'jar yigit ekansiz. Hali shoshmang, deganimga ko'nasiz axiri,— dedi-da, vaqtning tig'izligidan xavflanib, derazani ohista yopti.* (QQ 78)

“Siz çok sert, çok inatçı bir gençmişsiniz. Şimdilik acele etmeyin, dediğime ikna olacaksınız sonunda, dedi ve vaktin darlığından sızlanarak kapıyı yavaşça kapadı.”

(79) *Hasan boshqa jigarlari qatori, Husanga ham goh-goh qarashadi. Shu bilan birga... Husan or qiladi! Sen, axir, xalqning ko'zi oldidagi odamsan! Birov tanimasa, birov taniydi!* (MÖK 54)

“Hasan diğer tanıdıkları arasında Husen’e de ara ara bakıyordu. Bununla birlikte Hüseyin utanıyordu. Sen, sonuçta, halkın gözü önünde bir adamsın! Biri tanımasa, biri tanır!”

2.2.14. *ayni (shu) damda/paytda/zamonda*

Türkçeye “aynı esnada, aynı zamanda, tam o sırada” şeklinde aktarılabilen *ayni (shu) damda/paytda/zamonda* bağlayıcıları, *dam*, *payt*, *zamon* eşanlamlı kelimeleri haricinde ortak kullanım ve işlev özelliklerine sahip oldukları için aynı başlık altında ele alınacaktır. Kelime grubu şeklinde ve ekleşmiş hâlde bulunurlar (*ayni [shu] dam/payt/zamon +da* bulunma hâli eki). Bağlayıcıların tüm versiyonları karışık kökenlidir. Kelime grubu kapsamındaki *ayni*, Türkçe kökenli, *dam* Farsça, *zamon* ise Arapça kökenlidir. Taranan eserlerde kullanımları azdır. Tüm örneklerde başında buldukları bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlarlar. Cümlede esasen zaman zarfı görevinde olan bu kelime grupları, ilk cümlede bildirilen olay ya da durumun zaman sınırları içerisinde gerçekleşen ikinci bir olay ya da durumun ifade edildiği cümleyi işaretlemeleri yönüyle bağlayıcılık fonksiyonu kazanırlar. İşaretledikleri cümlede *ilave* işlevi üstlenirler. Örneğin 80 numaralı cümlede konuşur, Beknazar’ın, aynı anda hem hizmetçinin sözlerine itibar vermemesini hem de tehdit ve öğütlere kapalı olmasını ayrı cümlelerde ifade etmiş, bu cümleleri *ayni damda* bağlayıcısıyla

bağlamıştır. İkinci cümleyi *ayni damda* ile işaretleyerek ona ilk cümlenin ilavesi fonksiyonu kazandırmıştır. Bu kelime grupları, esas bağlayıcı olmadıkları için kendilerinden önce başka bir bağlayıcı gelmesine izin verirler. Örneğin 83 numaralı cümlede *lekin* zıtlığı işaretlerken *ayni zamonda* zıtlık içeren bu cümleye ilave fonksiyonu kazandırır.

- (80) – *Ota-onalari qanaqa odamlar? – so‘radi Beknazar xizmatchining gaplariga e‘tibor ham bermay. Ayni damda uning quloqlari tahdidu o‘g‘itlarga kar edi.* (PT 35)
 “Anne babaları nasıl insanlar?, sordu Beknazar hizmetçinin sözlerine itibar da etmeyerek. Ayni esnada onun kulakları tehdit ve öğütlere de sağırdı.”
- (81) *Umarali sekin bir-ikki qadam tashlab, qizlarga yaqinroq keldi. Chachvon tagidan qizlarning biri, ayniqsa, ko‘hlik ko‘rinib ketdi ko‘ziga. Ayni paytda tanishdek ham tuyuldi.* (UY-I, 38)
 “Umarali yavaşça bir iki adım atıp kızlara daha da yaklaştı. Çaçvan Dağı’ndan kızların biri, özellikle güzel göründü gözüne. Ayni zamanda tanıdık gibi de geldi.”
- (82) *Samolyot shaharchaga qo‘nish oldidan dengiz ustida bir qur charx uradi. Ayni shu damda Dengiz bilan Osmon “birlashib” ketgandek taassurot uyg‘onadi.* (MÖK 32)
 “Uçak, ilçeye inmeden önce denizin üstünde bir tur döndü. Tam o sırada denizle gökyüzü birleşmiş gibi bir his uyandı.”
- (83) *Yormatnang qizi, u yaqin. Deyarli har qun Yo‘lchi oldidan paranjiga o‘ralib o‘tadi, ba‘zan uning ovozigani eshitib qoladi. Lekin ayni zamonda u juda uzoq.* (QQ 66)
 “O, Yarmet’in kızı, o yakın. Neredeyse her gün Yolcu’nun önünden feracesine sarılıp geçiyor, bazen onun sesini duyuyordu. Lakin ayni zamanda o çok uzak.”

2.2.15. *ayniqsa*

Türkçeye “özellikle” şeklinde aktarılan *ayniqsa* bağlayıcısı, tek kelime şeklinde, ekleşmiş hâlde ve Türkçe kökenlidir (*ayniq* “ayni” +*sa* şart kipi). Taranan bütün romanlarda tespit edilen bağlayıcının kullanımı yaygındır. Bütün örneklerde iki bitimli cümleyi bağlamaktadır. Bazı örneklerde ilk cümlenin yüklemi düşürülerek iki cümle de sondaki yükleme bağlanabilir (bk. 84). Bazen de ikinci cümlenin yüklemi düşürülebilir (bk. 85).

- (84) — *Xursandoy va Norguloy! — dedi. — Paxtani chanoqdan sug‘urib olayotganingizda g‘o‘zalarga, ayniqsa chanoqlarga o‘zgacha bir mehr-muhabbat bilan qarang!* (OQD 130)

“Hursanday ve Nargülay!, dedi. Pamuğu kozalardan çekip aldığınızda life, özellikle kozalara daha başka bir sevgiyle bakın!”

- (85) *Dunyoda avval-oxir Yer va Osmon, Jism Parvoziyu Ruh Parvozi to 'g'risida o 'ylamagan biron shoir, biron olim yo 'q. Ayniqsa, faylasuflar!* (MÖK 62)
 “Dünyada, gelmiş geçmiş, Yer ve Gök, Cisim Pervazı ve Ruh Pervazı üzerine düşünmeyen bir tane şair, bir tane âlim yok. Özellikle filozoflar!”

Daima ikinci cümleye bağlı olarak, başında bulunduğu cümleyi önceki cümleye bağlar. Çoğunlukla cümlenin başında yer almakla birlikte, bazen ortasında da bulunabilir (bk. 86). İlk cümlede verilen bilgi kapsamındaki daha özel bir noktaya yoğunlaşarak *detaylandırma* işlevi üstlenir. Örneğin 87 numaralı cümlede konuşur, ekinlerin çok iyi olduğunu bildirdikten sonra, daha açık bir şekilde, patates ile havucun bol hasıl verdiğini belirttiği cümleyi *ayniqsa* ile işaretlemiştir.

- (86) *Zebixonim, dunyo shunday, vafosi yo 'q, ko 'ngilning oromi faqat ayshu ishratda. Keling, unutaylik bu tashvishlarni, insonning umri juda qisqa. G'am-anduh ayniqsa tez qaritadi insonni...* (UY-I, 52)
 “Zebihanım, dünya böyle; vefası yok, gönül huzuru sadece zevk sefada. Gelin, unutalım bu kaygıları, insanın ömrü çok kısa. Gam keder özellikle tez yaşılandırıyor insanı.”
- (87) *Ekinlar juda soz. Ayniqsa, kartoshka bilan sabzi mo 'l hosil beradi.* (QQ 30)
 “Ekinler çok iyi. Özellikle patates ile havuç bol hasıl veriyor.”

2.2.16. *balki*

Türkçeye “belki” şeklinde aktarılan *balki* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve karışık kökenlidir (< Ar. *bel* + Far. *ki*). Taranan bütün eserlerde tespit edilen bağlayıcının kullanımı yaygındır. Cümleleri bağlama şekilleri açısından oldukça çeşitlidir; başında bulunduğu cümleyi önceki (bk. 88) ya da sonraki (bk. 89) cümleye bağlayabilir. 89 numaralı örnekte konuşur, Mirzakerimbay’ın bir süre Taşkent’te yaşadığını söylemeden önce ifadeye *belki siz Mirzakerim ağabeyi tanırsınız*, şeklinde başlamıştır. Çünkü muhatap olunan kişinin Mirzakerimbay’ı tanıma ihtimali, onun Taşkent’te yaşamış olmasından kaynaklanır. Bu sebeple, bu örnekte *balki* bağlı bulunduğu cümleyi önceki değil, sonraki cümleye bağlar.

- (88) *Manga shunday ko 'rindi. Balki, udir, kim biladi.* (QQ 116)
 “Bana öyle göründü. Belki odur, kim bilir.”

- (89) *Shahrimizda Mirzakarimboy otlig' bir savdogar kishi bor, bu shuning qizidir. Balki siz Mirzakarim akani tanirsiz, u bir necha vaqt Toshkandda qutidorliq qilib turg'an ekan?* (ÖK 4)
 “Şehrimizde Mirzakerimbay adında bir tüccar var, bu onun kızıdır. Belki siz Mirzakerim ağabeyi tanırırsınız, o, bir süre Taşkent'te hazinedarlık yaparak yaşamış.”

Balki bazı örneklerde sonunda bulunduğu cümleyi önceki cümleye bağlar (bk. 90). 90 numaralı örnekte *tugul... balki...* “bir yana... belki...” şeklinde eşdizimli olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlayıcı, bazen de ortasında bulunduğu cümleyi önceki cümleye bağlar (bk. 91). Bazı örneklerde ise cümleleri tekrarlama yoluyla bağlar (bk. 92).

- (90) *Miryoyub ko'nngliga og'ir olish tugul, bu gapga sevindi balki, yuzlariga yana o'sha yengil qizillik yugurdi.* (KVK 58)
 “Miryakup gücenmek bir yana, bu söze sevindi belki, yüzüne yine o hafif kırmızılık geldi.”
- (91) *Sayyora hech mahal u bilan yaqin bo'lishga ehtiyoj sezmagan edi. Abdulla ham balki shundaydir?* (OBQ 60)
 “Seyyare hiçbir şekilde onunla yakın olmaya ihtiyaç duymamıştı. Abdulla da belki öyledir.”
- (92) *Kim bilsin, balki Muroddirman? Bir kunlar Muroddan Marat avlo ko'ringan bo'lsa kerak, shunaqa yozishgan. Aslida, ikkisi ham emas... Men balki, qaroqchilar kemada ko'ksiga tig' sanchib dengizga uloqtirgan Darvesh-qalandardirman? Balki, odamlarni g'aflatdan uyg'otgan, vaqti-vaqti bilan ogohlantirgan Chol-Nuhdirman?... (MÖK 67)*
 “Kim bilir, belki Murat'ımdır? Bir zamanlar Murat'tan çok Marat evla görünmüş olsa gerek, öyle yazmışlar. Aslında ikisi de değil. Ben belki eşkıyaların gemide göğsüne kılıç saplayıp denize attığı gariban dervişimdir. Belki insanları gafletten uyandıran, zaman zaman uyaran ihtiyar Nuh'umdur...”

İki bitimli cümleyi bağlayabildiği gibi bir bitimsiz cümle ile bir bitimli cümleyi de bağlayabilir (bk. 93). Esas bağlayıcı olmadığı için kendinden önce başka bir bağlayıcı gelmesine izin verir (bk. 94). Cümleleri bağlarken *ihtimal* işlevi üstlenir. Örneğin 93 numaralı örnekte, *balki* cümleden çıkarılsa ihtimal anlamı da tamamen ortadan kalkacak, kesinlik söz konusu olacaktır. *Balki* bağlayıcısı konuşurun o dönemde Taşkent'te olmasını bir ihtimale bağlar.

- (93) *Siz qaytganingizda balki Toshkentda bo'larman.* (OBQ 74)
 “Siz döndüğünüzde belki Taşkent'te olurum.”

- (94) *Shahar va uyezd hokimi to‘ralar va fuqaro va boyonlar va ahli ilm toliblar va hokazo hech kimsa mazkur mingboshidan jiddiy norozi bo‘lganlari yo‘qdur. Va balki hamisha uning haqida xayri duodadirlar.* (KVK 84)

“Şehir ve uyezd³ idarecisi beylerin ve fakir ile zenginlerin ve ilim ehlinin ve bu gibi hiç kimsenin söz konusu ağadan önemli bir memnuniyetsizlikleri yoktur. Ve belki herkes onun için hayır duasındadır.”

2.2.17. *bari... bari...*

Bari “hepsi”, Türkçe kökenli, türemiş bir kelimedir (*bar* ‘var’ + *i* iyelik eki). Esas bağlayıcı değildir. Tekrarlama yoluyla, cümleleri bağlama fonksiyonu kazanmıştır. Her tekrarda bağlayıcı, işaretlediği cümlenin başında yer alır ve cümlelerin arasına virgül konur. Kullanımı yaygın değildir. *Açıklama* işlevi üstlenir. Mesela 95 numaralı örnekte konuşur, ilk cümlede hakaret ettiği kişilerin özelliklerini ikinci cümlede sıralayarak açıklarken *bari... bari...* bağlayıcısını kullanmıştır.

- (95) *Shu baranlarni nimasiga kuyasiz? Bari haromtomoq, bari boqimanda!* (OQD 152)

“Şu çapulcuların nesine yanıyorsunuz? Hepsi haram yiyen, hepsi hazır yiyici!”

95’te olduğu gibi konuşurun itiraz ya da hoşnutsuzluk bildirdiği bir konu hakkında soru sorarak ardından *bari... bari...* ile açıklama yaptığı başka örnekler de tespit edilmiştir. Bu örneklerde *bari... bari...* bağlı bulunduğu cümleyle öncül cümle arasındaki ilişkiyi belli bir kullanım standardında kuvvetlendirdiği için bağlayıcı olarak değerlendirilmiştir.

2.2.18. *baribir*

Türkçeye “ne de olsa, nasılsa, yine de, fark etmez” şeklinde aktarılabilen *baribir* bağlayıcısı, Türkçe kökenlidir. Aslında ekleşmiş ve cümle şeklinde olsa da zamanla bu hâliyle kalıplaşmıştır. (*bar* + *i* iyelik eki bir ‘hepsi bir, hepsi aynı’ > *baribir*). Bu sebeple cümle değil, “tek kelime şeklinde” olarak tanımlanacaktır. Taranan eserlerde *baribir* bağlayıcısının kullanımı yaygındır. Bu bağlayıcının bağlı bulunduğu cümleden önce bir durum ya da olay bildirilir. *Baribir*’in bağlı bulunduğu cümlede ise önceki durum ya da olay ne olursa olsun, her halükarda gerçekleşecek bir başka durum ya da olay bildirilir. Buradaki *her halükarda gerçekleşme* anlamını cümleyle *baribir* kazandırır ya da bu

³ Çar Rusyasında ve Sovyetler Birliği’nde 1929 yılına kadar vilayet bünyesindeki idari sınırsal bölünme.

anlamı pekiştirir. Genellikle bağlı bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlasa da (bk. 96) önceki bitimsiz cümleye bağladığı örnekler de vardır (bk. 97). Kendinden önce başka bir bağlayıcı gelmesine izin verir (bk. 98).

- (96) *Boy bo'lsin, kambag'al bo'lsin, baribir, «sart»ning uyida bitta piyolasi bo'ladi. Ikkita qilsa, odat buziladi ham katta gunoh hisoblanadi!..* (QQ 47)
 “Zengin olsun, fakir olsun, fark etmez; ‘Sart’ın evinde bir tane kâsesi olur. İki tane olursa âdet bozulur, hem de büyük günah sayılır!..”
- (97) *Albatta Gulchehra bo'lmasa, u baribir boshqa bir odam topardi.* (OBQ 73)
 “Elbette Gülçehre olmasa o nasıl olsa başka birini bulurdu.”
- (98) *O'sha badbaxtlarga darvozani lang ochib, kelinglar, kelinglar, akajonlar, deb, qo'lini ko'ksiga qo'yib tursa bo'lmasmidi? Lekin, baribir it itligini, to'ng'iz to'ng'izligini qilaverardi.* (PT 16)
 “O bahtsızlara kapıyı ardına kadar açıp ‘Gelin, gelin, ağabeyler’, diyerek elini göğsüne koyup dursa olmaz mıydı? Ama ne de olsa it itliğini, domuz domuzluğunu yapıverirdi.”

2.2.19. *ba'zan... ba'zan...*

Türkçeye “bazen... bazen...” şeklinde aktarılan bağlayıcı, paralel şekilde, kök hâlinde ve yabancı kökenlidir (< Ar. *ba'zan*). Taranan eserlerde kullanımı yaygın değildir. *Ba'zan* ile cümleler tekrarlı şekilde bağlanırken iki cümlenin yüklemeleri ortaksa birinin yüklemi düşürülebilir (bk. 99). Tespit edilen bütün örneklerde iki bitimli cümleyi bağlar.

- (99) *Ba'zan Qoratoyning ishxonasida, ba'zan choyxonada tunab yurdi.* (QQ 142)
 “Bazen Karatay’ın iş yerinde, bazen çay ocağında geceledi.”
- (100) *Shunday vaqtlarda u o'z xayollariga erk berib, qalbini hamisha cho'g'day kuydirib turgan dard to'lqiniga botadi, ba'zan Shokir ota huzuriga kelganlarning suhbatlariga quloq berib ovunadi. Ba'zan otaning oldiga bitta-yarimta savodli tanishlar kelib qolardi.* (UY-I, 41)
 “Böyle zamanlarda düşüncelerini serbest bırakıp, kalbini daima kor gibi yakan dert dalgasına batardı, bazen Şakir Bey’in huzuruna gelenlerin sohbetlerine kulak verip avunurdu. Bazen beyin önüne birkaç okuryazar tamdık gelirdi.”

2.2.20. *ba'zi(-da/-lari)... ba'zi(-da/-lari)...*

Taranan eserlerde *ba'zi* ile yapılan üç şekilde tekrarlı cümle bağlayıcısı tespit edilmiştir. Bunlardan *ba'zi... ba'zi...* şeklinde olan, paralel şekilde, kök hâlinde ve yabancı

kökenlidir (< Ar. *ba'z*). *Ba'zida... ba'zida... ve ba'zilari... ba'zilari...* ise ekleşmiş hâlde ve karışık kökenlidir (*ba'zi +da* bulunma eki / *ba'zi +lar* çokluk +i iyelik eki). *Ayırma* işlevi üstlenen bu bağlayıcıların taranan romanlarda kullanımı seyrek. Tespit edilen bütün örneklerde iki bitimli cümleyi bağlarlar. Bağlanan cümlelerin yüklemeleri aynı olduğunda birinin yüklemi düşürülebilir (bk. 101). Bir örnekte *ba'zilari... ba'zilari...* bağlayıcısının ikinci tekrarımdan sonra pekiştirme amacıyla *esa* getirildiği tespit edilmiştir (bk. 103). Bu bağlayıcılar, ortak bir öznenin farklı zamanlardaki tutumlarını bildirirken (bk. 102), ortak özellikleri olan farklı öznelerin özelliklerini de ifade edebilirler (bk. 101, 103). Her durumda *ayırıcı* işlevi üstlenmektedirler.

- (101) *Podshohlar hokimi mutlaq bo'lib kelganlar, bu farzdir. Ba'zi podshohlar zolim, ba'zi podshohlar Horun-ar Rashid kabi odil bo'lurlar.* (UY-II, 20)
“Padişahlar, hâkimiyetleri mutlak olarak gelmişler, bu farzdır. Bazı padişahlar zalim, bazı padişahlar Harun er-Reşit gibi adil olurlar.”
- (102) *Undan keyin, opalarga ishonib bo'ladimi. Opa — ba'zida do'st, ba'zida — dushman...* (KVK 189)
“Ondan sonra, hanımlara güven olur mu? Abla bazen dost, bazen düşman...”
- (103) *Odamlar jonlandi. Ba'zilari chindan, ba'zilari esa hazil-mutoyiba bilan Oxunning tovushini maqtashdi.* (QQ 25)
“İnsanlar çoştı. Bazıları gerçekten, bazıları ise şaka yoluyla Ahun'un sesini methettiler.”

2.2.21. *bilaks*

Türkçeye ‘aksine, bilakis’ şeklinde aktarılan *bilaks* bağlayıcısı, tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve yabancı kökenlidir “< Ar. *bi-* ön takısı +*l-* + *aks* (Tietze 2002: 341)”. Kullanımı yaygın değildir. Tespit edilen bütün örneklerde başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlar. *Zıtlık* bildirme işlevi üstlenir. Örneğin 104 numaralı cümlede konuşur, *yanılmıyorum* ve *bilerek, içime sinerek söylüyorum*, cümleleri arasındaki zıtlık anlamını *bilaks* zıtlık bağlayıcısıyla pekiştirmiştir.

- (104) — *Yanglishasiz, ota.*
— *Yanglishmayman, bil'aks bilib, qanoatlanib so'zlayman.* (ÖK 12)
“— Yanılıyorsunuz, bey.
— Yanılmıyorum; bilakis bilerek, emin olarak söylüyorum.”

2.2.22. *bilasan(-ku)*

“Biliyorsun (ki), bilirsin (ya)” şeklinde aktarılan *bilasan(-ku)* bağlayıcısı ekleşmiş hâlde, cümle şeklinde ve Türkçe kökenlidir (*bil-* +*a* geniş/şimdiki zaman eki +*san* 2. tekil şahıs eki +*ku* enklitiği). Aslında *ku* enklitiği de *bilasan* ile ondan sonra gelen açıklama cümlesi arasındaki bağılılığı pekiştirmek amacıyla kullanılır. Kullanımı seyrekdir. Tespit edilen bütün örneklerde başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlar ve *açıklama* işlevi üstlenir. Örneğin 105 numaralı cümlede konuşur, hanımının sandıkta duran eşyalarını satıp paraya çevirdiğini ifade ettikten sonra, *bilasan* ile ikinci cümleyi başlatarak kadınların mala mülke olan düşkünlüğü konusunda açıklama yapmıştır. 106 numaralı cümlede de konuşur, muhatabın kendinden haber vermediğini dile getirdikten sonra memnuniyetsizliğinin sebebini açıklarken cümleye *bilasan-ku* ile başlamıştır.

(105) *Sandiqdan xotimning kiyim-kechagini chiqardim, uyni bezashdan boshka narsaga yaramaydigan asboblarni yig'ishtirdim, barini sotib pul qildim. Bilasan, xotin ahli molga o'ch bo'ladi, alalxusus, sandiqdagi molni yer-ko'kka ishonmaydi. (QQ 5)*

“Sandıktan hanımının kıyafetlerini çıkardım, evi süslemekten başka şeye yaramayan eşyaları topladım, hepsini satıp paraya çevirdim. Biliyorsun, kadın kısmı mala aç olur, özellikle, sandıktaki malı yere göğe sığdıramaz.”

(106) — *Jim bo'lib ketding, xabar olay ham demaysan. Bilasan-ku, yo'lingga ko'z tikib o'tiraman... Kechiksang tashvish tortaman,— shikoyat qildi ona so'niq, g'amgin tovush bilan. (UY-I 17)*

“Sessizliğe gömülüp gittin, arayayım da demiyorsun. Biliyorsun ki, yollarını gözetliyorum. Geciksen endişeleniyorum, diye yakındı anne, puslu, gamlı bir ses tonuyla.”

2.2.23. *bilmadim*

“Bilmiyorum” anlamına gelen *bilmadim* bağlayıcısı ekleşmiş hâlde, cümle şeklinde ve Türkçe kökenlidir (*bil-* +*ma* olumsuzluk eki +*di* belirli geçmiş zaman eki +*m* 1. tekil şahıs eki). Taranan eserlerde kullanımı çok yaygın değildir. Daima soru cümleleri içerisinde kullanılır ve kendisinden sonra virgül alır. Tespit edilen bütün örneklerde iki bitimli cümleyi bağlayan *bilmadim* bağlayıcısı, başında bulunduğu cümleyi önceki cümleye bağlar (bk. 107). Bazı örneklerde ise sonunda bulunduğu cümleyi sonraki cümleye bağlamaktadır (bk. 108). İşaretlediği cümleye *belirsizlik* anlamı katar. Örneğin 107 numaralı cümlede konuşur, yaptığıının uygun olup olmadığını sorguladığı cümlenin

başında *bilmadim* bağlayıcısını kullanarak cevabın belirsizliğini vurgulamıştır. Aynı zamanda bu cümlenin önceki cümleye yorumsal/anlamsal açıdan bağlılığını sağlar. Yine 108 numaralı cümlede de, gerçekleşen olay karşısında tahminini dile getiren konuşur, *bilmadim* bağlayıcısını kullanarak belirsizlik açısından sonra gelen asıl cümleye bağlılığı sağlar.

(107) *Men shunday qildim. Bilmadim, ma'qul bo'larmikin?* (OBQ 57)
“Ben öyle yaptım. Bilmiyorum, uygun olur mu ki?”

(108) *O'z uyiga kelganidan so'ng darhol oynaga qaradi, o'z aftidan qo'rqi ketdimi, bilmadim — o'zini kartga tashlab, ho'ngur-ho'ngur yig'lashga tushdi...* (KVK 122)
“Evine geldikten sonra hemen aynaya baktı, kendi görüntüsünden mi korktu, bilmiyorum, kendini sedire atıp hüngür hüngür ağlamaya başladı...”

2.2.24. *binoan alayhi*

Türkçeye ‘bu sebeple, dolayısıyla’ şeklinde aktarılan *binoan alayhi* bağlayıcısı kelime grubu şeklinde, kök hâlinde ve yabancı kökenlidir “< Ar. *binā'an 'alayhi* ‘buna dayanarak’ (Tietze 2002: 348)”. Sadece *ÖK* romanında tespit edilen bağlayıcının kullanımı seyrek. Bağladığı cümleler arasında neden sonuç ilişkisi kurar. Tespit edilen bütün örneklerde başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlar. *Sonuç bildirme* işlevi üstlenir. Önceki cümlede belirtilen sebepten yola çıkarak *binoan alayhi*’nin bağlı bulunduğu cümlede sonuç bildirilir. Mesela 109 numaralı örneğin birinci cümlesinde Yusufbek’in halkın menfaatini gözeten bir insan olması sebep gösterilir, *binoan alayhi* ile başlatılan ikinci cümlede sonuç olarak kuşularının yersiz çıktığı dile getirilir.

(109) *Yusufbek hoji nihoyatda ta'masiz, xalq manfaatini kuzatkuchi bir odam ekan. Binoan alayhi uning to'risidag'i bizning sui zanlarimiz xato bo'lib chiqadir.* (ÖK 70)
“Hacı Yusufbek oldukça tokgözlü, halkın menfaatini gözeten bir adammış. Dolayısıyla bizim onun hakkındaki kuşularımız yanlış çıkıyor.”

2.2.25. *binobarin*

“Bundan dolayı, bu sebeple, bu yüzden” anlamlarına gelen *binobarin* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve yabancı kökenlidir “< Far. *binâ + bar + in* ‘buna dayanarak’ (Tietze 2002: 347)”. Sadece *PT*’da sınırlı sayıda tespit edilen bağlayıcının

kullanımı seyrekdir. Tespit edilen bütün örneklerde başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlar. *Sonuç bildirme* işlevi üstlenir. *Binobarin* bağlayıcısının bağlı bulunduğu cümle, sonucun ifade edildiği cümledir. *Binobarin* anlamı dolayısıyla (bundan dolayı) doğrudan kendinden önceki cümleye gönderim yapar. Dolayısıyla kendinden önceki ve sonraki cümleleri neden sonuç ilişkisiyle birbirine bağlar. 110 numaralı örnekte konuşur, bildirdiği yargıyı bir nedene bağlayarak cümleler arasında neden sonuç ilişkisi kurmuş, bu ilişkiyi *binobarin* ile güçlendirmiştir.

- (110) *Albatta, u ham ko‘p qatori ojizai benavo bir banda, uning ham qalbi, xohish-istaklari, hissiyot va tuyg‘ulari bor, binobarin, u ham boshqalarday sevib-sevilishga, oila qurib yashashga, o‘zini kimgadir baxsh etishga, baxtli bo‘lishga haqli...* (PT 17)

“Elbette o da çoğu gibi sessiz, aciz bir kul; onun da kalbi, istekleri, duyguları var; bu sebeple onun da başkaları gibi sevip seilmeye, aile kurup yaşamaya, kendini birine adamaya, bahtlı olmaya hakkı var.”

2.2.26. *bir ozdan so‘ng*

Bir ozdan so‘ng bağlayıcısı Türkçede “biraz sonra” ile karşılanır. Kelime grubu şeklinde, ekleşmiş hâlde ve Türkçe kökenlidir (*bir / oz +dan* ayrılma hâli eki / *so‘ng*). Daima ikinci cümleye bağlı bulunur. Başında (bk. 111) ya da ortasında (bk. 112) bulunduğu cümleyi önceki cümleye bağlar. Tespit edilen bütün örneklerde iki bitimli cümleyi bağlamaktadır. Esas bağlayıcı olmadığı için kendisinden önce bir başka bağlayıcı gelmesine izin verir (bk. 113). İşaretlediği cümleyi bir öncekine zamansal açıdan bağlar.

- (111) *Ikkovi ham jim bo‘ldilar. Bir ozdan so‘ng gapni yana Poshshaxon boshladi.* (KVK 44)
“İkisi de sessiz kaldılar. Biraz sonra söze yine Paşahan başladı.”
- (112) *Otabek o‘rniga yotib olg‘ach, kuchlik qilib bir uflab oldi. Hasanali undan javob kutar ekan, bir ozdan so‘ng javob o‘rniga xurрак tovshini eshitdi...* (ÖK 118)
“Atabek yerine yatarken güçlü bir of çekti. Hasanali ondan cevap beklerken, biraz sonra cevap yerine horlama sesi duydu.”
- (113) *Nuri yolg‘iz qolarkan, yozning issiq chog‘ida ishkomda kechirgan bir necha minut va kuzning oydin kechasidagi qo‘rquvli, lekin uning uchun eng totli damlar yodidan o‘tdi. U chog‘larning lazzatini shunda yana bir qayta tatigandek, lablari titradi, yuragi urdi. Ammo bir ozdan so‘ng butun vujudini birdan vahima bosdi...* (QQ 52)
“Nuri yalnız kaldığında yazın sıcak zamanında, üzüm çardağında geçirdiği birkaç dakika ve güzün aydınlık gecesindeki korkulu; fakat

onun için en tatlı anlar aklından geçti. O zamanların tadını şimdi yine bir kere daha tatmış gibi dudakları titredi, yüreği çarptı. Ama biraz sonra bütün vücudunu birden korku bastı...”

2.2.27. *bir tomon... bir tomon esa...*

Bu tekrarlı bağlayıcının ekleşmiş veya eş anlamlı değişik kelimelerle kurulan on farklı şekli tespit edilmiştir. Bunlar anlam, kullanım ve işlev olarak ortak özellikler gösterdiğinden tek bir başlık altında ele alınacaktır. Tespit edilen bağlayıcılar şunlardır:

Bir taraf... bir taraf ise...:

Bir tomon... bir tomon esa...

Bir yon... ikkinchi yon...

Bir tarafta... bir tarafta/diğer tarafta...:

Bir tomonda... bir tomonda...

Bir tomonda... ikkinchi tomonda...

Bir tomonda... ikkinchi yoqda...

Bir yoqda... ikkinchi yonda...

Bir taraftan/yandan... ikinci taraftan/diğer yandan:

Bir tomondan... ikkinchi tomondan...

Bir tomondan... bir tomondan...

Bir tomondan... ikkinchi jihatdan...

Bir tomondan... ikkinchi yoqdan...

Tomon, jihat, yoq, yon kelimelerinin hepsi “taraf, yan” anlamına gelmektedir. *Jihat* kelimesi Arapça leksikal bir kopya olduğu için bunlardan sadece *jihat* ile kurulanlar karışık kökenlidir. Yukarıda sıralanan bağlayıcıların hepsi paralel şekilde kullanılmaktadır. İlk ikisi hariç, diğerleri +*da* bulunma ve +*dan* ayrılma hâl ekleriyle ekleşmiştir. Taranan eserlerde her biri sınırlı sayıda tespit edilmiştir. Bu bağlayıcıların hepsi iki ana cümleyi bağlayabilirler (bk. 114). Bunun dışında *bir tomondan... ikkinchi yoqdan/jihatdan/tomondan...* bağlayıcılarının bir bitimsiz ve bir bitimli cümleyi bağladığı tespit edilmiştir (bk. 115).

- (114) *Holbuki, bu Qumariq voqeasi uni ikki o't orasiga tashlab qo'ydi: bir tomonda haqligi ochiq ko'rinib turgan fuqaro, xalq: bir tomonda — puli ko'p, obro'lik katta boylar.* (KVK 234)
 “Oysa bu Kum Arık vakası onu iki ateşin arasına saldı: Bir tarafta haklılığı aşikâr olan fukara, halk; bir tarafta parası çok, ünlü büyük zenginler...”
- (115) *Ul bir tomondan shunday orzu-havas uchun bola o'sdirg'an ota-onani mukofotlandirmakchi va otasi aytkan xijolat chekdirmayturg'an o'g'ullardan bo'lmoq-chi edi ersa ham, ikkinchi yoqdan o'zini asir etkan shahlo ko'zlar unga nafratlanib qarag'andek bo'lurlar, go'yoki vafosiz, va'dasiz, deb qichqiralar edi.* (ÖK 76)
 “O, bir taraftan böyle bir heves için çocuk yetiştiren anne babayı mükâfatlandırmak ve babasının söylediği gibi utandırmayan oğullardan olmak istiyordusa da diğer yandan kendini esir eden şehla gözler ona nefret ederek bakar gibi olurlar, sanki vefasız, yalancı, diye feryat ederlerdi.”

Bir tomondan... bir tomondan... bağlayıcısının ise iki bitimsiz cümleyi bağladığı bir örnek tespit edilmiştir (bk. 116). Bu bağlayıcılardan herhangi biriyle bağlanan cümlelerin ortak olan unsurları tekrarlanmayıp cümlelerin her ikisi de 117 numaralı örnekte olduğu gibi bir zarfa ya da yükleme bağlanabilir. Bu bağlayıcılar, cümleleri *ayırma* işleviyle bağlarlar. Mesela 114 numaralı örneğin ilk cümlesinde konuşur, iki arada kalma durumundan bahsettikten sonra, devam eden cümlede bu durumu *bir tomonda... bir tomonda...* bağlayıcısıyla ayırarak açıklamıştır.

- (116) *Bu daf'a Miryoqub, bir tomondan, nomerda qolgan oltin sochli dilbarni o'ylab, yana, bir tomondan, mudhish sudning so'roqlarini eslab, Poshshaxonga sovuq muomala qildi.* (KVK 165)
 “Bu kez Miryakup, bir taraftan sırada duran altın saçlı dilberi düşünüp, yine, bir taraftan, korkunç mahkemenin sorularını hatırlayıp Paşahan'a soğuk davrandı.”
- (117) *Atrofni sirli zulmat chulg'adi, bir yoqda mahobatli tog', ikkinchi yonda etagini ko'z ilg'amas yalang cho'l qorayib ko'rinardi.* (PT 22)
 “Etrafi esrarengiz bir karanlık sardı, bir yanda heybetli dağ, diğer yanda eteğini gözün seçemediği çıplak çöl belli belirsiz görünüyordu.”

2.2.28. *bir tomondan*

“Bir taraftan, bir yanda” anlamlarına gelen *bir tomondan* bağlayıcısı Türkçe kökenli, kelime grubu şeklinde ve ekleşmiş hâldedir (*tomon* +*dan* ayrılma hâli eki). Taranan eserlerde cümle bağlayıcısı fonksiyonuyla kullanımı yaygın değildir, sınırlı sayıda tespit edilmiştir. Tespit edilen bütün örneklerde başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki

bitimli cümleye bağlar (bk. 118). Esas bağlayıcı olmadığı için kendinden önce başka bir bağlayıcı gelmesine izin verir (bk. 119). Cümleleri *beraberlik* işleviyle birbirine bağlar. *Bir tomondan* ile bağlanan cümlelerde ifade edilen durum ya da olay aynı anda gerçekleşir. Bir yanda x olayı/durumu söz konusuysen öte yandan da y olayı/durumu gerçekleşmektedir. Örneğin 118 numaralı cümlede, çocuğu giyindirirken aynı anda annenin feryat etmesi, cümleye *bir tomondan* ile başlanarak ifade edilmiştir. Yine 119 numaralı örnekte, Atabek'in bir gerçeği yalanlamasından vicdanen rahatsız olduğu ifade edilen cümle ile aynı zamanda buna mecbur kaldığı bildirilen cümle *bir tomondan* ile *beraberlik* işleviyle birbirine bağlanmıştır.

- (118) *Bolani uyqu aralash turg'uzib kiyintira boshlag'an edim, bir tomondan onasi dodlab qoldi-ku, xanjarimni olib unga yugirdim.* (ÖK 139)
 “Çocuğu uyku arasında kaldırıp giyindirmeye başlamıştım, bir yandan annesi feryat etti ki hançerimi alıp ona doğru koştum.”
- (119) *Otabek o'zining qip-qizil yolg'onlashidan vijdoni oldida qizarindi. Ammo ul bir tomondan bunga majbur ham edi.* (ÖK 107)
 “Atabek, büsbütün yalanladığı için vicdanen rahatsız oldu. Ama o, bir yandan buna mecburdu da.”

2.2.29. *biri... biri/ikkinchisi...*

Türkçeye de aynı şekilde aktarılan *biri... biri..., biri... ikkinchisi...* “ikincisi/diğeri” bağlayıcısı, *bir +i* iyelik eki / *ikki +nchi* yapım eki +*si* iyelik eki şeklinde ekleşmiştir. Türkçe kökenli olan bağlayıcılar, cümleleri tekrarlama yoluyla bağlar. Her ikisinin de taranan romanlardaki kullanımı sınırlıdır. Bunlardan *biri... biri...* iki bitimli cümleyi (bk. 120), bir bitimsiz cümleyle bir bitimli cümleyi (bk. 121) ya da iki bitimsiz cümleyi (bk. 122) bağlayabilir. *Biri... ikkinchisi...* ise tespit edildiği örneklerde sadece iki bitimli cümleyi bağlamaktadır (bk. 123). Bu bağlayıcılar *açıklama* işlevi üstlenir. Aşağıdaki örneklerin her birinde bir grubun parçalarını oluşturan kişilerin çeşitli özellikleri ya da eylemleri *biri... biri...* ile açıklanmıştır.

- (120) *Yulduzlar deyarli bir-biridan farq qilmasdi: biri sal katta, biri sal kichik...* (OBQ 33)
 “Yıldızlar hemen hemen birbirinden farksızdı: Biri biraz büyük, biri biraz küçük...”
- (121) *Hovuz bo'yida ayollar bilan gurunlashadi. Ayollar biri qo'yib biri aytadi.* (OQD 16)
 “Havuz başında kadınlarla sohbet ediyordu. Kadınların biri susup biri konuşuyordu.”

- (122) *Hamma shang'illab yangi mehmon bilan tabriklar, hazillashar, biri olib, biri qo'yib, qandaydir maslahatlar berardi.* (OBQ 4)
 “Herkes yüksek sesle yeni misafiri tebrik eder, onunla şakalaşır, biri durup, biri başlayıp, ona çeşitli tavsiyeler verirdi.”
- (123) *Nurining qaynanasi ikkita bo'lib, biri «o'ziniki», ikkinchisi o'gay edi.* (QQ 57)
 “Nuri'nin kaynanası iki tane olup, biri öz, diğeri üveydi.”

2.2.30. biri-biridan... biri-biridan...

Türkçeye “birbirinden” şeklinde aktarılan Türkçe kökenli *biri-biridan* sözcüğü, tekrarlanarak cümleleri bağlar. *bir +i* iyelik eki / *bir +i* iyelik eki +*dan* ayrılma hâli eki şeklinde ekleşmiştir. Bu bağlayıcının kullanımı yaygın değildir; üç romanda tespit edilmiştir. *Biri-biridan* cümlede ikiden fazla da tekrarlanabilir (bk. 125). Bu bağlayıcıyla bağlanan her cümle arasına virgül konur. *Biri-biridan... biri-biridan...* cümleleri *eşitleme* işleviyle bağlar. Örneğin 124 numaralı cümlede çiçeklerin görüntü ve koku açısından güzelliklerini dile getiren konuşur, bu güzelliğin her farklı çiçek için aynı derecede olduğunu bildirmek amacıyla *biri-biridan... biri-biridan...* bağlayıcısını kullanmıştır.

- (124) *Gurkirab o'sgan sadarayhonlar, qashqar gullar, gultojixo'roz, xina... bir talay gullar... Biri biridan go'zal, biri biridan xushbo'y.* (UY-II, 25)
 “Filizlenip büyüyen fesleğenler, Kaşgar çiçekleri, horozibiği çiçeği ve bir sürü çiçekler... Birbirinden güzel, birbirinden hoş kokulu.”

125 numaralı cümlede de konuşur tarafından aynı bağlayıcı kullanılarak kızların çeşitli özellikleri birbirlerine oranla eşitlenmiştir.

- (125) *Zebixon bilan kelgan boshqa qizlar ham biri-biridan yaxshi, biri-biridan soz, biri-biridan ochiq, biri-biridan quvnoq...* (KVK 46)
 “Zebihan'la gelen diğer kızlar da birbirinden iyi, birbirinden güzel, birbirinden açık, birbirinden neşeli...”

2.2.31. birovlar... birovlar...

Birovlar... birovlar... Türkçeye “kimisi... kimisi..., birileri... birileri...” şeklinde aktarılabilir. Tekrarlı şekilde ve Türkçe kökenli olan bağlayıcı, *bir +ov* isimden isim yapım eki +*lar* çokluk eki, şeklinde ekleşmiştir. İki den fazla da tekrarlanabilir. Bu bağlayıcının bağladığı her cümle arasına virgül konur. Taranan eserlerdeki kullanımı sınırlıdır. İki bitimli (bk. 126) ya da bir bitimsiz cümleyle bir bitimli cümleyi (bk. 127) bağlayabilir. *Açıklama* işlevi üstlenir.

(126) *Birovlar unday deydi, birovlar bunday...* (UY-I, 30)
 “Kimisi öyle diyor, kimisi böyle...”

(127) *Ko‘pincha birovlar quturib, birovlar qashshoqlashgan. Jaholat kuchaygan.* (MÖK 76)
 “Çoğunlukla birileri çileden çıkıp birileri yoksullaşmış. Cehalet artmış.”

2.2.32. *bo‘lmasa*

Türkçeye “olmazsa, yoksa, o zaman” şeklinde aktarılabilen *bo‘lmasa* bağlayıcısı, tek kelime şeklinde, ekleşmiş hâlde ve Türkçe kökenlidir. *Bo‘l-* + *-ma-* fiilden fiil yapım eki + *-sa* şart kipi şeklinde ekleşmiştir. Yaygın kullanıma sahiptir. Tespit edilen bütün örneklerde iki bitimli cümleyi bağlayan *bo‘lmasa* bağlayıcısı, başında (bk. 128) ya da sonunda bulunduğu cümleyi (bk. 129) önceki cümleye bağlayabilir. Daima soncul cümleye bağlı bulunur. *Bo‘lmasa* ile işaretlenen soncul cümlede, öncül cümlede bildirilen durum ya da olayın gerçekleşmemesi, aksinin meydana gelmesi durumunda gerçekleşecekler ifade edilir. Örneğin 128 numaradaki öncül cümlede konuşur, muhatabına ikna etmesini söyler. *Bo‘lmasa* ile işaretlediği soncul cümlede ise eğer ikna etmezse kendisinden ümidini kesmesini bildirir.

(128) *Ko‘ndirsang ko‘ndir, bo‘lmasa mendan umidingni uz.* (ÖK 121)
 “İkna ediyorsan et, yoksa benden ümidini kes.”

Bo‘lmasa bağlayıcısının bir diğer işlevi ise *öneri* bildirmektir. 129 numaralı örnekte konuşur, iki tandır ekmek pişirmeyi teklif eden muhatabına çok iyi ettiğini söyledikten sonra *bo‘lmasa* ile soncul pozisyonda işaretlediği cümlede, gelen teklife bağlı olarak kahvaltı yapıp hamuru hazırlamayı önermiştir.

(129) — *Bugun bir-ikki tandir patir yopib olsak, deyman.*
 — *Men ham shu to‘g‘rida siz bilan gaplashgali chiqib edim, — dedi Umrinisa bibi.*
 — *Juda yaxshi bo‘libdi. Nonushtani qilib xamirga urina beraylik bo‘lmasa.* (KVK 38)
 “— Bugün bir iki tandır ekmek yapsak diyorum.
 — Ben de bu konuda sizinle konuşmaya gelmiştim, dedi Umrinisa teyze.
 — Çok iyi etmişsin. Kahvaltı yapıp hamur yapmaya başlayalım o zaman.”

2.2.33. *bundan boshqa/tashqari*

Türkçeye “bunun dışında, ayrıca” şeklinde aktarılan *bundan tashqari* ve *bundan boshqa* bağlayıcıları kelime grubu şeklinde, ekleşmiş hâlde ve Türkçe kökenlidir (< *bu* +(*n*))

+dan ayrılma hâli eki / *boshqa* “başka” / *tash* “dış” +*qari* yön gösterme eki). Taranan eserlerde yaygın kullanıma sahip değildir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *ilave* işleviyle bağlar. 130 numaralı örnekte konuşur, sorgulamayla ilgili görüşünü dile getirir. Daha sonra *bundan tashqari* ile işaretlediği cümleyle *ilave* yaparak ne yapacaklarıyla ilgili de konuşmaları gerektiğini söyler.

- (130) *Eng avval, siz bilan Abumuslim guvohsizlar. Mirshablar sizlarni baribir tergaydi. Bundan tashqari, kim bu yerda qolib, kim men bilan Hasan akaning oldiga boradi, u kishi bilan masalani har tomonlama aniqlashtiradi? Maslahatlashish kerak...* (MÖK 84)
 “En evvel, sizle Ebumuslim’in şahidi yok. Polisler sizleri muhakkak sorguya çekecek. Bunun dışında, kim burada kalıp, kim benle Hasan ağabeyin önüne varacak, o kişiyle meseleyi her açıdan netleştirecek? Akıl danışmak gerek.”

131 numaralı cümlede ise konuşur, çocukların okula ekmek ya da ekmeğin parasını götürdüğünü söyledikten sonra devamında *bundan boshqa* ile işaretlediği cümlede okula harcadıkları diğer masrafları bildirmiştir.

- (131) *Hozir eski maktablarimizda bolalar har payshanba non, yo nonning pulini olib boradilar. Bundan boshqa bo‘yra puli, ko‘mir puli, idiliq puli ham bor.* (QQ 38)
 “Şimdi eski mekteplerimizde çocuklar her Perşembe ekmek ya da ekmeğin parasını götürüyorlar. Ayrıca hasır parası, kömür parası, bağış parası da var.”

2.2.34. *buning ustiga*

Türkçeye “bunun yanı sıra, bunun üzerine” şeklinde aktarılan *buning ustiga* bağlayıcısı kelime grubu şeklinde, ekleşmiş hâlde ve Türkçe kökenlidir (< *bu* +*ning* ilgi hâli eki / *ust* “üst” +*i* iyelik 3. tekil kişi +*ga* yönelme hâli eki). Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *ilave* işleviyle bağlar. 132 numaralı örnekte konuşur, sokakların dar ve bozuk olduğunu bildirdikten sonra bir de buna ilaveten tozlu ve çamurlu olduğunu söylediği cümleyi *buning ustiga* ile işaretlemiştir.

- (132) *Ko‘chalari tor, qing‘ir-qiyshiq. Buning ustiga yozda chang bo‘ladi, qishda doim loy.* (OBQ 16)
 “Sokakları dar, yamuk yumuk. Bunun yanı sıra yazın toz olur, kışın daima çamur.”

Bu bağlayıcının birkaç örnekte *yana buning ustiga* veya *buning ustiga yana* şeklinde *yana* ile eşdizimli olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durumda Türkçeye “bir de bunun üzerine” şeklinde aktarılabilir. 133 numaralı cümlede konuşur, kendi emeğinden

zenginlerin faydalanması durumundan şikayet eder. Ardından gelen cümlede, bir de gördüğü kötü muameleyi bildirirken *yana buning ustiga* ile ilave anlamı katar.

- (133) *Man kuchimni, terimni to'kay, foydasini soyaparvar boylar ko'rsin, man ikki qo'limni burnimga tiqib qolaveray! Qani insof? Yana buning ustiga haqorat, xo'rlash, mensimaslik... (QQ 143)*
 “Ben gücümü harcayayım, terimi dökeyim, faydasını keyifçi zenginler görsün, ben her şeyden mahrum olup⁴ kalakalayım! Hani insaf? Bir de bunun üzerine hakaret, küçümseme, itibarsızlık...”

2.2.35. *chamasi*

Chamasi, Türkçeye “anlaşılan, tahminen” şeklinde aktarılır. Tek kelime şeklinde, ekleşmiş hâlde ve Türkçe kökenlidir. *chama* “tahmin” < ET. *çama* “ölçüt, norm” + *si* iyelik eki, şeklinde ekleşmiştir (Rahmatullaev 2000: 411). Sınırlı kullanıma sahiptir. Cümle içerisindeki konumu esnektir; başında (bk. 134), sonunda (bk. 135) ya da ortasında (bk. 136) bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlar. *Tahmin bildirme* ve *çıkarım bildirme* işlevleri üstlenir. Örneğin 134 numaralı örnekte konuşur, insanların söylediklerinden yola çıkarak bir sonuca ulaşır ve çıkarımını bildirdiği cümleyi *chamasi* ile işaretler. 135 numaralı örnekte ise konuşurun çıkarımı değil, tahmini söz konusudur. Konuşur, babasının vefatından beri geçen zamanı tahminine dayanarak yaklaşık olarak bildirdiği cümleyi *chamasi* ile işaretlemiştir. 136 numaralı örnekte de *chamasi*, 134’te olduğu gibi çıkarım bildirme işleviyle kullanılmaktadır. Konuşur, fırtınayla karşılaşmaları durumunda yaptığı gözlemden yola çıkarak bir sonuca varır. Yaptığı çıkarımı ifade ettiği cümleyi *chamasi* ile işaretlemiştir. Örneklerde de görüldüğü üzere *chamasi* bağlayıcısının aktarımını tahmin bildirdiğinde *tahminen*, çıkarım bildirdiğinde *anlaşılan* şeklinde yapmak daha uygundur.

- (134) *Kechadan beri kishilar og'zida: «Normuhammad qushbegi yaralangan, Qo'qon yigitidan bir yarim mingi qirilgan» degan xabar yurib ketdi. Chamasi, Azizbek osonliq bilan jon beradigan ko'rinmaydir. (ÖK 19)*
 “Akşamdan beri insanların ağzında: ‘Narmuhammed kuşbeyi yaralanmış, Kokan erlerinin beş yüzü kırılmış’, diye haber dolaşiyor. Anlaşılan, Azizbek kolay kolay can veriyormuş gibi görünmüyor.”
- (135) *Dadam o'lgan, ikki yildan oshdi chamasi. (QQ 3)*
 “Babam öldü, iki yılı aştı tahminen.”
- (136) *Dengizda besh-o'n kun osoyishta yo'l kechganimizdan keyin, kema darg'asi kutilmaganda, bo'ronga duch kelayotganimizni aytdi. Darg'a*

⁴ Ikki qo'lini burniga tiqib qolmoq: Her şeyden mahrum olmak, elleri bomboş kalmak.

ancha parishon. U chamasi dengizning ayni shu joydagi sharoiti, balandi-pastini bilmayotgan va bo'ronga yuzma-yuz turish uchun qurbi-tajribasi yetmayotgan edi. (MÖK 24)

“Denizde beş on gün güvenli bir şekilde yol aldıktan sonra gemi rehberi beklenmedik bir anda fırtınaya denk geldiğimizi söyledi. Rehber son derece perişan. O, anlaşılan, denizin bu bölgedeki şartlarını, yüksekliğini alçaklığını bilmiyor ve fırtınayla karşı karşıya kalmak için yeterli tecrübesi bulunmuyordu.”

2.2.36. *chindan (ham)*

Tek kelime şeklinde, ekleşmiş hâlde ve Türkçe kökenli olan *Chindan* kelimesi, Türkçeye “gerçekten” şeklinde aktarılır. *Chin* “gerçek, doğru, hakiki” [< ET. *çin* “doğru, hakiki, tam” (Tietze 2002: 519)] +*dan* ayrılma hâli eki, şeklinde ekleşmiştir. Sınırlı kullanıma sahiptir. Başında (bk. 137) ya da ortasında (bk. 138) bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlar. *Onaylama* işlevi üstlenir. Örneğin 137 numaralı örnekteki birinci cümlede bildirilen bilgi, ikinci cümlenin konuşuru tarafından başına *chindan* getirilip soru şeklinde tekrarlanarak onaylatılmak istenmektedir. Yine 138 numaralı örnekte de birinci cümlede başkası tarafından yapılan bir çıkarım, anlatıcı tarafından onay amacıyla başına *chindan* getirilerek tekrarlanır. Ayrıca bu cümlede *chindan* vurgu amacıyla, gerçekliği onaylanan bilginin hemen önüne getirilir.

- (137) — *Bek oshiq!*
— *Chindan oshiqmi?* (ÖK 11)
“— Bek âşık!
— Gerçekten âşık mı?”

- (138) *Ko 'ksingga boshini qo 'yib yig 'lamagan ekan, demak sizlar uncha yaqin emas ekansizlar.*
Husanning Hamro bilan munosabati chindan “uncha yaqin emas”.
(MÖK 62)
“— Göğsüne başını yaslayıp ağlamamış, demek ki siz o kadar yakın değilmişsiniz.
Husan’ın Hemra ile ilişkisi gerçekten o kadar yakın değil.”

Bazı örneklerde pekiştirme amacıyla *chindan ham* ya da *chindan-da* şeklinde kullanıldığı görülmektedir. 139 numaralı örnekte konuşur, birinci cümlede sekiz yüz somu kıymetli görmediklerini ifade eder. Devam eden cümlede ise sekiz yüz somun değersiz olmasının aslında nesnel bir gerçekliğe dayandığını onaylamak için aynı bilgiyi bu kez *chindan ham* ile işaretleyerek ifade eder.

- (139) *Sakkiz yuz so 'mni siz bilan biz pul demaymiz. Chindan ham pul emas.*
(QQ 155)

“Sekiz yüz soma sizle biz para demiyoruz. Gerçekten de para değil.”

Chindan bağlayıcısının birkaç örnekte *chindan... yo...* “gerçekten... yoksa...” şeklinde eşdizimli kullanımı tespit edilmiştir. Bu eşdizimli yapının tespit edildiği üç örnekte de soru cümleleri bağlanmaktadır. Bu kullanımda, gerçekleşmiş olan eylem ya da durumun doğru ya da yanlışlığıyla ilgili seçenekler sıralanır. 140 numaralı örnekte *Abdulla bu gapni aytdimi* ve *Abdulla hazil qildimi*, şeklinde iki soru söz konusudur. Bu soru cümleleri, *Abdulla* ortak özne konumuna getirilerek *chindan... yo...* yapısıyla bağlanmıştır.

- (140) *Abdulla bu gapni chindan aytdimi, yo hazil qildimi, bilib bo 'lmasdi, lekin juda kulgili chiqdi.* (OBQ 64)
 “Abdulla bu sözü gerçekten söyledi mi, yoksa şaka mı yaptı, bilinmezdi, lakin çok komik oldu.”

2.2.37. *chunki*

Türkçede de “çünkü” olarak kullanılan *chunki* bağlayıcısı, tek kelime şeklinde ve kök hâindedir. Farsça bir kopya olan bu bağlaç daha çok Çağatay ve Batı Türkçesinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu 1992: 136). Yaygın kullanıma sahip olan *chunki*, başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *sebeb bildirme* işleviyle bağlar. Örneğin 141 numaralı örnekte *chunki* ile başlayan ikinci cümle, kendisinden önce gelen cümlenin sebebini bildirmektedir. Renkli bant kullanılmasından dolayı sarı atlas, ekranda sarı pamuk kumaş gibi kalitesiz görünür. *Chunki* esas bağlayıcı olduğu için kendisinden önce başka bir bağlayıcı gelmesine izin vermez.

- (141) *Sariq atlas ekranda sap-sariq chitga o 'xshab ko 'rinadi. Chunki lentamiz rangli lenta-da.* (OQD 127)
 “Sarı atlas, ekranda sapsarı pamuk kumaş gibi görünür. Çünkü bandımız renkli bant ya.”

2.2.38. *chunonchi*

“Örneğin, mesela” bağlayıcılarına karşılık gelen *chunonchi*, tek kelime şeklinde, türemiş hâlde ve karışık kökenlidir. Tacikçe kökenli *chunon* zarfına +*chi* edatının eklenmesiyle oluşmuştur (Rahmatullaev 2009: 259). Bu bağlayıcının taranan eserlerdeki kullanımı sınırlıdır; üç cümlede tespit edilmiştir. Tespit edilen bütün örneklerde başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *örnekleme* işleviyle bağlar. 142

numaralı örnekte *chunonchi* ile başlayan ikinci cümle, kendisinden önceki cümlede ifade edilen bilgiye örnek teşkil etmektedir.

- (142) *Ilgari jadiclar orasida ham haligi aytganingizdek, sotsialist bo'lib yurganlar bor edi. Chunonchi, tatarlardan Ayoz Ishoqiy.* (KVK 179)
 “Önceki cedidler arasında da az önce söylediğiniz gibi sosyalist olanlar vardı. Örneğin Tatarlardan Ayaz İşakî.”

2.2.39. *dam... dam...*

Türkçeye “kâh... kâh...” şeklinde aktarılan *dam... dam...* bağlayıcısı, cümleleri tekrarlama yoluyla bağlar. *Dam* kelimesi Farsça kökenli bir kopyadır. Kelime, sadece tekrarlı olarak kullanıldığında bağlayıcı işlevi üstlenir (Tietze 2002: 585). Bu bağlayıcının kullanımı yaygın değildir. *Dam... dam...* iki bitimli (bk. 143) ya da iki bitimsiz (bk. 144) cümleyi *ayırma* işleviyle bağlar. 143 numaralı cümlede *ovozlar* ortak öznesine bağlanan iki cümle ilişkilendirilmiştir. Seslerin bazen yükselip bazen alçalmasındaki ayrılık ilişkisi *dam... dam...* ile kurulmuştur.

- (143) *Ichkarida suhbat davom etmoqda edi. So'zning ketishiga qarab ovozlar dam ko'tarilar, dam bosilardi.* (KVK 71)
 “İçeride sohbet devam etmekteydi. Sözün gidişatına göre sesler kâh yükselir, kâh alçalırdı.”

Bitimsiz cümlelerin bağlandığı 144 numaralı örnekte de kahramanın farklı zaman dilimlerinde gerçekleştirdiği eylemler *dam... dam...* ile bağlanmıştır.

- (144) *Qarshisida, Nuridan o'n qadam narida Gulnor, dam sekingina qo'shiq aytib, dam Nuri bilan u-bu to'g'risida gaplashib, kir yuvar edi.* (QQ 86)
 “Karşısında Nuri'den on adım ileride Gülnar, kâh yavaşça türkü söyleyip, kâh Nuri ile havadan sudan konuşarak çamaşır yıkardı.”

2.2.40. *darhaqiqat*

“Gerçekten” anlamını karşılayan *darhaqiqat* bağlayıcısı, tek kelime şeklinde ve karışık kökenlidir. *Dar* “içine, içinde” (< Far. *dar*) + *haqiqat* “doğruluk” (< Ar.) kelimelerinden meydana gelen bu sözcük Özbekçeye *darhaqiqat* şeklinde birleşik olarak kopyalandığı için kök hâlinde kabul edilir. Taranan eserlerde seyrek kullanıma sahiptir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *onaylama* işleviyle bağlar. Örneğin 145 numaralı örnekte *mushkul masala* “zor mesele” diyen ikinci konuşur, cümlesini *darhaqiqat* ile işaretleyerek birinci konuşurun cümlesine onaylama anlamıyla bağlamıştır.

- (145) — *Islom dinida xotin-qizlar masalasi murakkab muammo. Payg‘ambarimiz tili bilan aytganda, bizning islom dinimizdagi ayollar iffatli, nomusli, hayoli bo‘lmog‘i shart,— derdi u.*
 — *Darhaqiqat, mushkul masala,— dedi jadid boyvachchaning so‘zini ma‘qullab.* (UY-I, 36)
 “— İslam dininde kadın meselesi muamma. Peygamberimizin ağzından söylenirse, bizim dinimizdeki kadınların iffetli, namuslu, hayâlî olması şart, derdi o.
 — Gerçekten müşkül mesele, dedi cedit, beyefendinin sözünü onaylayarak.”

2.2.41. *demak*

Türkçede de “demek, demek ki” şeklinde kullanılan *demak* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, türemiş hâlde ve Türkçe kökenlidir. *De-* +*mak* mastar eki, şeklinde ekleşerek kalıplaşmıştır. Fiilin isim şekli olan mastarlar, normal yapıları ile fiildeki hareketi de gösterdiklerinden, hareket isimleri sayılırlar: *gitmek, atmak, tutmak* gibi. Kalıplaşmaya uğrayan mastarlar ise artık kendilerinde bulunan hareket gösterme niteliğini kaybederek, doğrudan doğruya somut veya soyut nesnelere adı olmuşlardır (Korkmaz 2011: 55). Buradaki, kalıplaşmaya uğrayan -mak isim-fiil eki de kendisinde bulunan hareket gösterme niteliğini kaybederek, “denebilir ki, o hâlde” anlamında bir cümle bağlayıcısı hâline gelmiştir. *Demak* bağlayıcısı, taranan romanlarda sık kullanıma sahip değildir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *çıkarım* işleviyle bağlar. 146 numaralı örnekteki *demak* ile işaretlenmiş olan ikinci cümle, kendisinden önceki cümlede ifade edilen kanıttan yola çıkarak elde edilmiş bir çıkarımı bildirir.

- (146) *Choynakdagi suv zaharlik ekan; demak, eringizga zaharni siz bergansiz?*
 (KVK 249)
 “Çaydanlıktaki su zehirliymiş; demek, eşinize zehri siz vermişsiniz.”

2.2.42. *ehtimol*

“Muhtemelen” anlamını karşılayan *ehtimol(ki)* bağlayıcısı, tek kelime şeklinde, kök hâlinde, karışık kökenli bir kopyadır (< Ar. *ihtimâl* Far. +*ki*). Yeni tarihli üç romanda tespit edilmiştir (2010, 2011, 2007). Tespit edilen örneklerde başında (bk. 147) ya da ortasında (bk. 148) bulunduğu cümleyi önceki cümleye bağlamaktadır. İki bitimli cümleyi (bk. 147, 148) ya da bir bitimli cümleyle bir bitimsiz cümleyi bağlayabilir (bk. 149). *Tahmin bildirme* işlevi üstlenir. Mesela 147 numaralı örnekte yakın çevresinde bulunmadığını söylediği kişiyle ilgili tahminini *ehtimol* bağlayıcısıyla işaretleyerek bildirir.

- (147) *Bizning bu yaqinlarda bunday kishi yo 'q, ehtimol nariga dahadadir.* (ÖK 107)
 “Bizim bu çevrede böyle biri yok, muhtemelen ilerideki bölgededir.”

148 numaralı örnekte, bağlı olduğu cümlelerin ortasında bulunan *ehtimolki* bağlayıcısı yine tahmin bildirmektedir. 149 numaralı örnekte ise öncül cümlede Zeynep’in Gümüş’ün yaşı hakkındaki fikrini söylemekten çekindiği, soncul cümlede de bu konudaki tahmini bildirilmiş ve *ehtimolki* ile işaretlenmiştir.

- (148) *Har bir gal Marg'ilon borg'anida olib boraturg'an nafis sovg'alari bu gal juda zaharlik, ortiqcha alamlik bir sovg'ag'a aylangan, Kumushbibi bu sovuq kundash sov-g'asini ko'rganda ehtimol nimalar bo'lar va qandog' hollarga tushar edi. Bu mudhish sovg'ani ehtimolki, uning otaonalari ham qabul qilmaslar...* (ÖK 77)
 “Mergilan’a her gittiğinde götürdüğü muhteşem hediyeler bu kez çok zehirli, çok elemli bir hediyeye dönüşmüştü. Kumushbibi bu soğuk kuma hediyesini gördüğünde muhtemelen neler olur ve nasıl bir duruma düşerdi. Bu korkunç hediye muhtemelen onun anne babası da kabul etmezler.”
- (149) *Zaynab Kumushning to'lib yetmagan gavdasiga va o'n olti yoshlar chamaliq g'ubor tegmagan husniga hayron bo'lib, mulohazasini aytishdan qo'rqdi. Zaynabka qolsa ehtimolki Kumush o'zidan ham yosh chiqar edi.* (ÖK 190)
 “Zeynep, Gümüş’ün tam olgunlaşmamış vücuduna ve tahminen on altı yaşında toz değmemiş güzelliğine şaşırarak düşüncesini söylemekten korktu. Zeynep’e kalsa muhtemelen Kümüş kendinden de genç çıkardı.”

2.2.43. *eng avval*

Türkçeye “her şeyden önce” şeklinde aktarılan *eng avval* bağlayıcısı, kelime grubu şeklinde, kök hâlinde ve karışık kökenlidir (< ET. *eñ* / Ar. *avval*). Sadece 2010 tarihli romanda tespit edilen bağlayıcının kullanımı seyrek. *Eng avval*, tespit edilen bütün örneklerde başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *öncelik verme* işleviyle bağlar. 150 numaralı örnekte *eng avval* bağlayıcısını cümleden çıkardığımızda anlamın daraldığı gözlenir. *Eng avval Xudoga itoat qilamiz*, cümlesinden Allah’a itaat etmenin kullar için her şeyden önemli olduğu, her şeyden önce geldiği okuması yapılır. *Eng avval* çıkarıldığında ise sadece kulların Allah’a itaat ettiği anlaşılır. *Öncelik verme* işlevi doğrudan *eng avval* üzerindedir.

- (150) *Biz katta-kichik, hammamiz banda. Eng avval, Xudoga itoat qilamiz.* (MÖK 12)
 “Biz büyük, küçük hepimiz kuluz. Her şeyden önce Allah’a itaat ederiz.”

2.2.44. *eng muhimi*

Türkçede de “en mühimi, en önemlisi” şeklinde kullanılan *eng muhimi*, kelime grubu şeklinde, ekleşmiş hâlde ve karışık kökenlidir (< ET. *en* / < Ar. *muhimm* + *i* iyelik eki). Başında ya da ortasında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlayan *eng muhimi* bağlayıcısı seyrek kullanıma sahiptir. *Eng muhimi* ile işaretlenen cümlede, bir önceki cümleden farklı olarak yeni bir olay ya da durumdan bahsedilir. Dolayısıyla bu bağlayıcı, hem *ilave* hem de *önem bildirme* işlevi üstlenir. Örneğin 151 numaralı cümlede *eng muhimi* yerine *ayrıca* bağlayıcısının konulabilmesi onun *ilave* işlevinin daha kolay ayırt edilmesini sağlar. Bu örnekte konuşur, bir daha böyle bir fırsat bulamayabileceklerini dile getirdikten sonra *eng muhimi* ile işaretlediği soncul cümlede beraber olacaklarını da eklemiştir. Söylemine *eng muhimi* ile ilave yapan konuşur, bu ilave bilginin önemini de aynı bağlayıcı unsur aracılığıyla vurgulamıştır.

(151) *Musofir bo'lganimizdan keyin, bu yerda yashadik nimayu, Qashqarda yashadik nima?.. Yana bunday... imkoniyat tug'iladimi, yo'qmi... Mana shuncha paytdan beri birovdan bunaqa taklif eshitmovdik. Eng muhimi, siz bilan birga bo'lamiz.* (PT 72)

“Misafir olduktan sonra burada yaşadık da ne, Kaşgar’da yaşadık ne? Yine böyle bir imkân doğar mı, doğmaz mı? İşte, onca zamandan beri kimseden böyle teklif duymamıştık. En önemlisi, sizinle birlikte olacağız.”

2.2.45. *esa*

Türkçede “ise” şeklinde kullanılan *esa* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, türemiş hâlde ve Türkçe kökenlidir (*i-* koşacı + *sa* şart kipi). Yaygın kullanıma sahiptir. *Esa* tek başına kullanılmaz. Daima cümlenin özne, nesne, zarf gibi herhangi bir unsuruna ilave edilerek ortada bulunur ve iki bitimli cümleyi *konusallaştırma/odaklama* işleviyle bağlar. Örneğin 152 numaralı cümlede konuşur, kendisini başkalarıyla karşılaştırmaktadır; ancak karşılaştırma anlamı doğrudan *esa* üzerinde değildir. *Esa*’nin buradaki işlevi konunun yönünü değiştirerek yeni bir özneyi konu hâline getirmek, odaklamaktır.

(152) *Shohim, ro'parangizda bosh egib turganlar mendan yosh. Men esa dunyoga qachon kelganimni unutganman, dunyoning barcha achchiq-chuchugini totgan odamman.* (OBQ 1)

“Şahım, karşınızda başımı eğerek duranlar benden genç. Ben ise dünyaya ne zaman geldiğimi unutmuşum, dünyanın bütün acısını tatlısını tatmış adamım.”

2.2.46. *faqat*

Faqat bağlayıcısının Özbekçe sözlükteki birinci anlamı “sadece”, ikinci anlamı ise Türkçedekiyle örtüşen “ancak, fakat”tır (Begmatov vd. 2008: 336). Bu bağlayıcı, tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve yabancı kökenlidir (< Ar. *fakāt*). Yaygın kullanıma sahiptir. Cümle bağlayıcısı olarak çeşitli işlevlere sahiptir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *sınırlama* (bk. 153), *ilave* (bk. 154) ve *zıtlık* (bk. 155) işlevleriyle bağlar. 153 numaralı örnekte uçağına Dehkankul’u bindireceğini söyleyen konuşur, devam eden cümleyi *sadece* ile işaretleyerek ifade ettiği bilgide eyleminin sınırlılıklarını belirler.

- (153) — *Meniyam samolyotingga mindirasanni, Ziyod oshna?*
 — *Mindiraman, Dehqonqul oshna, mindiraman, faqat direktorni mindirmayman.* (OQD 41)
 “— Beni de uçağına bindirecek misin, Ziya dostum?
 — Bindireceğim, Dehkankul dostum, bindireceğim; sadece müdürü bindirmeyeceğim.”

154 numaralı örnekte ise konuşur, muhatabına yolunun açık olduğunu söyledikten sonra *faqat* ile devam ederek karşısındakini ilave bilgiye hazırlar ve gözünün de üzerinde olduğunu ekler.

- (154) *Istamasangiz, yo‘lingiz ochiq, faqat biling, shaharda ekansiz, shu damdan boshlab baribir, siz bizning ko‘zimiz ostidasiz...* (MÖK 29)
 “İstemezseniz yolunuz açık, fakat bilin, şehirdeyken, şu andan itibaren bizim gözümüz üstünüzde.”

Faqat’ın farklı bir işlevini gördüğümüz 155 numaralı örnekte ise kahramanın uyumak için gözlerini yumması ve akabinde yeniden açmak zorunda kalmasını içeren bir *zıtlık* söz konudur.

- (155) *Bir chimdim uxlash uchun ko‘zini yumdi. Faqat, bir nafasdan so‘ng yana ochishga majbur bo‘ldi, uzoqdan qiz qichqirdi.* (QQ 20)
 “Biraz uyumak için gözünü yumdu. Fakat kısa bir süre sonra yine açmaya mecbur kaldı, uzaktan kız bağırdı.”

2.2.47. *gap shundaki*

Türkçeye “kısacası, sözün özü şu ki, mesele şu ki” şeklinde aktarılabilen *gap shundaki* bağlayıcısı cümle şeklinde, ekleşmiş hâlde ve karışık kökenlidir (< Tac. *gap / shu + (n) + da / +ki* < Far.). Tespit edilen bütün örneklerde başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *özetleme* işleviyle bağlar. 156 numaralı örnekte konuşma

anından önce gerçekleşmiş olan bir olaydan bahseden konuşur, sözünü tamamlamak üzere *gap shundaki* ile devam ederek anlattıklarının sonucunu bir cümlede toparlayarak özetler.

- (156) *Bu voqea uni qattiq qayg'uga soldi, lekin shu bilan bir vaqtda ko'p narsaga o'rgatdi. Gap shundaki, u yettinchiga o'tganida otasi kasalga chalinib, tuman savdosini boshqarish og'irlik qilib qoldi.* (OBQ 31)
 “Bu olay onu derin üzüntüye boğdu, lakin bununla birlikte ona çok şey de öğretti. Kısacası, yedi yaşına girdiğinde babası hastalığa yakalanınca tütün ticareti yapmak zorlaştı.”

2.2.48. *goh... goh...*

Türkçeye “kâh... kâh...” şeklinde aktarılan bu bağlayıcı tekrarlı şekilde, kök hâlinde ve Farsça kökenlidir (< gâh). Türkçeye de kopyalanmış olan aynı kelimenin Özbekçede, orijinaline daha yakın olduğu görülmektedir. Kelime başındaki -g sesi korunmuş, ünlü sesteki uzunluk ise yuvarlaklaşma olarak ortaya çıkmıştır.

Goh... goh... bağlayıcısı olay ya da durumların ardı ardına, zaman zaman, sırasıyla gerçekleştiğini ifade eder. İki bitimli cümleyi (bk. 157), bir bitimsiz cümleyle bir bitimli cümleyi (bk. 158) ya da iki bitimsiz cümleyi (bk. 159) *ayırma* işleviyle bağlar. 157 numaralı örnekte *goh... goh...* bağlayıcısı özneleri aynı, yüklemeleri farklı cümleleri bağlamaktadır. Bu cümlede konuşur, kahramanın zaman zaman değişen duygu durumunu *goh... goh...* ile işaretleyerek birbirinden ayırmıştır. 158 numaralı örnekte ise konuşur tarafından kahramanların muhataplarına karşı farklı zaman dilimlerindeki tutumları yine aynı bağlayıcı aracılığıyla ayrılarak sıralanmıştır.

- (157) *Yo'lchi goh bunga shubhalanadi, goh ishonadi.* (QQ 49)
 “Yolcu kâh buna şüpheleniyor, kâh inanıyor.”

- (158) *O'zbek oyimning dali-g'ulilig'idan Oftob oyim va Kumush unga juda o'zlashib olg'anlar, uning so'ziga goh kulib, goh uzr aytar edilar.* (ÖK 188)
 “Özbek Hanım’ın deli doluluğundan Aftab Hanım ve Kümüş ona çok alıştılar, onun sözüne kâh gülüp kâh özür dilerlerdi.”

159 numaralı örnekte *goh... goh...* ile işaretlenen unsurların ikisi de bitimsiz cümledir ve bu cümleler *vaysadi* “gevezelik etti” yüklemine zarf konumundadır. Konuşur tarafından kahramanın ardı ardına gerçekleştirdiği eylemler ayrılarak sıralanmıştır.

- (159) *G'azabdan goh ovozini baland qo'yib, goh Salimning ishorati bilan pasaytirib, shivirlab, tizzasiga ura-ura vaysadi.* (QQ 157)

“Öfkeden kâh sesini yükselterek, kâh Selim’in işaretiyle alçaltıp, fısıldayarak, dizine vura vura gevezelik etti.”

Bağlanan cümleler ortak eyleme sahip olduğunda birinci cümlenin yüklemine düşürüldüğü örneklere sıkça rastlanır. Mesela 160 numaralı örnekteki bağlı cümlelerin hem öznesi hem de yüklemi ortaktır. Yüklem sona yerleştirilmiş, *goh* ile işaretlenen kelime gruplarının ikisi de bu ortak yükleme bağlanmıştır. Bu cümlede konuşur, sloganların zaman zaman hangi dilde söylendiğini *goh... goh...* ile ayırmıştır.

- (160) *Hayajonli shiorlar goh o'zbek tilida, goh rus tilida ketma-ket yangrar edi.*
(UY-I, 36)
“Coşkulu sloganlar kâh Özbek dilinde, kâh Rus dilinde art arda çınılardı.”

2.2.49. *gohida*

Türkçeye “bazen, bazense” şeklinde aktarılan *gohida*, ekleşmiş hâlde ve karışık kökenlidir (< Far. *gohi* +*da* bulunma hâli eki). Esas bağlayıcı değildir. Hem tek kelime şeklinde hem de tekrarlanarak kullanılabilir. Her iki durumda da cümleleri, *ayırma* işleviyle bağlar. Tekrarlı olarak kullanıldığında ikiden fazla da tekrarlanabilir (bk. 162). 161 numaralı örnekte konuşur, durumun hüznü olduğunu ifade ettikten sonra *gohida* ile işaretlediği cümlede belli zamanları iğrençlik derecesine ilerleterek diğerlerinden ayırmıştır.

- (161) *Ahvol alamli, gohida nafratli edi.* (MÖK 51)
“Durum hüznü, bazense iğrençti.”

162 numaralı cümlede bağlanan bölümler ortak yükleme bağlanmaktadır ve her biri *gohida* ile işaretlenerek birbirinden ayrılmıştır. Örneğin Nasreddin hoca bazen çocuksu algılanırken başka bir zaman kurnaz olarak algılanmaktadır. Aynı zaman diliminde hem çocuksu hem kurnaz algılandığı okuması yapılmaz. Bu ayrılık anlamı *gohida* ile sağlanmıştır.

- (162) *Biroq, Beknazar Nasriddin Afandi to'g'risidagi g'aroyib hangomalaru ichak uzdi latifalarni eshitganda qanchalik huzur qilmasin, bu yengilmas, hamisha mot qiluvchi, hozirjavob qahramonning ismi unda gohida quv, gohida lapashang, gohida o'ta bachkana, gohida juda qitmir va mug'ombir, xullas, turlanuvchan shaxsning umumiy nomi sifatida taassurot qoldirardi.* (PT 38)
“Fakat Beknazar, Nasreddin Efendi hakkında ilginç fıkralar ve gülmekten karın ağrıtan latifeler duyduğunda nasıl keyiflenmesin, bu yenilmez, devamlı mat eden, hazırcevap kahramanın ismi onda bazen kurnaz, bazen

gevşek, bazen fazla çocuksu, bazen çok entrikacı ve sinsî, kısacası, değişken bir şahsın genel adı sıfatında etki bırakırdı.”

2.2.50. *go'yo*

Türkçeye “sanki” şeklinde aktarılan *go'yo* bağlayıcısı tek kelime şeklinde ve kök hâlinde bulunan Farsça kökenli sözlüksel bir kopyadır (< gûyâ). Bu bağlayıcının cümle içindeki konumu değişken, cümleleri bağlama şekli çeşitlidir. Başında (bk. 163), ortasında (bk. 164) ya da sonunda (bk. 165) bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *benzetme* işleviyle bağlar. 163 numaralı örneğin ilk cümlesinde konuşur, kahramanın mutlu olduğunu söyledikten sonra takip eden cümleyi *go'yo* ile başlatarak onun bu hissinin neye benzediğini dile getirmiştir.

- (163) *Ayni damlarda u chindan ham baxtiyor edi. Go'yo ayol zoti bilan bog'liq orzu-umidlari, zavqu ehtiroslari qayta tirilib, pajmurda jismi-joniga mislsiz qudrat, favqulodda g'ayrat ato etilgandi.* (PT 81)
 “Aynı sıralarda o gerçekten de mutluydu. Sanki kadınlarla ilgili arzu ve ümitleri, zevk ve ihtirasları yeniden dirilmiş; cansız ruhuna eşsiz bir kudret, fevkalade bir gayret bahşedilmişti.”

163'te olduğu gibi 164 ve 165 numaralı örneklerde de *go'yo* bağlayıcısı kendinden önceki cümlede bildirilen yargıyı *benzetme* işleviyle açıklar.

- (164) *Nuri o'zini chinakam jinxonada his qildi, atrofini go'yo jinlar o'radi, boshi aylanib, sovuq ter bosib, ko'zlari yumila bordi.* (QQ 108)
 “Nuri kendini gerçekten perili evde gibi hissetti; etrafını sanki cinler sardı, başı dönüp, soğuk terler basarak gözleri kapanmaya başladı.”
- (165) *Aslida uning o'zi ham pichoq taqishni yigitlik martabasi mezonida ko'rardi. Yonboshida – kamarida yarqirab, yurganida soniga tegib turadigan bu qurol erkak kishiga qandaydir salobat, mardona siyoq berardi go'yo.* (PT 16)
 “Aslında kendisi de bıçak taşımaya yiğitlik ölçüsü olarak görürdü. Yanında, kemerinde parlayarak, yürüdüğünde baldırına değip duran bu silah, er kişiye her nasılsa bir ululuk, mertçe bir hava verirdi sanki.”

2.2.51. *ha*

Türkçeye “evet” şeklinde aktarılan *ha* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve Türkçe kökenlidir. Yaygın kullanıma sahiptir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *onaylama* işleviyle bağlar. Örneğin 166 numaralı örnekte konuşur, bir seçenek sunar. Daha sonra sunduğu bu seçenekten vazgeçerek başka bir seçenek ortaya koyar. En sonda ise *ha* bağlayıcısıyla işaretlediği cümlede onayını bildirerek söylemini tamamlar.

- (166) *Egilsam boshimni silaysizlarmi? Yo‘q, tek turay, boshimga tayoq bilan uringlar, ha, shu yaxshi!* (QQ 86)
 “Egilsen başımı okşar mısınız? Yok, sessizce durayım, başıma sopayla vurun, evet, bu iyi!”

2.2.52. *hali*

Türkçeye “hâlâ” şeklinde aktarılan *hali* bağlayıcısı tek kelime şeklinde ve kök hâlinedir. Başında (bk. 167), ortasında (bk. 168) ya da sonunda (bk. 169) bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *devamlılık bildirme* işleviyle bağlar. 167 numaralı örnekte konuşur, otuz dört yaşına girdiğini belirttikten sonra evlenmediğini bildirirken *hali* ile anlamsal ilgi kurar. Çünkü otuz dört yaşındaki birinin evlenmiş olması beklenir. Beklentinin karşılaşılmadığı ve devamlılığın sürdüğü bilgisi *hali* ile işaretlenir.

- (167) *O‘ttiz to‘rtga kirdim, hali uylanganim yo‘q.* (QQ 25)
 “Otuz dört yaşına girdim, hâlâ evlendiğim yok.”

Bu bağlayıcı bazen 168 numaralı örnekte olduğu gibi pekiştirme amacıyla *hali ham* “hâlâ da” şeklinde kullanılabilir. Bu örnekte de kahramanın geçmişte okuduğu şiirlerin şu anda da ezberinde olduğu *hali ham* ile işaretlenmiş ve devamlılık anlamıyla önceki cümleye bağlanmıştır.

- (168) *Maryamxon yoshlikda maktabda o‘qir ekan, rus yozuvchi va shoirlarining birmuncha asarlari va maktab bolalari uchun chiqarilgan har xil ta‘limiy, maroqli kitoblar bilan bir qatorda, bir qancha yengil, jinoiy-mojaroviy romanlarni yashirin o‘qib chiqqan edi. Pushkin ham Lermontovning ba‘zi she‘rlarini hali ham yoddan bilar edi.* (QQ 59)
 “Meryemhan gençliğinde okulda okurken Rus yazar ve şairlerin bazı eserleri ve okuyan çocuklar için çıkarılan ilgi çekici çeşitli eğitim kitaplarının yanı sıra, birkaç basit cinayet romanını da gizlice okumuştur. Puşkin ve Lermantov’un bazı şiirlerini hâlâ da ezberden bilirdi.”

- (169) *Tramvayga o‘tirib shahar aylanaymi? Toshkentga birinchi marta o‘zim kelganimda shunday qilgan edim. Yaxshi bo‘ladi, ko‘rmagan joylarim ko‘p hali.* (OBQ 87)
 “Tramvaya binip şehri dolaşayım mı? Taşkent’e ilk kez kendim geldiğimde öyle yapmışım. İyi olur, görmediğim yerler çok hâlâ.”

Hali bağlayıcısının bir bitimsiz cümleyle bir bitimli cümleyi bağladığı örnekler de vardır. Mesela 170 numaralı cümlede konuşur, bu yaşa geldiğini, ancak hâlâ kendi memleketinde görmediği büyük şehirler olduğunu dile getirir. Burada *hali* bağlı bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimsiz cümleye bağlamaktadır.

- (170) — *Chin savdogar siz emishsiz, — dedi qutidor, — biz shu yoshqa kelib hali o 'zimizning kattaroq shaharlari-mizni ham ko 'ralmadik.* (ÖK 7)
 “Gerçek tüccar sizmişsiniz, dedi hazinedar. Biz bu yaşa gelip hâlâ kendi büyük şehirlerimizi göremedik.”

Hali esas bağlayıcı olmadığı için kendinden önce başka bir bağlayıcı gelmesine izin verir (bk. 171). *Lekin hali, faqat hali* şeklinde kullanıldığı başka örnekler de vardır. Kendinden önce zıtlık bağlayıcısına yer vermesi, onun anlamsal doğasından kaynaklanır. *Hali* birçok örnekte, olması beklenen bir şeyin gerçekleşmemiş olduğu bağlamlarda kullanılır. Mesela 171 numaralı örnekte havanın aydınlanmaya başlaması ışıkların sönmemesinin beklenilirliğini artırdığından *hali* ile bunun henüz gerçekleşmemiş olduğu bildirilir.

- (171) *Tong yorisha boshlagan, lekin hali fonuslar o 'chmagan.* (MÖK 34)
 “Tan aydınlanmaya başladı, fakat hâlâ fenerler sönmeydi.”

2.2.53. *haqiqatan*

Türkçede de “hakikaten” şeklinde kullanılan *haqiqatan* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve Arapça kökenlidir. Yaygın kullanıma sahip değildir. Bazı örneklerde pekiştirme amacıyla *haqiqatan ham* şeklinde de kullanılır (bk. 173). Başında (bk. 172) ya da ortasında (bk. 173) bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *onaylama* işleviyle bağlar. 172 numaralı örneğin ilk cümlesinde konuşur, Atabek’in tepkisini bildirir. Devam eden cümlede ise *haqiqatan* bağlayıcısını kullanarak bu tepkinin yersiz olmadığını onaylar. İkinci cümle ilk cümleye onaylama anlamıyla bağlanmıştır.

- (172) — *Otabek tasdiq ishorasini bergach, negadir bir entikib qo 'ydi. Haqiqatan usta Alimning bu keyingi so 'rog 'i uni entiktirarlik edi.* (ÖK 132)
 “— Atabek onay işareti verince nedense iç çekti. Hakikaten Alim ustanın bu son sorusu ona iç çektirecek gibiydi.”

173 numaralı örnekte konuşur, yukarıdaki örnekte de olduğu gibi ikinci cümleyi *haqiqatan ham* ile onay bildirerek ilk cümleye bağlar.

- (173) *Otabekning bu javobidan yolg 'iz Akram hojigina emas balki, majlisning boshqa a 'zolari ham ajablandilar. Otasining valine 'mati bo 'lg 'an bir bekning zulmini iqror etish haqiqatan ham taajjubka loyiq edi.* (ÖK 6)
 “Atabek’in bu cevabına belki sadece Ekrem hacı değil, meclisin diğer üyeleri de şaşırıldılar. Babasının velinimetini olan bir beyin zulmünü kabul etmek hakikaten de şaşılacak şeydi.”

2.2.54. *haqiqatda*

Türkçeye “aslında, hakikatte (ise)” şeklinde aktarılan *haqiqatda (esa)* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, ekleşmiş hâlde ve karışık kökenlidir (< Ar. *haqiqat* +*da* bulunma hâli eki). Yaygın kullanıma sahip değildir. *Esa* bazı örneklerde pekiştirme amacıyla ilave edilir. *Haqiqatda (esa)*, başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlar (bk. 174). Esas bağlayıcı olmadığı için kendinden önce başka bağlayıcı gelmesine izin verir (bk. 175). Cümleyi *açıklama* işleviyle işaretler. Örneğin 174 numaralı örnekte konuşur, kahramanın kendi kendine konuştuğunu söyledikten sonra devam eden cümleyi *haqiqatda esa* ile işaretleyerek bu eylemin asıl amacını açıklamıştır.

- (174) *Yo'lchi Gulnordan ayrilgach, yuragida ishq alangasi yana kuchaydi. Uning fikri, uyqusi, butun borlig'i Gulnor xayoli bilan band; tanho qolgan choqlarda jinni kabi, o'zi-o'zi bilan gaplashadi, haqiqatda esa, Gulnor bilan hasratlashadi...* (QQ 142)

“Yolcu, Gülnar’dan ayrılınca yüreğinde aşk ateşi yine canlandı. Onun düşünceleri, uykusu, bütün varlığı Gülnar’ın hayaliyle dolu; yalnız kaldığı zamanlarda cin gibi, kendi kendine konuşuyor, aslında Gülnar ile hasret gideriyor.”

175 numaralı örnekte, aralarında zıtlık ilişkisi bulunan cümleler bağlanmıştır. *Haqiqatda* ile işaretlenen soncul cümlede, öncül cümlede verilen bilginin düzeltilmesi yapılmıştır.

- (175) *Ko'rinishda uning quli, ammo haqiqatda Otabekning ma'naviy padari bo'lg'an Hasanali ota uning maxfiy dardining asli omilini izlaydir, bekning o'zi bo'lsa o'z holi to'g'risida hech narsa sezdirmay dardin yashiradir.* (ÖK 22)

“Görünüşte onun kölesi, ama hakikatte Atabek’in manevi babası olan Hasanali baba onun gizli derdinin asıl nedenini arıyor, bey ise kendi vaziyeti hakkında hiçbir şey sezdirmeden derdini gizliyor.”

2.2.55. *har qalay*

Türkçeye “her neyse, her nasılsa” şeklinde aktarılan *har qalay* bağlayıcısı kelime grubu şeklinde, kök hâlinde ve karışık kökenlidir (< Far. *har* / T. *qalay*). Taranan eserlerde yaygın kullanıma sahip değildir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *boş verme* işleviyle bağlar (bk. 176). 176 numaralı örnekte konuşur, kahraman hakkındaki çeşitli düşünce ve tahminlerini sıralar. Daha sonra *har qalay* ile yeni bir

cümle başlatarak söylemin akışını değiştirir. *Har qalay*, konuşurun daha önceki söylediklerini bir kenara iterek başka bir konuda devam edeceğine işaret eder.

- (176) *Oq yuzli. O'zi ham chiroylik. Juda olifta qadam qo'yadi. Toshkent odamiga o'xshaydi. Maskovchi savdogarmikin? Yo zakonchimi? Yo mahkamalarda ishlaydigan odammi? Har qalay, o'ris tiliga omil bo'lsa kerak, qo'lida o'ris gazetlari ko'raman.* (KVK 170)
 “Beyaz yüzlü. Kendi de güzel. Çok kibirli yürüyor. Taşkent insanına benziyor. Maskovçi⁵ tüccar mı ki? Yoksa avukat mı? Yoksa mahkemelerde çalışan biri mi? *Her neyse*, Rus diline hâkim olsa gerek, elinde Rus gazeteleri görüyorum.”

2.2.56. *hatto(-ki)*

Türkçede de “hatta” şeklinde kullanılan *hatto* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve yabancı kökenlidir (< Ar. *hattâ*). Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *üsteleme* işleviyle bağlar (bk. 177). İki cümlede pekiştirme amacıyla *hattoki* şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir (bk. 178). *Hatto* ile başlayan cümlede, bir önceki cümlede belirtilen olay ya da durumun daha da ileri seviyesinde, ötesinde bir şey belirtilmesi beklenir. Örneğin 177’de konuşur, düğünü izlemek için kadın ve kızların evlerin damlarına çıktığını belirttikten sonra *hatto* ile devam ederek yaşlıların da duvar tepelerinden izlediğini ifade eder.

- (177) *Qishning izg'irinli kuniga qaramay, hamma tomlar boshlariga paranji yo choponni nari-beri yopgan xotinlar, qizlar bilan to'ldi. Hatto erta-kech tanchaning bir tomonini band etishdan o'zga ishga yaramagan zabun kampirlar ham past, qing'ir-qiyshiq devorlarga tirmashib bo'lsa-da, bu «xon taqlid to'yni» tomosha qilishdan o'zlarini tiya olmadilar... (QQ 52)*
 “Kışın fırtınalı gününe bakmaksızın, bütün damlar başlarına gelişigüzel örtü ya da kaftan örtmüş kadınlar, kızlarla doldu. *Hatta* gece gündüz sandalın bir tarafını meşgul etmekten başka işe yaramayan sefil ihtiyar kadınlar da alçak, yamuk yumuk duvarlara tırmanmış vaziyette olsalar bile bu ‘rüya gibi düğünü’ izlemekten kendilerini alamadılar.”

178 numaralı örnekte ise konuşur, insanların her zaman hatalarını görmezden geldiğini ifade eder. Daha sonra *hatto* ile işaretlediği cümlede daha da ileri bir durumu, katillerin bile aklanmaya çalıştığını dile getirir.

- (178) *Umuman, odamlar hayotlarida bo'lgan xatolar, gunohlarni tan olmaslikka moyil. Xudo yo'liqtirmasin, lekin agar tasodifan duch kelsangiz suhbatlashib ko'ring, hattoki pixini yorgan jinoyatchi ham oqlanishga harakat qiladi.* (MÖK 1)

⁵ Geçmiş zamanlarda Moskova’da ticaret yapan önemli tüccarlara verilen ad.

“Genelde insanlar hayatlarında yaptıkları hataları, günahları görmezden gelmeye meyilli. Allah göstermesin, ama eğer tesadüfen rastlarsanız sohbet edip görün. Hatta kurnaz cinayetçi bile aklanmaya çalışır.”

2.2.57. *hech bo 'lmasa*

Türkçeye “hiç olmazsa” şeklinde aktarılan *hech bo 'lmasa* bağlayıcıları kelime grubu şeklinde, ekleşmiş hâlde ve karışık kökenlidir (< Far. *hech* / T. *bo 'l-* +*ma* olumsuzluk/fiilden fiil yapım eki +*sa* şart eki / +*ganda* zarf-fiil eki). *Hech bo 'lmasa*, sadece bir cümlede tespit edilmiştir. Tespit edildiği cümlede başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *azımsama* işleviyle bağlamaktadır. 179 numaralı örnekte konuşur, muhatabına en azından yedinci eşine iyi davranmasını önermektedir. Bu cümleyi *hech bo 'lmasa* ile işaretleyerek konuşur, beklentinin en azını bildirmekte, *bari bunu gerçekleştir* demektedir. Ayrıca bu cümlede söz konusu bağlayıcıların her ikisinin de arka arkaya kullanıldığı gözlenmektedir. *Hech bo 'lmasa* bağlayıcısı da *hech bo 'lmasa* ile aynı kullanım ve işlev özelliklerini gösterir. *Hech bo 'lmasa*'dan daha fazla örnekte tespit edilmekle birlikte onun da kullanımı yaygın değildir.

- (179) *Yettinchi seniki, axir! Seniki! Sendan boshqaga yo'q endi u muloyim maxluq! Seniki u xotin! Hech bo 'lmasa, shu bittani fohisha kabi tasarruf qilma! Hech bo 'lmasa, uning ko 'nglini o 'ldirma!* (KVK 127)
 “Yedinci seninki sonuçta! Seninki! Senden başkasına yok şimdi o mülayim mahluk! Senin o kadın! Hiç olmazsa, bu birini fahişe gibi sahiplenme! Hiç olmazsa onun gönlünü öldürme!”

2.2.58. *holbuki*

Türkçede de “hâlbuki” şeklinde kullanılan *holbuki* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, türemiş hâlde ve karışık kökenlidir (< Ar. *hol* / T. +*bu* / Far. +*ki*). Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *zıtlık* işleviyle bağlar. 180 numaralı örnekte bağlanan cümleler arasında *dağı geçme zorunluluğu* ve *kahramanların geçebileceği dağlardan olmaması* zıtlığı bulunmaktadır. Bu zıtlık ilgisi *holbuki* ile işaretlenmiştir.

- (180) *Bu tog 'dan o 'tish kerak edi, holbuki, bu tog ' — munaqa yosh bolalar o 'ta oladigan tog 'lardan emasdi.* (KVK 16)
 “Bu dağdan geçmek gerekti, hâlbuki bu dağ böyle küçük çocukların geçebileceği dağlardan değildi.”

2.2.59. *jilla bo'lmasa*

Türkçeye “en azından” şeklinde aktarılan *jilla bo'lmasa* bağlayıcısı bitimsiz cümle biçiminde, ekleşmiş hâlde ve karışık kökenlidir. Başında bulunduğu cümleyi önceki cümleye bağlar (bk. 181). Çoğunlukla iki bitimli cümleyi bağlamasına karşın iki bitimsiz cümleyi bağladığı örnek de tespit edilmiştir (bk. 182). *Azımsama* işlevi üstlenir. 181 numaralı örnekte konuşur, muhataplarını sorgulayan ifadelerinin ardından *jilla bo'lmasa* ile işaretlediği cümlede onlara öneride/ricada bulunur. *Hiçbir şey yapamıyorsanız, hiç olmazsa bunu yapın* şeklinde bir anlam bildiren konuşur, bu önerinin yapılabilecek en basit şey olduğunu *jilla bo'lmasa* ile vurgular.

(181) *Shu yetim, shu g'arib qizning ko'z yoshlariga achinmaysizmi? Sizdan boshqa kimi bor? Hammalaringning yuraklaring tosh-metindan ham qattiq ekan... Jilla bo'lmasa yaxshi so'zlang, dalda bering bu qizga...* (QQ 151)

“Bu yetim, bu garip kızın gözyaşlarına acımıyor musunuz? Sizden başka kimi var? Hepinizin yürekleri taştan da katıymış. En azından iyi konuşun, cesaret verin bu kıza.”

İki bitimsiz cümlelerin bağlandığı 182 numaralı örnekte konuşur, önce *görmek* eylemine olan isteğini bildirir. Daha sonra *jilla bo'lmasa* ile başlayarak *azımsama* sezdirdiği cümlede *görmek* eyleminden bir derece altta kalan *sesini duymak* eylemine olan kabullenme durumunu dile getirir.

(182) *Hozir bog'da nima qilayotgan ekan? Bir ko'rsam, jilla bo'lmasa, ovozini eshitsam.* (QQ 170)

“Şimdi bağda ne yapıyor ki? Bir görsem, en azından, sesini duysam.”

2.2.60. *juda bo'lmaganda/bo'lmasa*

Türkçeye “hiç olmazsa” şeklinde aktarılan *juda bo'lmaganda/juda bo'lmasa* bağlayıcılarının taranan eserlerdeki kullanımı seyrek. Bu bağlayıcılar bitimsiz cümle biçiminde, ekleşmiş hâlde ve karışık kökenlidir. Tespit edilen bütün örneklerde başında buldukları bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *azımsama* işleviyle bağlarlar. 183 numaralı örnekte konuşur, konuya karışamayacağına belirtir. Daha sonra *juda bo'lmaganda* ile işaretlediği cümlede en azından Kümüş'ü muhatabının yanına gönderebileceğini söyler. Konuya karışmanın yanında Kümüş'ü göndermek daha basit bir eylemdir. Konuşur *juda bo'lmaganda* aracılığıyla bu eylemler arasındaki *azımsamayı* işaretlemiştir.

- (183) *Sizga aytkulugi yo‘q, bu to‘g‘rig‘a manim aralashmog‘im yaxshi bo‘lmas. Kundash adovati borasidagi fikrlaringiz to‘g‘ri va lekin ish u darajalarga yetmas, deb o‘ylayman... Juda bo‘lmaganda Kumushning o‘zini oldingizg‘a jo‘natarman, xotirjam bo‘ling, dedi. (ÖK 204)*
 “Size söylenecek söz yok, bu konuya benim karışmam doğru olmaz. Kuma husumeti konusundaki düşünceleriniz doğru velakin iş o boyutlara varmaz, diye düşünüyorum. Hiç olmazsa Kümüş’ün kendisini huzurunuzla gönderirim, sakın olun, dedi.”

184 numaralı örnekte *juda bo‘lmasa* bağlayıcısı ikinci söylemi ilk söyleme bağlar. Konuşur, bir adım dahi atmayacağını söyleyen muhatabına isteğini en aza indirgeyerek “Hiç olmazsa Yurçi’ye kadar gidelim” diye teklif eder. Burada en aza indirgeme anlamını *juda bo‘lmasa* üstlenir.

- (184) — *Chanishev! Bir qadam-da bosmayman! Men mana shu el-yurtda jon beraman!*
 — *Juda bo‘lmasa, Yurchigachayin boraylik, jigit? (OQD 25)*
 “— Çanişev! Bir adım dahi atmıyorum! Ben işte bu memlekette can vereceğim!
 — Hiç olmazsa Yurçi’ye kadar gidelim, delikanlı?”

2.2.61. *keyin*

“Sonra; ayrıca” anlamlarını karşılayan *keyin* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve Türkçe kökenlidir [$< ET. kedin/kidin < ked + din$ (Eraslan 2012: 299)]. Yaygın kullanıma sahiptir. Kullanım ve işlevleri açısından *so‘ng/so‘ngra* bağlayıcılarıyla benzerlik gösterir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *ilave* (bk. 185) ya da *sonralık bildirme* (bk. 186) işleviyle bağlar. 185 numaralı cümlede konuşur, kahramanın dış görünüşünü tarif ettikten sonra takip eden cümleyi *keyin* ile işaretleyerek söz konusu kişinin bir başka özelliğini ilave etmiştir. Burada *keyin* “sonra” anlamından tamamen çıkarak “ayrıca” anlamında kullanılmış ve ilave işlevli bağlayıcı fonksiyonu üstlenmiştir.

- (185) *Qish-yoz oyog‘ida og‘ir sag‘ri kavush. Mahsi ham ming yamoq. Boshida kir, to‘zg‘igan salla, choponi ham qo‘sqi. Keyin, har vaqt yerga qarab yurar edi. (QQ 33)*
 “Kış yaz, ayağında ağır kösele ayakkabı. Ayakkabı da bin yama. Başında kirli, dağınık sarık, kaftanı da eski. Ayrıca her zaman yere bakarak yürürdü.”

186 numaralı cümlede ise *keyin* sonralık bildirme işleviyle kullanılmıştır. Bağlı bulunduğu cümlenin zarfı konumunda bulunan *keyin* esas bağlayıcı değildir. Ancak bağlı bulunduğu cümlenin *keyin* ile işaretlenmiş olması, ondan önce başka bir cümlenin

bulunmasını gerektirir. Bu açıdan iki cümle arasında öncelik-sonralık bakımından anlamsal bir bağ kurulmuştur.

- (186) *Mototsikl pulini kolhoz to'laydi. Keyin, yillik daromadingizdan ushlab qoladi.* (OQD 74)
 “Motosikletin parasını kolhoz öder. Sonra yıllık gelirinizden kesilir.”

2.2.62. *kim biladi/bilsin*

Türkçeye “kim bilir” şeklinde aktarılan *kim biladi* bağlayıcısı cümle şeklinde, ekleşmiş hâlde ve Türkçe kökenlidir. *Kim / bil-* “bil-” +*adi* geniş zaman 3. tekil kişi eki şeklinde ekleşmiş ve bağlayıcı işlevinde kalıplaşmıştır. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki (bk. 187) ya da sonraki (bk. 188) bitimli cümleye *belirsizlik* işleviyle bağlar. Çoğunlukla eylemin ihtimal bildiren *-dir* ekiyle çekimlendiği cümlelerde kullanılır. 187 numaralı örnekte merhumenin ölüm şekliyle ilgili ihtimalleri sıralayan konuşur, daha sonra *kim biladi* ile işaretlediği cümlede onun düşmüş olabileceği ihtimalini tekrarlar. Bu cümlede yüklem *-dir* çekimi ile *balki* zarfı ihtimal bildirirken *kim biladi* bağlayıcısı belirsizliği vurgular. İhtimalleri sıraladıktan sonra belki gerçekten de düşmüş olabileceğini bildirmesi, aslında konuşurun daha çok söz konusu kişinin intihar ettiğine inandığını gösterir.

- (187) *Kechga yaqin militsiyada marhuma haqida aniq ma'lumot to'plandi, tekshirishlar yakunlandi. Lekin marhuma o'zini tashlaganmi, yo tasodifan tushib ketganmi — bu savol yechilmadi. Kim biladi, balki chindan ham tushib ketgandir?* (OBQ 88)
 “Akşama doğru karakolda merhume hakkında net bilgi toplandı, araştırmalar bir araya getirildi. Lakin merhume kendini atmış mı, yoksa yanlışlıkla düşmüş mü, bu soru cevaplanmadı. Kim bilir, belki gerçekten de düşmüştür.”

188 numaralı örnekte konuşur, annesinin işi olabileceği ihtimalini eylemin *-dir* çekiminde bildirirken belirsizliği *kim biladi* ile vurgulamıştır. *Kim biladi*'nin bağlı bulunduğu cümle, takip eden, muhatabın çıkması gerektiğinin bildirildiği cümleye bağlanır.

- (188) *Kim biladi, sanda oyimning yumushi bordir, bir chiqishing kerak.* (QQ 77)
 “Kim bilir, annemin sana işi vardır, bir çıkman gerek.”

Lekin esas bağlayıcı olmadığı için kendinden önce başka bir bağlayıcı gelmesine izin verir. 189 numaralı örnekte bağlanan cümleler arasında zıtlık ilişkisi vardır. Bu ilişkiyi *lekin* belirlerken *kim biladi* belirsizliği vurgular.

- (189) *Gulorning ko'nglidan shubham yo'q. Lekin, kim biladi, ota-ona siqig'i ostida balki ko'nikkandir.* (QQ 114)
 “Gülнар’ın gönlünden şüphem yok. Ama kim bilir, anne baba baskısı altında belki ikna olmuştur.”

2.2.63. *lekin*

“Lakin, ama” şeklinde aktarılan *lekin* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve yabancı kökenlidir (< Ar. *lākin*). Taranan bütün romanlarda tespit edilen bağlayıcı, yaygın kullanıma sahiptir. Başında (bk. 190) ya da sonunda (bk. 191) bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *zıtlık*, *uyarı bildirme* işleviyle bağlar. 190 numaralı örneğin ilk cümlesinde kahramanın isminin Merverid olduğu bildirilmiştir. *Lekin* ile işaretlenerek devam eden cümlede ise herkesin ona Merverid yerine Merve diye hitap ettiği ifade edilir.

- (190) *Uning ismi — Marvarid. Lekin barcha Marva deyishar, bunga o'zi ham odatlanib qolgan edi.* (MÖK 2)
 “Onun ismi Merverid. Lakin herkes Merve der, buna kendi de alışmıştı.”

Lekin’in cümlelerin sonunda kullanıldığı 191 numaralı örnekte zıtlıktan başka bir işlev söz konusudur.

- (191) *O'sha suhbatda uning qulog'i bir dikkaydi, juda ajoyib dikkaydi, lekin!* (KVK 57)
 “O sohbette kulaklarını bir dikti, çok fena dikti ama!”

Lekin bağlayıcısının bir bitimsiz cümleyle bir bitimli cümleyi bağladığı örnekler de vardır (bk. 192). Bu kullanım, bağlayıcı işlevli iki unsurun (*ham* ve *lekin*) üst üste gelmesi açısından ilginçtir. Türkçede bu kullanım mümkün değildir. 192 numaralı örnekte *lekin* ile Saadet’in babası olmamak ama babalıktan da öte emekler vermek zıtlığı bağlanmıştır.

- (192) *Siz Saodatka ota bo'lmasangiz ham lekin otaliqdan yuqori ishlarni qilib kelasiz.* (ÖK 114)
 “Siz Saadet’in babası olmasanız da (değilsiniz), lakin babalıktan da yüce işler yapıyorsunuz.”

193 numaralı örnekte ise *lekin* uyarı bildirme işleviyle kullanılmaktadır. Konuşur, muhatabına konuyu soruşturmasını söyledikten sonra devam eden cümlede geciktirmemesi gerektiği uyarısını cümlenin sonunda *lekin* ile vurgulamıştır.

- (193) *Ha, mayli, surishtir! Sudrama lekin!* (KVK 61)
 “Evet, olur, soruştur! Geciktirme ama!”

2.2.64. *magar*

Türkçede de “meğer” şeklinde kullanılan *magar* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve yabancı kökenlidir (< Far. *meger*). Taranan eserlerde sınırlı kullanıma sahiptir; sadece *ÖK* romanının üç cümlesinde tespit edilmiştir. Başında bulunduğu bitimli cümleye önceki bitimli cümleye *açıklama* işleviyle bağlar.

- (194) *Kishining dunyoda do'sti yo'q, magar nafsig a o'zi do'st; kishining dunyoda dushmani yo'q, magar nafsig a o'zi dushman!* (ÖK 210)
 “Kişinin dünyada dostu yokmuş, meğer nefesine kendisi dostmuş; kişinin dünyada düşmanı yokmuş, meğer nefesine kendisi düşmanmış!”

2.2.65. *mana*

Türkçeye “işte” şeklinde aktarılan *mana*, tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve Türkçe kökenlidir. Taranan bütün romanlarda tespit edilen *mana*'nin bağlayıcılık işleviyle kullanımı yaygındır. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli ya da bitimsiz cümleye *örnekleme*, *kanıt gösterme* ya da *sonuç bildirme* işleviyle bağlar. 195 numaralı örnekte, medreselerde uzun yıllar boyunca eğitim alıp yine de cahil kalan çok sayıda talebenin olduğunu dile getiren konuşur, *mana* ile işaretlediği cümlede kendisini örnek göstermiştir. *Mana* ile işaretlenen cümle, önceki cümleye *örnekleme* işleviyle bağlanmıştır.

- (195) *Toshkent, hatto Buxoroyi sharif madrasalarida o'n besh, yigirma yillab tahsil ko'rgan talabalar bo'ladi, goho biri olim chiqib qolmasa, ko'pchiligi nodon qoladi. Mana, sakkiz yildirki madrasada istiqomat qilaman, arabchani mukammal o'rgandim, ammo boshqa fanlardan, ilmdan mahrumman.* (UY-II, 17)
 “Taşkent, hatta Buhara-i şerif medreselerinde on beş yirmi yıldır tahsil gören talebeler oluyor, arada biri âlim çıksa, çoğunluğu cahil kalıyor. İşte, sekiz yıldır medresede yaşıyorum, Arapçayı çok iyi öğrendim, ama başka fenlerden, ilimden mahrumum.”

196 numaralı cümlede ise çıplak kadınlara bakmadığını dile getiren konuşur, *mana* ile işaretlediği cümlede oturuşunu kanıt olarak göstermiştir. Burada *mana* ile işaretlenen cümle, önceki cümleye *kanıt gösterme* işleviyle bağlanmıştır.

- (196) *Men yalang'och ayollarga qarayotganim yo'q. Mana, dasturxon qarab o'tiribman.* (OQD 83)
 “Benim çıplak kadınlara baktığım yok. İşte, sofraya doğru oturuyorum.”

Bu kez bağlı bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimsiz cümleye bağladığı 197 numaralı örnekte *mana* sonuç bildirme işlevi üstlenir. Konuşur, sizi görmeye ahdedip ‘sonuç olarak’ geldim, anlamında kullanarak *mana* ile işaretlediği cümleyle ilk cümleyi sonuç bildirme açısından bağlamıştır.

- (197) *Shular sizni betob deyishdi. Mehmon-izlom bilan bo'lib kecha kelolmadim. Bugun, nima bo'lsa ham sizni ko'rishga ahd qilib, mana, keldim.* (OBQ 35)
 “Bunlar sizin için hasta dediler. Misafir ağırlayıp akşam gelemedim. Bugün, ne olursa olsun sizi görmeye ahdedip, işte, geldim.”

2.2.66. *masalan*

Türkçede de “mesela” şeklinde kullanılan *masalan* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve Arapça kökenlidir. Başında (bk. 198) ya da ortasında (bk. 199) bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *örnekleme* işleviyle bağlar. Aşağıda verilen örneklerin her ikisinde de *masalan* ile işaretlenen cümle, önceki cümlede bildirilen yargıya örnek teşkil etmektedir.

- (198) *Aslida uncha qiyinmas, o'zbek tilini sal bukib gapirsangiz, turkcha bo'laveradi. Masalan «xonim»ni «xanum», «afandim»ni «efendim» deysiz, vassalom, – kuldi Sabo Rahmat va tezgina jiddiy tortdi.* (PT 88)
 “Aslında o kadar zor değil, Özbek dilini biraz bükerek konuşsanız Türkçe oluveriyor. Mesela ‘honim’i ‘hanum’, ‘afandim’i ‘efendim’ diyorsunuz, işte bu kadar, güldü Seba Rahmet ve hemen ciddileşti.”
- (199) *O'qiyimiz. Hammamiz o'qiyimiz. Faqat sirtidan o'qiyimiz. Men, masalan, qishloq xo'jalik institutiga kiraman.* (OBQ 16)
 “Okuyacağız. Hepimiz okuyacağız. Fakat dışarıdan okuyacağız. Ben, mesela, Köy Ekonomi Enstitüsü’ne gireceğim.”

2.2.67. *manimcha*

Türkçeye “bence” şeklinde aktarılan *manimcha* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, türemiş hâlde ve Türkçe kökenlidir (< *men* “ben” + *im* 1. tekil iyelik + *cha* eşitlik eki). Başında

(bk. 200) ya da sonunda (bk. 201) bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *fikir bildirme* işleviyle bağlar. 200 numaralı cümlede muhatapla görüşmek istediğini bildiren konuşur, hemen ardından *menimcha* ile işaretlediği cümlede muhatabın bu talebi kabul edeceğini düşündüğünü ifade eder.

- (200) *Vatandoshimiz ekan, siz bilan ko‘rishib, suhbatlashmoqchi deysiz, vassalom. Menimcha, yo‘q demaydi, axir uniyam hamyurtlari bilan gaplashgisi, dardlashgisi kelar.* (PT 54)
 “Vatandaşımızmış, sizinle görüşüp sohbet etmek istiyor dersiniz, işte o kadar. Bence yok demez, sonuçta onun da yurttaşlarıyla konuşası, dertleşesi gelir.”

201 numaralı cümlede ise bir durumdan bahseden konuşur, *menimcha* ile işaretlediği cümlede bu durumdan farklı bir ihtimalin mümkün olmadığını düşündüğünü bildirmiştir.

- (201) *Besh qo‘l baravar emas,— birov olim, fozil bo‘ladi, birov mardikor, hammol bo‘ladi. Bundan boshqa iloj yo‘q manimcha.* (QQ 39)
 “Beş parmağın beşi bir değil; biri âlim, fazıl olur; biri ırgat, hamal olur. Bundan başka çare yok bence.”

Esas bağlayıcı olmadığı için kendisinden önce başka bağlayıcı gelmesine izin verir. 202 numaralı örnekte aralarında sebep-sonuç ilişkisi bulunan cümleler *chunki* ile bağlanmıştır. Aynı zamanda ilk cümleye bağlı olarak ikinci cümlenin konuşurun kendi fikri olduğu *menimcha* ile işaretlenmiştir.

- (202) *Umrında birinchi martaba ko‘ngil orzusig‘a qarshi bordim. Chunki manimcha oradag‘i qora tikon supirilgan edi.* (ÖK 153)
 “Ömrümde ilk defa gönül arzusuna karşı gittim. Çünkü bence aradaki kara diken süpürülmüştü.”

2.2.68. *modomiki*

Türkçede “mademki” şeklinde kullanılan *modomiki* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, ekleşmiş hâlde ve karışık kökenlidir (< Ar. *mâdâm* Far. +*ki*). Daima öncül cümleye bağlı olarak kullanılır. Başında bulunduğu bitimli cümleyi sonraki bitimli cümleye *sebep bildirme* işleviyle bağlar. Örneğin 203 numaralı cümlede konuşurun dile getirdiği ‘başına buyruk davranmayın’ ifadesinin sebebi, ondan önce gelen *modomiki* ile işaretlenmiş cümlede bildirilmiştir.

- (203) *Modomiki, men bilan birgasiz, mening odamimsiz, har bir ishni men bilan bahamjihat qiling, o‘zbiarmonlikni ko‘tarmayman...* (QQ 95)

“Mademki benle birliktesiniz, benim adamımsınız, her işi benle birlikte yapın, başına buyrukluğu sevmiyorum.”

2.2.69. *na... na...*

Türkçede de “ne... ne...” şeklinde kullanılan *na... na...* bağlayıcısı tekrarlı şekilde, kök hâlde ve Türkçe kökenlidir. Yaygın kullanıma sahiptir. Yapı olarak olumlu cümleleri bağlamakla birlikte anlamsal olarak *olumsuzluk* bildirir. *Na... na...* ile bağlanan cümlelerdeki durum ya da olayın noksanlığı, gerçekleşmemiş olduğu bildirilir. Mesela 204 numaralı cümlede *buziladi* ve *otkaz qiladi* cümleleri bağlanmıştır. Bunlar yapısal olarak olumlu cümlelerdir. Ancak *na... na...* ile bağlandıkları için olumlu olarak aktarılmalarına rağmen *bozulmaz* ve *arıza yapmaz* okuması yapılmaktadır.

- (204) *Mashina buziladi, otkaz qiladi. Bular na buziladi, na otkaz qiladi!* (OQD 129)
 “Makine bozulur, arıza yapar. Bunlar ne bozulur, ne arıza yapar!”

2.2.70. *negaki*

Türkçeye “çünkü” şeklinde aktarılan *negaki* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, ekleşmiş hâldedir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *sebeplendirme* işleviyle bağlar. 205 numaralı örnekte konuşur, ilk cümlede bahsettiği durumun sebebini ikinci cümleyi *negaki* ile işaretleyerek açıklamıştır.

- (205) *Bu yılki ekinlar, mevalar bizniki bo'ladi. Negaki, o'z mehnatimiz bilan yetishtirdik.* (QQ 157)
 “Bu yılki ekinler, meyveler bizim olacak. Çünkü kendi emeğimizle yetiştirdik.”

2.2.71. *ne-ne... ne-ne...*

“Nice... nice...” şeklinde aktarılan *ne-ne... ne-ne...* bağlayıcısı tekrarlı şekilde, kök hâlinde ve Türkçe kökenlidir. Sınırlı kullanıma sahiptir; aynı romanın iki cümlesinde tespit edilmiştir. Cümleleri tekrar yoluyla ve *beraberlik* işleviyle bağlar. Bu bağlayıcıyla bağlanan cümlelerdeki eylemlerin her ikisinin de gerçekleştiği, geçerli olduğu bildirilir. Örneğin 206 numaralı cümlede konuşur, ömrü boyunca çok sayıda han ve beyler gördüğünü, elinden de çok sayıda atlar geçtiğini bildirmek için *ne-ne... ne-ne...* bağlayıcısını kullanmıştır.

- (206) *Mallaxondan beri yashayman, bolam, ne-ne xonlarning, ne-ne beklarning otlarini ko'rganman, ne-ne otlar o'z qo'limdan ham o'tgan.* (QQ 9)

“Mallahan’dan beri yaşıyorum, çocuğum, nice hanların, nice beylerin atlarını gördüm, nice atlar kendi ellerimden geçti.”

2.2.72. *qanday bo’lmasin*

Türkçeye “ne olursa olsun” şeklinde aktarılan *qanday bo’lmasin* bağlayıcısı cümle şeklinde ve Türkçe kökenlidir. *qanday* “nasıl” / *bo’l-* “ol-” + *-ma-* fiilden fiil yapım eki (olumsuzluk) + *sin* emir kipi şeklinde ekleşerek kalıplaşmıştır. Yaygın kullanıma sahip değildir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *zıtlık* işleviyle bağlar. 207 numaralı cümlede Merverid’in yaşam şartlarının zorluğundan bahseden konuşur, *qanday bo’lmasin* ile işaretleyerek devam ettiği cümlede, onun tüm bunlara rağmen İbrahim’den başka kimseye ihtiyaç duymadığını bildirmiştir.

(207) *Marvarid “Bolalar uyi”da o’sgan ekan. Ota-onasini bilmaydi. Yaqin biron kishisi yo’q. Egallagan boshpanasi yo’q. Topgan mol-mulki yo’q. U hozir qaysidir yotoqxonada yashab yurar ekan. Qanday bo’lmasin, bu qizning (butun dunyoda) Ibrohimdan bo’lak hech kimga kerakligi ham yo’qdek edi!* (MÖK 8)

“Merverid ‘Çocuk yuvası’nda büyümüş. Anne babasını tanımıyor. Herhangi bir yakını yok. Sahip olduğu bir evi yok. Bulduğu malı mülkü yok. O şimdi her nasılsa yatakhane yaşayıp gidermiş. Ne olursa olsun, bu kızın (bütün dünyada) İbrahim’den başka hiç kimseye ihtiyacı da yok gibiydi!”

2.2.73. *qisqasi*

“Kısacası” anlamını karşılayan *qisqasi* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, türemiş hâlde ve Türkçe kökenlidir (< *qisqa* “kısa” + *si* 3. tekil iyelik eki). Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *özetleme* işleviyle bağlar (bk. 208). Bazen cümlelerin ortasında da yer alabilir (bk. 209). Konuşur 208 numaralı örnekte durumun, 209 numaralı örnekte ise olayın detaylarını bildirdikten sonra söylemini tamamlamak üzere *qisqasi* ile işaretlediği cümlede özetleme yapmıştır.

(208) *Yigirma ikki yoshlar chamasida bo’lg’an bu yigit sariq tanlik, ukkining ko’zidek chaqchayib, o’ynab va yonib turg’an qizil ko’zlik, yuziga parchinlangandek yuza (puchuuq) burunlik, manglayi qancha tashqarig’a o’sib chiqg’an bo’lsa, yuzi o’shancha ichkariga ketkan, qisqasi vaqtsizroq yaratilib qolg’an bir maxluq edi.* (ÖK 99)

“Yaklaşık yirmi iki yaşında olan bu delikanlı, sarı tenli, baykuş gözü gibi açılıp, oynayıp ve parlayıp duran kırmızı gözlü, yüzüne yapışmış gibi yassı burunlu, alını ne kadar dışarıya çıkırsa, yüzü o kadar içeriye girmiş, kısacası vakitsiz yaratılıp kalmış bir mahlûktu.”

- (209) *Shu kuni u Alisher Navoiy g‘azaliga bog‘langan ikki qo‘shiqni ijro etdi. Husan o‘zini shunday baxtiyor sezdi! Ajib hasrat ham tuydi. Boshini ostonaga qo‘yib yig‘lab, jon taslim etishga tayyor edi. Qilmadi yodimni hargiz bir pari ruxsora ham... E‘londan oldinmi-keyin berilgan qo‘shiqlardan Husan qisqasi, yoqavayron bo‘lib ko‘chaga chiqib ketganini sezmay qoldi. (MÖK 46)*

“O gün o, Ali Şir Nevai’nin gazeline bağlanan iki türkü söyledi. Husan kendini o kadar mutlu hissetti ki! İlginç bir hasret de duydu. Başını eşiğe koyup ağlayarak canını vermeye hazırdı. ‘Qilmadi yodimni hargiz bir pari ruxsora ham...’ Duyurunun hemen ardından söylenen türkülerden Husan kısacası dağılmış hâlde sokağa çıkıp gittiğini anlamadı.”

2.2.74. *qolaversa*

Türkçeye “bunun yanı sıra, kaldı ki” şeklinde aktarılan *qolaversa* bağlayıcısı Türkçe kökenlidir. *qol-* “kal-” + *-aver-* tasviri fiili +*sa* şart kipi şeklinde ekleşerek kalıplaşmış ve bağlayıcı fonksiyonu üstlenmiştir. Tespit edilen bütün örneklerde başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *ilave* işleviyle bağlar. *Qolaversa* ile işaretlenen cümlede, bir önceki cümleyle anlamsal bütünlük içerisinde ilave bilgi verilir. Mesela 210 numaralı örnekte konuşur, Fazilet’in neden İstanbul’da okuyamayacağıyla ilgili bir sebep bildirmiştir. Buna ilave olarak bir başka sebebi de *qolaversa* ile işaretleyerek eklemiştir.

- (210) *Istanbulda turkistonlik muhojirlarning farzandlari ham maktabga qabul qilinardi, lekin Fazilatning yoshi o‘tib qolgan, kollejda o‘qish uchun avval maktabni bitirish lozim edi. Qolaversa, Ismoil aka tanhogina qizlarining begona shaharlarning notanish ko‘chalarida yakka-yolg‘iz yurishini xohlamas ham edi. (PT 76)*

“İstanbul’da Türkistanlı muhacirlerin çocukları da mektebe kabul edilirdi; ama Fazilet’in yaşı geçmiş, kolejde okuması için önce mektebi bitirmesi lazımdı. Bunun yanı sıra İsmail ağabey biricik kızlarının yabancı şehirlerin tanınmadık sokaklarında yapayalnız dolaşmasını da istemezdi.”

2.2.75. *rostini aytsam*

Türkçeye “doğrusunu söylersem” şeklinde aktarılan *rostini aytsam* bağlayıcısı bitimsiz cümle şeklinde, ekleşmiş hâlde ve karışık kökenlidir (< Far. kökenli *rost* “gerçek, doğru” +*i* iyelik eki +*ni* belirtme hâli eki / *ayt-* “söyle-” + *-sa* şart kipi +*m* 1. tekil kişi eki). Yaygın kullanıma sahip değildir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *itiraf bildirme* işleviyle bağlar. Esas bağlayıcı olmadığı için kendisinden önce başka bir bağlayıcı gelmesine izin verir. 211 numaralı örnekte konuşur, Eşmuhammadhan’ın kızını tarif etmiş, daha sonra *rostini aytsam* bağlayıcısıyla işaretlediği cümlede kızın o kadar da güzel olmadığını bildirmiştir. Bu cümlede *rostini*

aytsam bağlayıcısının kendisinden önce başka bir bağlayıcının gelmesine izin verdiği görülmektedir (lekin *rostini aytsam*). Bu durum, onun esas bağlayıcı olmadığını gösterir. Cümleler arasındaki zıtlık anlamını *lekin* üstlenirken *itiraf bildirme* anlamını *rostini aytsam* bağlayıcısı üstlenmiştir.

(211) *Eshmuhammadxonning qizini ham g'ira-shira ko'rdim. Malikalarday yasan-tusangan, to'lagina, lekin rostini aytsam, uncha ko'hlik emas, qorachagina qiz ekan.* (UY-I, 2)

“Eşmuhammadhan’ın kızını da hayal meyal gördüm. Melikeler gibi süslenip püslenmiş, etine dolgun; lakin doğrusunu söylersem o kadar güzel değil, kara bir kızmış.”

2.2.76. *shu bilan baravar/birga*

“Bununla birlikte” anlamını karşılayan *shu bilan baravar* bağlayıcısı kelime grubu şeklinde ve karışık kökenlidir (< *shu* “şu” *bilan* “ile” / Far. kökenli *baravar* “beraber”). Yaygın kullanıma sahip değildir; sadece QQ romanında tespit edilmiştir. Bağlayıcının eş anlamlı varyantı olarak *shu bilan birga* da kullanılmaktadır. Bu varyant ise kelime grubu şeklinde, ekleşmiş hâlde ve Türkçe kökenlidir (< *shu bilan* / *bir* + *ga*). Kullanımı *shu bilan baravar* bağlayıcısına göre daha yaygındır. Bu iki bağlayıcının anlam, işlev ve kullanımları benzer olduğu için aynı başlık altında ele alınmıştır. Bu bağlayıcılar, başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *ilave* işleviyle bağlar (bk. 212). İlave anlamını, zıtlık ilişkisi bulunan cümleler arasında kurarlar. Esas bağlayıcı olmadıkları için kendilerinden önce başka bir bağlayıcı gelmesine izin verirler (bk. 213). 212 numaralı cümlede, önce delikanlının güçlü ve cesaretli görüldüğü ifade edilir. Ardından gelen ve *shu bilan baravar* ile işaretlenen cümlede ise bu durumun tam tersi olarak şefkatli ve nazik görüldüğü de ilave edilir.

(212) *Hozir Gulnor uchun qarshisida turgan yigit arslonga chang sola bilajak bir qudrat va jasoratga ega ko'rindi. Shu bilan baravar qiz uning ko'zlarida samimiy mehr, qandaydir noziklik ham ko'rdi.* (QQ 91)

“Şimdi Gülnar’a karşısında duran delikanlı, aslana pençe atabilecek bir kudret ve cesarete sahip gibi görüldü. Bununla beraber kız onun gözlerinde samimi bir şefkat, nedense bir nezaket de gördü.”

213 numaralı örnekte konuşur, Seyyare’nin kızlar içinde en güzel giyinen kişi olduğunu söyledikten sonra buna ilave olarak *shu bilan birga* ile işaretlediği cümlede mal düşkünü olmadığını da belirtmiştir. Aynı zamanda aralarında zıtlık ilişkisi de bulunan

cümleler arasında bu anlamını yansıtan *lekin* bağlayıcısı, esas bağlayıcı olmayan *shu bilan birga*'dan önce gelmiştir.

- (213) *Balki shuning uchun Sayyora kursdosh qizlar ichida eng yaxshi va eng chiroyli kiyinadigan qiz edi. Lekin shu bilan birga ba'zi qizlarga o'xshab molparast emas edi.* (OBQ 59)
 “Belki bunun için Seyyare sınıf arkadaşı olan kızlar içinde en iyi ve en güzel giyinen kızdı. Lakin bununla birlikte bazı kızlar gibi mal düşkünü değildi.”

2.2.77. *shu sababdan*

Türkçeye “bu sebeple” şeklinde aktarılan *shu sababdan* bağlayıcısı kelime grubu şeklinde, ekleşmiş hâlde ve karışık kökenlidir (< *shu* / Ar. kökenli *sabab* “sebeple” + *dan* ayrılma hâli eki). Başında (bk. 214) ya da ortasında (bk. 215) bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *sebeple bildirme* işleviyle bağlar. *Shu sababdan* bağlayıcısından önceki cümle *sebeple cümlesi*, sonraki cümle ise *sonuç cümlesidir*. Bu bağlayıcı, sebeple-sonuç cümlelerini *sebeple bildirme* işleviyle birbirine bağlar. Örneğin 214’te *shu sababdan shoshdik* cümlesi, bu ifadeden önce başka bir bilginin verilmesini gerekli kılar. Yani *shu sababdan* bağlayıcısı başında bulunduğu cümleyi öncesinde gelen *qachon qaytadi, bilmaymiz* cümlesine sebeple bildirme anlamıyla bağlamıştır.

- (214) *Yigitcha yaqinda mardikor bo'lib urushga jo'nashi mumkin. Undan qachon qaytadi, qaytib keladimi, yo'qmi — bilmaymiz. Shu sababdan shoshdik.* (QQ 155)
 “Delikanlının yakında asker olarak savaşa gitmesi mümkün. Oradan ne zaman dönecek; dönecek mi, dönmeyecek mi, bilmiyoruz. Bu sebeple acele ettik.”

215 numaralı örnekte de *shu sababdan* sonuç cümlesine bağlıdır. İnsanların Şakir babaya ayakkabı ısmarlamalarının sebebi *shu sababdan* aracılığıyla önceki cümlede bildirilen yargıya bağlanmıştır.

- (215) *Unsinning ta'rifi chor atrofga tarqalgan. «Qo'li gul, tolei oftob», deb maqtardilar uni. Odamlar shu sababdan buyurtma mahsilarni Shokir otaga topshirdilar.* (UY-I, 41)
 “Unsin’in namı dört bir yayılmış. ‘Eli çiçek, talihi güneş’, diyerek överlerdi onu. İnsanlar bu sebeple sipariş ayakkabıları Şakir babaya ısmarlarlardı.”

2.2.78. *shunday bo'lsa-da/ham*

“Buna rağmen” anlamını karşılayan *shunday bo'lsa-da* bağlayıcısı bitimsiz cümle şeklinde, ekleşmiş hâlde ve Türkçe kökenlidir (< *shu* +(n) +*day* ‘gibi’ / *bo'l-* + *-sa* şart kipi +*da* bağlacı). Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *zıtlık bildirme* işleviyle bağlar. Örneğin 216 numaralı cümlede konuşur, Hasan’ın başkente birkaç kere gittiğini bildirir. Daha sonra oradaki hayata alışmadığını dile getirir. Bu iki cümle arasındaki zıtlık ilişkisi *shunday bo'lsa-da* bağlayıcısı aracılığıyla sağlanmıştır.

- (216) *Hasan poytaxt shaharni necha bora changitgan. Shunday bo'lsa-da, bu yerdagi hayotga o'rganmagan.* (MÖK 48)
 “Hasan başkenti birkaç kere tozutmüş. Buna rağmen buradaki hayata alışmamış.”

Bu bağlayıcı, aynı anlam, işlev ve kullanımla *shunday bo'lsa-ham* şeklinde de tespit edilmiştir. Esas bağlayıcı olmadığı için kendinden önce başka bir bağlayıcı gelmesine izin verir (bk. 217).

- (217) *Manim sarguzashtimda siz kutkan qiziqliq yo'q. Lekin shunday bo'lsa ham so'zlab berayin.* (ÖK 110)
 “Benim maceramda sizin beklediğiniz gibi bir ilginçlik yok. Lakin buna rağmen anlatayım.”

2.2.79. *shunday qilib*

Türkçeye “böylece” şeklinde aktarılan *shunday qilib* bağlayıcısı bitimsiz cümle şeklinde, ekleşmiş hâlde ve Türkçe kökenlidir (< *shu* +(n) +*day* ‘gibi’ / *qil-* “kıl-, yap-” + *-ib* zarf-fiil eki). Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *sonuç bildirme* işleviyle bağlar. Mesela 218 numaralı örnekte konuşur, iş bölümünden bahsettikten sonra *shunday qilib* ile işaretlediği cümlede iş bölümünün sonucunu bildirmiştir.

- (218) *Bundan so'ng ular o'rtasida ish taqsim qilinadi: chol do'konxonada o'tirib, ish pichib beradi, Unsin ichkari uyda tikadi. Shunday qilib, cholning ishi ancha qulaylashdi.* (QQ 146)
 “Bundan sonra onlar arasında iş bölümü yapılıyor; ihtiyar dükkanda oturup kesiyor, Unsin evin içinde dikeyor. Böylece ihtiyarın işi çok kolaylaştı.”

2.2.80. *shundoqki*

Türkçeye “şöyle ki” şeklinde aktarılan *shundoqki* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, ekleşmiş hâldedir (< *shu* +(*n*) +*doq* +*ki*). Sadece ÖK romanındaki iki cümlede tespit edilmiştir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *detaylandırma* işleviyle bağlar. Mesela 219 numaralı cümlede konuşur, farklı bir hâle büründüğünü söyledikten sonra *shundoqki* ile devam ederek büründüğü bu hâli daha detaylı biçimde açıklamıştır.

- (219) *Sizga shuni ham aytib qo‘yayki, bir ko‘rgan kishingizning tusini albatta uzoq fursat xotiringizda tutolmaysiz, lekin bu qiz to‘g‘risida man tamom boshqacha holatda bo‘ldim: shundoqki, uning qoshini, ko‘zini, tusini, qo‘g‘urchoqdek qaddini ko‘z o‘ngimda tuta-tuta tamom bir yillik bilishlardek bo‘lib qolibman. (ÖK 110)*

“Size şunu da söyleyeyim ki, bir kere gördüğünüz birinin görüntüsünü elbette uzun süre aklınızda tutamazsınız; ama bu kız konusunda ben tamamen farklı bir hâle büründüm. Söyle ki onun kaşını, gözünü, görüntüsünü, oyuncak bebek gibi endamını gözlerimin önünde tuta tuta tam bir yıldır tanıştırmışım gibi oldum.”

2.2.81. *shunga binoan*

Türkçeye “bundan dolayı” şeklinde aktarılan *shunga binoan* bağlayıcısı kelime grubu şeklinde, ekleşmiş hâlde ve karışık kökenlidir. T. *shu* + (*n*) +*ga* yönelme hâli eki / Ar. kökenli *binoan* “binaen” şeklinde ekleşmiştir. Sadece ÖK’de tespit edilmiştir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *sebeb bildirme* işleviyle bağlar. 220 numaralı örnekte sebebi birinci cümle, sonucu ikinci cümle bildirir. İkinci cümlenin başında bulunan *shunga binoan* bağlayıcısı, bağlı bulunduğu cümleyi önceki cümleye sebep bildirme açısından bağlamaktadır.

- (220) *Bu ikki firqa bizning nazarimizda bir-birisidan mumtoz, idora ishida biri-biridan ortiqroq xalqlar emasdir. Shunga binoan Turkiston xalqlarining istiqbollarini bu ikki firqaning bittasiga havola qilish baayni qo‘yni bo‘riga topshirish qabilida bo‘ladir. (ÖK 42)*

“Bu iki parti bizim nazarımızda birbirinden seçkin, idarecilikte birbirinden daha üstün değildir. Bundan dolayı Türkistan halklarının geleceğini bu iki partiden birine devretmek, koyunu aynı kurda teslim etmek gibidir.”

2.2.82. *shuning barobarida*

Türkçeye “bununla birlikte” şeklinde aktarılan *shuning barobarida* bağlayıcısı kelime grubu şeklinde, ekleşmiş hâlde ve karışık kökenlidir. “T. *shu* +*ning* ilgi hâli eki / Fa.

kökenli *barobar* “beraber” +i iyelik eki +*da* bulunma hâli eki” şeklinde ekleşmiştir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *ilave* işleviyle bağlar. *Shuning barobarida* ile işaretlenen cümle, kendinden önce gelen cümleye ilave bir bilgi içerir. Mesela 221 numaralı cümlede kahramanın durumundan bahsetmekte olan anlatıcı, *shuning barobarida* ile başladığı cümlede içeriği değiştirerek ilave bilgi ekler. *Shuning barobarida* bağlayıcısından önce ablalarının durumuna üzülen kahramana, bağlayıcıdan sonra bir de onların anne babasını hatırlattığını bildirir.

- (221) *Husanga shu soniyada opalari qarib, bir oz aftoda bo'lib qolgandek tuyuldi. Yuragi allanechuk achishdi. Shuning barobarida, ikki opa unga onasi Bokira bonu va otasi Ismoil Xo'jani eslatishdi.* (MÖK 37)
 “Hüsan’a o saniyede ablaları yaşlanıp, biraz harap olmuş gibi geldi. Yüreği tuhaf şekilde burkuldu. Bununla birlikte iki abla ona annesi Bakire Banu ve babası İsmail Hoca’yı hatırlattılar.”

2.2.83. *shuning uchun/shu chun/shuniychun*

Türkçeye “bu yüzden, bu sebeple” şeklinde aktarılan *shuning uchun* bağlayıcısı kelime grubu şeklinde, ekleşmiş hâlde ve Türkçe kökenlidir. “*shu +ning* ilgi hâli eki / *uchun* [$<$ ET. *uçun/üçün* $<$ *uç+(u)n* veya *uç+u+n* vasıta hâli eki (Gülensoy 2011: 424)]” şeklinde ekleşmiştir. Taranan romanlarda yaygın kullanıma sahiptir. Bazen pekiştirme amacıyla *shuning uchun ham* şeklinde kullanılabilir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *sebeb bildirme* işleviyle bağlar. Cümleleri sebep anlamıyla birbirine bağlamasına rağmen her zaman sebepten kaynaklanan sonucun bildirildiği cümlenin başında yer alır. Örneğin 222 numaralı cümlede konuşur, ilk cümlede ikinci durumun sebebini içeren ilk durumu dile getirir. Daha sonra *shuning uchun* ile işaretlediği cümleyi, önceki cümleye sebep bildirme açısından bağlarken sonucu ifade eder.

- (222) *O'zi yaxshigina, siz tengi kishi edi, ham meni himoya qildi. Shuning uchun rozi bo'ldim.* (QQ 82)
 “Kendisi iyi, sizin denginiz biriydi, hem de beni korudu. Bu sebeple razı oldum.”

Bu bağlayıcının *shu chun* (bk. 223) ve *shuniychun* (bk. 224) şeklinde varyantları da tespit edilmiştir. 223 ve 224 numaralı örneklerde de sonucun ifade edildiği cümle *sebeb bildirme* işleviyle önceki sebep cümlesine bağlanmıştır.

- (223) *Mingboshi, mana shu amalga iloj axtarib bo'lsa kerak, bir-ikki yil ichida yosh xotin oldi. Boladan darak yo'q... Shu chun, ba'zida, o'zi yolg'iz*

qolib, mehmonxonaga berkinganida va hatto o'z soyasining ham eshitmoq ehtimoli qolmaganda:

— «*Bu qiz o'lgur ham boshqadan bo'lmasin...» deb qo'yadi... (KVK 54)*
 “Ağa, işte bu amaç için çare aramış olsa gerek, bir iki yıl içinde genç hanım aldı. Çocuktan eser yok. Bu sebeple bazen kendi başına yalnız kalıp misafirhaneye gizlendiğinde, hatta kendi gölgesinin bile duyma ihtimali kalmadığında ‘Bu kız çocuğu da başkasından olmasın...’ derdi.”

(224) *To'g'ri, unaqa izdihomlarga ko'proq onam boradi, shuniychun meni taniydiganlar kam, men uch to'rtta qo'shnidan boshqasini yaxshi bilmayman. (PT 49)*

“Doğru, o tür toplantılara daha çok annem gidiyor, bu sebeple beni tanıyanlar az, ben üç dört komşudan başkasını iyi bilmiyorum.”

2.2.84. *sirasini aytganda*

Türkçeye “doğrusunu söylemek gerekirse” şeklinde aktarılan *sirasini aytganda* bağlayıcısı bitimsiz cümle şeklinde, ekleşmiş hâlde ve Türkçe kökenlidir. “Ö. *sira* ‘asla, hiç’ [< ET. *sır-a* (Gülensoy 2011: 770)] +(s)i iyelik eki +ni belirtme hâli eki / *ayt-* “söyle-” + *-ganda* zarf-fiil eki” şeklinde ekleşmiştir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *itiraf etme* işleviyle bağlar (bk. 225). Esas bağlayıcı olmadığı için kendinden önce başka bağlayıcı gelmesine izin verir (bk. 226). 225 numaralı örnekte konuşur, daha büyük yer almak için çabalamadıklarını belirttikten sonra aslında bunun kolay bir iş olmadığını da *sirasini aytganda* ile işaretlediği cümleyle itiraf eder.

(225) *Odamlar cho'chishganidanmi, insof-andisha qilibmi yo soddaliklaridanmi, kattaroq yer ochishga urinishmasdi. Sirasini aytganda, ko'proq ekin maydoni yaratish ham oson ish emas... (PT 5)*

“İnsanlar korktuğundan mı, endişe etmekten mi, yoksa sadeliklerinden mi, daha büyük yer almaya çalışmazlardı. Doğrusunu söylemek gerekirse, daha çok ekin alanı oluşturmak da kolay iş değil.”

226 numaralı örnekte ise konuşur, Fazilet’in nazlı, çıtkırıldım olmadığını ifade etmiş, ardından aslında nazlı olmayı hak eden birisi olduğunu da *sirasini aytganda* ile işaretlediği cümlede itiraf etmiştir.

(226) *Shuningdek, Fazilat tannoz ham emas edi. Aksincha, ko'z-ko'zlanib, e'tiborni jalb etishga harakat qiluvchilarni jini suymasdi, lekin sirasini aytganda, uning ham nozik ado bilan erkanishlarga haqqi bor edi... (PT 50)*

“Bununla birlikte Fazilet çıtkırıldım da değildi. Aksine hava atarak dikkat çekmeye çalışanları hiç sevmezdi, fakat doğrusunu söylemek gerekirse onun da zarif hareketlerle nazlanmaya hakkı vardı.”

2.2.85. *so'ng*

Tek kelime şeklinde ve kök hâlinde bulunan *so'ng* (< ET. son) bağlayıcısı Türkçe kökenlidir ve “sonra” anlamına gelir. Bulunduğu cümle içerisinde zarf görevinde kullanılan *so'ng*'un bağlayıcılık işlevi, cümleler arasında devamlılık sağlamasından kaynaklanır, esas bağlayıcı değildir. *So'ng* ile başlayan bir cümleden önce bir hareketin gerçekleşmiş olduğu başka bir cümle beklenir. İfade ettiği anlamdan dolayı daima ikinci cümlenin başında bulunur. Hem bağlanan cümlelerin hem de bağlayıcının pozisyonu sabittir. Bağladığı cümlelerin arasında doğal olarak öncelik-sonralık ilişkisi vardır. *So'ng* ise anlatım bakımından bu ilişkiyi güçlendirir. Cümleden çıkarılması anlam bozulmasına yol açmaz. Devamlılık bildirdiği için bağlanan cümlelerin fiil çekimi çoğunlukla aynıdır. *So'ng* ile başlayan cümle hem virgülden hem de noktadan sonra gelebilir. Kullanımı oldukça yaygındır.

So'ng bağlayıcısı farklı yapıdaki cümleleri birbirine bağlayabilir. Bağlanan cümleler iki bitimli cümle olabilir (bk. 227). Bir bitimsiz cümle ile bir bitimli cümle (bk. 228) ya da iki bitimsiz cümle de *so'ng* ile bağlanabilir (bk. 229).

(227) *Umarali kabob ustidan bir-ikki piyola achchiq choy ichdi. So'ng o'rnidan qo'zg'aldi.* (UY-I, 38)

“Umarali kebabın üzerine bir iki kâse acı çay içti. Sonra yerinden kalktı.”

(228) *Kampir bir zum jim bo'lib, so'ng yana yig'lay boshladi...* (UY-II, 14)

“İhtiyar kısa bir süre sessiz kalıp sonra yine ağlamaya başladı.”

(229) *U kun Nurinisoning hiylasiga ilinib, shohi ko'ylak ichida balqigan yumshoq, qizg'in badanni o'z quchog'iga bir lahza, olishga majbur bo'lib, so'ng qocharkan, uni bir necha soat qo'rquv va sirli, shirin hayajon quchsa ham, keyin tezda ko'ngli sovigan edi.* (QQ 27)

“O gün Nurinisa'nın oyununa gelerek, ipek gömlek içinde parlayan yumuşak, ateşli bedeni bir an kendi kucağına almaya mecbur olup, sonra kaçarken onu birkaç saat korkulu ve sırlı, tatlı bir heyecan sarsa da ardından hemen gönlü soğumuştü.”

Birden fazla cümleyi bağladığında anlatımı güçlendirmek amacıyla tekrarlı olarak birkaç kere kullanılabilir (bk. 230). *So'ng*, sıklıkla *avvalo* (evvela, önce) ve *boshda* (başta, önce) ile eşdizimlilik sağlayarak cümleleri bağlayabilir (bk. 231, 232). Bu durumda *avvalo* ve *boshda* daima ilk cümlede yer alır. Türkçedeki “evvela/önce... sonra...” eşdizimli bağlayıcısı ile aynıdır.

- (230) *Boshqarma (tashkilot) raqami boshlanishida 3 edi, so'ng 5 bo'ldi, so'ng ularni ko'paytirgandek — 15. (MÖK 54)*
Teşkilat sayısı başlangıçta 3 idi, sonra 5 oldu, sonra onları çoğaltmış gibi 15.
- (231) *Avvalo boylarni g'aflat uyqusidan uyg'oturmiz, so'ng ular bilan birgalikda millat g'amini ko'rurmiz. (UY-I, 13)*
“Evvela zenginleri gaflet uykusundan uyandırırız, sonra onlarla birlikte milletin sıkıntısını görürüz.”
- (232) *U boshda indamadi, o'zini bosiq tutdi. So'ng bir kuni ko'pirib ketib, achchiq gapirdi, noloyiq, qabih, gunoh ishga berilganimni mening yuzimga soldi. (MÖK 28)*
“O, başa sesini çıkarmadı, kendini bastırdı. Sonra bir gün köpürüp acı konuştu; liyakatsiz, iğrenç, günah bir işe bulaştığımı yüzüme vurdu.”

Daha çok *sonralık bildirme* işlevi üstlenmekle birlikte ayrıca anlamında *ilave* işlevi de üstlendiği tespit edilmiştir. 233 numaralı örnekte, ilk bakışta *eng avval... so'ng...* kullanımı öncelik-sonralık işlevi bildiriyor gibi algılansa da sıralanan cümleler arasında temel olarak öncelik-sonralık ilişkisi yoktur. Burada, devam eden cümlelerin başındaki *yana* ve *nihoyat* gibi *so'ng* da engellere yeni bir ilave yapmak amacıyla kullanılmıştır. *So'ng* bağlayıcısının sadece bir cümlede, anlatımı güçlendirmek amacıyla, kendisinden sonra *esa* getirilerek kullanıldığı tespit edilmiştir. (bk. 234).

- (233) *Mansab, mulk-davlat egallab to'kin-farovon yashashga erishgunicha, Hasan ne-ne to'siqlarni yorib o'tgan! Eng avval, qo'li qisqalik (kambag'allik)dan, katta bir ishlar qilishga imkon topolmaslik — nochorlik, noilojlik to'sig'i! So'ng, seni o'z g'arib kulbangda ham bir narsani erkin o'ylash, bir ishni mo'ljallab erkin harakat qilishga qo'ymagan — to'ralar qurgan to'siq! Yana, ter to'kib qo'lga kiritgan naqdinani to'rt tomondan tortgan-talagan, yulib yulqigan yuha olg'irlar... Nihoyat, g'ayrlik-g'araz! (MÖK 50)*
“Meslek, mal mülk sahibi olup refah yaşama erişene kadar Hasan ne engelleri aşmış! En evvel eli darlıktan (yoksulluktan) büyük işler yapmaya imkân bulamamak, çaresizlik, ümitsizlik engeli! Sonra, sana kendi garip kulübende bile bir şeyi özgürce düşünmeye, bir işi planlayıp özgürce hareket etmeye fırsat vermeyen, beylerin koyduğu engel! Yine, ter döküp kazandığın parayı dört bir yandan çekip yağmalayan, soyup soğana çeviren yuha⁶ yağmacılar... Nihayet, kin garez!”
- (234) *Taajjubu hayronlik girdobida qolgan yigit tonggacha gumonu ishtibohlar dunyosida izg'ib, unsiz to'lg'onib chiqdi. So'ng esa o'zicha mushohada yuritib bir fikrga keldi... (PT 3)*
“Şaşkınlık ve tereddüt girdabında kalan genç, tan vaktine kadar kuşku ve tereddütler dünyasında dolaşmış, sessizce huzurlandı. Sonra da kendince müşahede edip bir fikre vardı...”

⁶ İnsanları ve hayvanları yiyen efsanevi bir yaratık.

2.2.86. *so'ngra*

Türkçe kökenli türemiş bir sözcük olan *so'ngra* “sonra” tek kelime şeklindedir (< ET. *soŋ* +*ra* yön gösterme eki). *So'ngra* bağlayıcısının cümleleri bağlama şekilleri ve işlevleri (sonralık bildirme ve ilave) *so'ng* ile aynı olmakla birlikte, cümle bağlayıcısı olarak kullanım sıklığı *so'ng*'a oranla azdır (ayrıntılı bilgi için bk. *so'ng*). *So'ngra* ile *so'ng* bağlayıcılarını birbirinden ayıran fark sadece cümle bağlayıcısı olarak kullanım sıklıkları değildir. *So'ng* çok sayıda örnekte bağımlı olarak kullanılabilirken (bk. 235), *so'ngra* bağlayıcısı iki cümle haricinde, tespit edilen bütün örneklerde sadece bağımsız olarak kullanılmaktadır (bk. 236). Hatta 236 numaralı örnek cümlede, hem *so'ngra* hem de *so'ng*'un bu farklı kullanımını gözlemlenebilmektedir. *So'ng*'un bağımlı olarak kullanımının en çarpıcı ayrımı ÖK ve KVK romanlarında sergilenir. Bu romanlarda *so'ng* sadece bağımlı olarak *-dan so'ng* şeklinde kullanılmıştır. Bağımsız cümle bağlayıcısı olarak sadece *so'ngra* tespit edilebilmektedir. Yalnızca KVK'deki bir örnekte *-dan so'ngra* olarak geçmektedir. Ancak bu kullanım, sıklığı açısından sadece bir istisna olarak ele alınabilir. QQ romanında her ikisi de bağımsız cümle bağlayıcısı olarak kullanılmaktadır. Bağımlı yapıda ise sadece bir örnekte *so'ngra* görülmekte, diğer bağımlı yapılar *so'ng* ile kurulmaktadır. Kalan beş romanın hepsinde *so'ngra* bağlayıcısı ya yoktur ya da bir-iki örnekten fazla görülmez. Romanların birinci baskı tarihleri göz önüne alındığında en eski ikisinin ÖK (1922) ve KVK (1936) olduğu görülmektedir. Kronolojik olarak karşımıza çıkan bu tutarlı tablodan yola çıkarak *so'ngra* bağlayıcısının kullanımının zamanla daraldığı yorumu yapılabilir. *So'ngra* ve *so'ng* bağlayıcıları hangi romanda hangi şekillerde daha sık geçerse geçsin, aralarında net bir kullanım dağılımı söz konusu olduğu görülmektedir.

- (235) *Ofitsiant bir shisha konyak, bir shisha qizil vino olib keldi, bir ozdan so'ng turkistoncha va kavkazcha kaboblar taqdim etdi.* (QQ 43)
 “Garson bir şişe konyak, bir şişe kırmızı şarap alıp geldi, biraz sonra Türkistan ve Kafkas usulü kebablar takdim etti.”
- (236) *Bir oz so'ngra sallasini kiyib, yaxtagini qo'liga olgandan so'ng: — Xurjinni ber, Fitna! Bo'lmasa, ikkita qop ber! — deb qoldi.* (KVK 18)
 “Biraz sonra kavuğunu giyip, gömleğini koluna aldıktan sonra: ‘Hurcu ver, Fitne! Olmazsa, iki tane çuval ver!’ deyip kaldı.”
- (237) *Buning uchun komersantlar kerak, bu bir, so'ngra ittifoq kerak, ya'ni musulmon boylari birbirlarini qo'ltiqlasalar...* (QQ 44)
 “Bunun için tüccarlar gerek, bu bir; sonra ittifak gerek, yani Müslüman boylar birbirlerini kollasalar...”

So'ngra ve *so'ng* kullanımı arasındaki bir diğer fark, *so'ng*'un sıfat olarak kullanılabilmesi, *so'ngra*'nın ise kullanılamamasıyla ilgilidir (bk. 238). *So'ng*, hem bu hâliyle hem de *so'nggi* şekliyle sıfat olarak kullanılabilir (bk. 239). Ancak *so'ngra*'nın

Özbekçede, Türkçede olduğu gibi, *sonraki* şekli yoktur. Dolayısıyla hiçbir şekilde sıfat olarak kullanılmaz.

So'ngra'nın, *ilave* işlevi üstlendiği iki örnekte *bu bir... so'ngra...* şeklinde eşdizimli kullanımı tespit edilmiştir. Her iki örnek de aynı romanda geçmektedir (bk. 237).

(238) *Shu topda o'zining negadir «odamlasha boshlagani» to'g'risida o'ylab ketib, Miryoqubning so'ng so'zlarini eshitmagan bo'lsa, mingboshini ayblash kerak emas.* (KVK 114)

“O sırada, kendisinin nedendir ‘adam olmaya başladığı’ konusunda düşünceye dalıp giderek, Miryakup’un son sözlerini duymamış olsa ağayı ayıplamaya gerek yok.”

(239) *Fazalning so'nggi bayti Beknazarning qalbini tirnab o'tganday bo'ldi.* (PT 85)

“Fazal’ın son beyti Beknazar’ın kalbini tirmalayıp geçmiş gibi oldu.”

2.2.87. *to'g'rirog'i/to'g'risi(-ni aytsam)*

Türkçeye sırasıyla “daha doğrusu, doğrusu, doğrusunu söylemek gerekirse” şeklinde aktarılan *to'g'rirog'i*, *to'g'risi*, *to'g'risini aytsam* bağlayıcıları benzer anlam, işlev ve kullanım şekline sahip oldukları için aynı başlık altında ele alınmıştır. *To'g'rirog'i* ve *to'g'risi* bağlayıcıları tek kelime şeklinde, ekleşmiş hâlde ve Türkçe kökenlidir (*to'g'rirog'i* < *to'g'ri* “doğru” +*roq* derecelendirme yapan ek +*i* iyelik eki / *to'g'risi* < *to'g'ri* “doğru” +*si* iyelik eki). *To'g'risini aytsam* bağlayıcısı ise ekleşmiş hâlde, bitimsiz cümle şeklinde ve Türkçe kökenlidir (*to'g'risini aytsam* < *to'g'ri* “doğru” +*si* iyelik eki +*ni* belirtme hâli eki / *ayt-* “söyle-” +*sa* şart kipi +*m* birinci tekil şahıs eki). Bu bağlayıcılar genellikle başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki cümleye bağlar (bk. 240). Ortasında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağladıkları örnekler de vardır (bk. 241). *İtiraf etme* ya da *düzeltilme* işlevi üstlenirler. Örneğin 240 numaralı cümlede konuşur, bir durumdan bahsettikten sonra *to'g'rirog'i* ile devam ederek düzeltme yapar.

(240) *Lekin suvdan chiqqisi kelmadi, to'g'rirog'i, Gulchehraning ham suvga tushishini istardi.* (OBQ 58)

“Lakin sudan çıkması gelmedi, daha doğrusu, Gülçehre’nin de suya girmesini istiyordu.”

241 numaralı cümlede ise konuşur, önce Taşkent’in Asya kısmına görmediğini belirtir. Daha sonra bunun sebebi olarak yalnız gitmeye korktuğunu belirtirken *to'g'risini aytsam* ile işaretleyerek *itiraf etme* anlamı katar.

- (241) *Lekin Toshkentning osiyo qismini ko'rganim yo'q hali. Yolg'iz borishga, to'g'risini aytsam, qo'rqaman.* (QQ 47)
 “Lakin Taşkent’in Asya kısmını görmedim hâlâ. Yalnız gitmeye, doğrusunu söylemek gerekirse korkuyorum.”

To'g'risi bağlayıcısının kullanıldığı 242 numaralı örnekte ise yine *düzelme* işlevi söz konusudur. Konuşur, bahsettiği bir durumu *to'g'risi* ile devam ederek düzeltir ve daha doğru olduğunu düşündüğü şekilde ifade eder.

- (242) *Mingboshi o'zining Miryoqubsiz hech narsaga yaramaganini umrida birinchi marta o'z-o'ziga iqror qildi. To'g'risi — qilishga majbur bo'ldi.* (KVK 227)
 “Ağa, kendisinin Miryakup’suz hiçbir işe yaramadığını ömründe ilk kez kendi kendine kabullendi. Doğrusu, kabullenmek zorunda kaldı.”

2.2.88. *undan ko'ra*

Türkçeye “ona göre” şeklinde aktarılabilen *undan ko'ra* bağlayıcısı kelime grubu şeklinde, ekleşmiş hâlde ve Türkçe kökenlidir. “*u + (n) +dan* ayrılma hâli eki / Ö. *ko'ra* < *ko'r-a* < *ko'r-* < ET. *kör-*” şeklinde gelişmiş ve ekleşmiştir (Gülensoy 2011: 383). Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *karşılaştırma* işleviyle bağlar. Örneğin 243 numaralı cümlede kendisine buldukları damat adayı ile evlenmek istemediğini belirten konuşur, *undan ko'ra* ile işaretlediği cümlede bu durumu ölüm ile karşılaştırır ve ölümün daha iyi olduğunu belirtir.

- (243) *Bormayman, sizlar topgan erga tegmayman, undan ko'ra o'lim yaxshi manga.* (QQ 132)
 “Varmayacağım, sizin bulduğunuz adama varmayacağım, ona göre ölüm daha iyi benim için.”

2.2.89. *unday bo'lsa*

Türkçeye “öyleyse” şeklinde aktarılan *unday bo'lsa* bağlayıcısı bitimsiz cümle şeklinde, ekleşmiş hâlde ve Türkçe kökenlidir. “*u + (n) +day* ‘gibi’/ *bo'l-* +*sa* şart eki” şeklinde ekleşmiştir. İki romanda tespit edilen bağlayıcının kullanımı yaygın değildir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *çıkartım* işleviyle bağlar. *Unday bo'lsa* ile başlayan cümlede, bir önceki cümlede ifade edilen olay ya da duruma bağlı olarak yapılan çıkartım bildirilir. Mesela 244 numaralı cümlede konuşur, muhatabın anlattıklarından yola çıkarak yaptığı *ko'p ham eski narsa emas* çıkartımını *unday bo'lsa* ile işaretleyerek ifade etmiştir.

- (244) — *Ha, to'rt xat forscha bayt ekan. Shahobiddin domlaga ko'rsatib edim, Umarxon zamonida qozi bo'lib o'tgan Ado degan bir shoirning bayti, o'z qo'li bilan yozilgan, deydi.*
 — *Unday bo'lsa, ko'p ham eski narsa emas.* (KVK 128)
 “— Evet, dört satır Farsça beyitmiş. Şahabiddin hocaya göstermişim, Umarhan zamanında kadı yapmış Ada adlı bir şairin beyti, kendi eliyle yazmış, deniyor.
 — Öyleyse çok da eski bir şey değil.”

2.2.90. vaholanki

Türkçeye “ama, halbuki” şeklinde aktarılan *vaholanki* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, ekleşmiş hâlde ve karışık kökenlidir. İkisi de Arapça kökenli olan *va* ve *hol* (hâl) +*an* (Arapçadan giren kelimelere gelerek zarf yapan +*an* eki) kelimelerine Türkçe/Farsça kökenli +*ki* ekinin getirilmesiyle oluşmuş ve kalıplaşmıştır (G'ulomov 1977: 63). Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *zıtlık* işleviyle bağlar. 245 numaralı örnekte *vaholanki* bağlayıcısından önce, istenmeyen bir davranıştan, sonra ise bu istenmeyen davranışın gerçekleşmesinden bahsedilir. *Vaholanki* ile *zıtlık* ilişkisi olan iki cümle bağlanmıştır.

- (245) *Miryoqubning bu so'zlarida bir oz qattiqlik asari boridi. U, g'oliban, o'ziga teng bo'lmagan bir kishi bilan ortiqcha bachkanalanishni istamas edi. Vaholanki, Zunnunning kiliqlari bachkanalikka qarab ketdi.* (KVK 137)
 “Miryakub’un bu sözlerinde biraz sertlik belirtisi vardı. O, galiba kendine denk olmayan biriyle fazla samimi olmayı istemezdi. Ama Zunnun’un davranışları samimiyete doğru gitti.”

2.2.91. xullas

Türkçeye “kısacası” şeklinde aktarılan *xullas* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve Arapça kökenlidir. Taranan romanlarda yaygın kullanıma sahiptir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *özetleme* işleviyle bağlar. Örneğin 246 numaralı söylemde konuşur, kadınların toplantısını önce çeşitli yönleriyle betimlemiştir. Daha sonra *xullas* ile işaretlediği cümleyle durumu özetleyip söylemini tamamlamıştır.

- (246) *Ichkarida xotinlar majlisi: onalarcha aytkanda, ular qum-tuproqdek ko'b, biroq majlisning borishida tartib yo'q, havli yuzi va uylar xotinlar bilan to'lg'an, qaysi havli yuzida bir tovoq oshni yeb o'lturadir, kim yig'lag'an bolasini ovitish bilan ovora, birav yor-yor o'qub, tag'in bittasining quvonchi ichiga sig'may xaxolab dunyoni buzadi, xullas bag'bug' yetti qat ko'kdan oshadir...* (ÖK 28)

“İçeride hanımlar toplantısı; annelerin söylediğine göre onlar kum gibi çok, fakat toplantının ilerleyişinde düzen yok, avlu ve odalar kadınlarla dolmuş, kimisi avluda bir tabak pilav yiyip oturuyor, kimisi ağlayan çocuğunu avutmakla meşgul, kimisi ‘yâr yâr’⁷ söylüyor, yine birisinin sevinci içine sığmayıp kahkahalarla yeri yerinden oynatıyor, kısacası gürültü yedi kat göğü aşıyor...”

2.2.92. *xulosa*

Türkçeye “özetle” şeklinde aktarılan *xulosa* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve Arapça kökenlidir (< *hulâşa*). Taranan romanlarda seyrek kullanımı vardır. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *özetleme* işleviyle bağlar. Mesela 247 numaralı örnekte konuşur, sarayın önünde toplanan insanların içinde kimlerin olduğuyla ilgili birkaç isim sıraladıktan sonra *xulosa* ile işaretlediği cümlede şehrin her tabakasından insan olduğunu belirterek özetleme yapar.

(247) *Azizbekning buyrug‘i bilan kecha o‘rda tegiga barcha Toshkand xalqi yig‘ilgan, bu yig‘inda ulamolar ham bor, fuzalo ham bor; xulosa, shaharning har bir sinfidan ham hozir edi.* (ÖK 18)

“Azizbek’in emriyle akşam sarayın önünde bütün Taşkent halkı toplanmış, bu kalabalıkta ulemalar da var, aydınlar da var; özetle şehrin her tabakasından insan hazırды.”

2.2.93. *xususan*

Türkçeye “özellikle” şeklinde aktarılan *xususan* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve Arapça kökenlidir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *detaylandırma* işleviyle bağlar. Örneğin 248 numaralı cümlede konuşur, kahramanın özelliklerini sıralayıp daha sonra *xususan* ile işaretlediği cümlede daha da ayrıntıya inerek özellikle hangi alanlarda iyi olduğunu dile getirmiştir.

(248) *Kerenskiy janoblari aqli komil, hushyor, xususan huquq bobida yetuk, siyosatga o‘tkir kimsa.* (UY-II, 19)

“Kerenskiy efendi aklı kâmil, dikkatli, özellikle hukuk anlamında yetkin, siyasette etkili kimse.”

2.2.94. *yana*

Türkçeye “daha, yine” şeklinde aktarılan *yana* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, türemiş hâlde ve Türkçe kökenlidir. “Ö. *yana* < ET. *yana* = *yan-* + *-a*” şeklinde gelişerek zarf-fiil kalıplaşmasıyla oluşmuştur (Eraslan 2012: 285). *Yana*, Türkçenin bütün devrelerinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu 2013: 99). Taranan eserlerde yaygın

⁷ Dügünlerde söylenen, her beyti “yor-yor” ibaresiyle biten şarkı ismi.

kullanıma sahiptir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *ilave* işleviyle bağlar. 249 numaralı örnekte konuşur, etraftan gelen sesleri sıralarken sonuncu cümleyi *yana* ile işaretleyerek bir sesi daha ilave etmiştir.

- (249) — *Tiss!* — dedi *Obid aka nimagadir quloq solib. Shu top qishloq tomonda sigir ma'radi, keyin qaerdadir yaqin bir joyda nimadir «tiq» etdi. Yana nimadir taqilladi.* (OBQ 6)
 “— Hişşşt!, dedi Abid ağabey bir şeye kulak verip. O sırada köy tarafında inek möledi, sonra yakın bir yerde bir şey ‘tık’ etti. Yine bir şey şakırdadı.”

Yana bağlayıcısının bir romanda (1994) *yana-tag'in* şeklinde kullanımını tespit edilmiştir. *Yana* kelimesinin aynı anlama gelen *tag'in* (< ET. *tağın* < *tağ* + *n* vasıta eki) ile kullanılmasıyla oluşup kalıplaşmıştır (Rahmatullaev 2000: 327). “Yine” ya da “üstüne üstlük” şeklinde aktarılabilir. Kullanım ve işlev özellikleri açısından *yana* ile aynıdır. 250 numaralı örnekte konuşur, muhatapların baskın yaptığını, bir de buna ilaveten kendilerini baskıncı olarak adlandırdığını belirtir. Buradaki ilave anlamı *yana-tag'in* ile işaretlenmiştir.

- (250) *Cho'chqalar o'zlari yurtimizga bostirib keldi. Yana tag'in, bizni bosmachi deb atadi.* (OQD 18)
 “Domuzlar kendileri yurdumuza baskın yaptı. Üstüne üstlük bizi basmacı olarak adlandırdı.”

2.2.95. *ya'ni*

Türkçede de “yani” şeklinde kullanılan *ya'ni* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve yabancı kökenlidir (< Ar. *ya'ni*). Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *açıklama* işleviyle bağlar (bk. 251). İki bitimsiz cümleyi bağladığı örnekler de vardır (bk. 252). Aşağıda verilen her iki örnekte de *ya'ni* bağlayıcısıyla işaretlenen cümle, kendinden önceki cümlenin açıklayıcısı durumundadır. 251 numaralı örnekte bağımsız bitimli cümlenin zarfının açıklaması yapılmıştır: Rus hükümetinin *sömürge, yani memleketlerin üveyi gibi bakması...* 252 numaralı örnekte ise şart bildiren bitimsiz cümlenin eyleminin açıklaması yapılmıştır: *Zenginler yardım etseler, yani daima tetikte bulunsalar...*

- (251) *Bizning mamlakatimizga rus hukumati bir «mustamlaka» deb qaraydi, ya'ni mamlakatlarning o'gayi singari...* (KVK 173)
 “Bizim memleketimize Rus hükümeti ‘sömürge’ olarak bakıyor, yani memleketlerin üveyi gibi...”

- (252) *Boylarimiz o'zi yordamda bo'lsalar, ya'ni maktablarning holidan ogoh bo'lib tursalar, biz Turkiston musulmonlari tez kunda madaniyat olamiga o'zimizni tanitgan bo'lar edik.* (QQ 38)
 “Zenginlerimiz bizzat yardımda bulunsalar, yani mekteplerin durumu için tetikte olsalar biz Türkistan Müslümanları tez zamanda medeniyet dünyasına kendimizi tanıtmış olurduk.”

2.2.96. yaxshiki

Türkçeye “iyi ki, neyse ki” şeklinde aktarılan ve tek kelime şeklinde olan *yaxshiki* bağlayıcısı bir yargı bildirdiği için cümle durumundadır. Sonuna eklenen *ki*, *yaxshi* ve devam eden cümle arasındaki bağı kuvvetlendirmektedir. Ö. *yaxshi* < ET. *yakşı/yahşı* = *yak-* + *-(i)ş-ı* (Gülensoy 2011: 1033) + *ki* (< Far.) şeklinde gelişmiştir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlar. *Yaxshiki* bağlayıcısı, aralarında zıtlık ilişkisi bulunan cümleleri bağlar. Ancak *ammo* “ama” gibi bir zıtlık bağlayıcısından farkı, konuşurun yaklaşımını da yansıtmadır. Mesela 253 numaralı örneğin öncül cümlesinde konuşur, muhatabının köyüne gitmeyi düşündüğünü ifade eder. Soncul cümleyi ise *yaxshikim* ile işaretleyerek, düşündüğünün tam tersine, muhatabının kendisinin geldiğini bildirir. *Yaxshikim*, konuşurun bu duruma karşı olumlu tepkisini göstermektedir.

- (253) — *Uka,— Yo'Ichiga qarab dedi temirchi,— seni kuta-kuta esim ketdi. Ertaga qishlog'ingga jo'namoqchi edim. Yaxshiki o'zing yetib kelding...* (QQ 113)
 “— Kardeş, dedi demirci, Yolçı'ya. Seni bekleye bekleye aklım gitti. Yarın köyüne gelecektim. İyi ki kendin geldin.”

254 numaralı cümlede Atabek'in utanması ve bunu iki kişi dışında kimsenin anlamaması arasındaki zıtlık ilişkisi *yaxshiki* ile işaretlenerek konuşurun olumlu tutumu bildirilmiştir.

- (254) *Hamma kulib yubordi. Qutidor yer ostidan Otabekka kulimsirab qaradi. Otabek dadasining kinoyasiga tushunib qip-qizil lavlagidek bo'ldi. Yaxshiki qutidor va Hasanalidan boshqa hech kim bu kinoyaga tushunmas edi.* (ÖK 184)
 “Herkes güldü. Hazineci yer altından Atabek'e gülümseyerek baktı. Atabek babasının kinayesini anlayıp kıpkırmızı pancar gibi oldu. Neyse ki hazineci ve Hasanali'den başka hiç kimse bu kinayeyi anlamazdı.”

O'tgan Kunlar adlı romanda bağlayıcının *yaxshikim* şeklinde kullanımı tespit edilmiştir (bk. 255). Bu örnekte de arasında zıtlık ilişkisi bulunan cümleler *yaxshikim* ile bağlanmıştır. Öncül cümlede dünyanın bazı zamanlarda yaşanmayacak kadar kötü

olduğu ifade edilirken, soncul cümlede yine de dünyada iyi insanların, dostların bulunduğu *yaxshikim* ile konuşurun olumlu yaklaşımı açısından işaretlenerek bildirilmiştir.

- (255) *Ba'zi vaqtlarda kishining dunyodan chiqib ketkusi kelib qoladir. Yaxshikim, dunyoda oshna, og'ayni degan kimsalar bor...* (ÖK 51)
 “Bazı zamanlarda insanın dünyadan çıkıp gidesi geliyor. İyi ki dünyada arkadaş, dost denen kimseler var...”

2.2.97. *yo*

Türkçeye “yoksa, ya da” şeklinde aktarılan *yo* bağlayıcısı *yo... yo...* şeklinde tekrarlanarak da cümleleri bağlayabilir. Tekrarlı şekilde kullanıldığında “ya (da)... ya (da)...” şeklinde aktarılır. Tek kelime şeklinde ya da tekrarlı olarak kullanılan bağlayıcı, Farsça kökenlidir (< yâ). Kelimenin Farsça orijinalinin ünlüsündeki uzunluk, Özbekçeye kopyalandıktan sonra yuvarlaklaşma olarak ortaya çıkmıştır.

Yo bağlayıcısı taranan eserlerde yaygın kullanıma sahiptir. Tek kelime şeklinde kullanıldığında başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *ihtimal* ya da *tercih bildirme* işleviyle bağlar. Mesela 256 numaralı örnekte *yuqoridagini olamanmi* ve *quyidagini olamanmi* şeklindeki iki bitimli soru cümlesi *yo* ile bağlanmıştır. Konuşur, uygulamak üzere iki seçenek sunmaktadır. Öncül cümleden sonra getirilen *yo* bağlayıcısı, söylemin farklı yönde devam edeceğini belirlemektedir.

- (256) *Shularni barini terib olamanmi? Oldin qaysi birini olaman? Yuqoridagini olamanmi yo quyidagini olamanmi?* (OQD 29)
 “Bunların hepsini toplayıp alacak mıyım? Önce hangisini alacağım? Yukarıdakini mi alacağım, yoksa aşağıdakini mi alacağım?”

Yo bağlayıcısının iki bitimsiz cümleyi bağladığı örnekler de vardır. Örneğin 257 numaralı cümlelerin zarfı konumunda bulunan bitimsiz cümleyle takip eden diğer bitimsiz zarf cümlesi *yo* bağlayıcısı ile *ihtimal bildirme* işleviyle bağlanmıştır. Bağlanan öncül ve soncul cümlelerde konuşur tarafından, çocuğun durumuyla ilgili tahmin dile getirilmiştir. Soncul cümlelerin başına getirilen *yo* bağlayıcısı ise bu tahminlerden birinin ihtimal dahilinde olabileceğini bildirmektedir.

- (257) *Burchakda yotgan bola uyqusirabmi, yo sovuqdan uyg'onibmi, achinarli tovush bilan «dada!» dedi.* (QQ 56)
 “Köşede yatan çocuk uyuklayarak mı, yoksa soğuktan uyanıp mı, ağlamaklı sesle ‘baba!’ dedi.”

258 numaralı örnekte ise *yo* bağlayıcısı tekrarlı şekilde kullanılmıştır. 257’de olduğu gibi bu cümlede de *yo... yo...* bağlayıcısı *ihtimal bildirme* işlevi üstlenmiştir.

(258) *Ehtimol «shogird» tushmagur yoshlik qilib shuniyam otasiga yetkazgandir yo o’sha kimsaning o’zi hoji tog’aga bir narsa deydimikin? Yo, bilib-bilmay, manmanlikka, qo’rslikka yo’yilguvchi boshqa bir harakatlar sodir etdimikin?.. (PT 29)*

“Muhtemelen ‘şakirt’ genç, çocukluk edip bunu da babasına yetiştirmiştir ya da o kişi kendisi Hacı dayıya bir şey dedi mi ki? Ya da bilip bilmeden şımarıklığa, kibre girecek başka hareketler oldu mu ki?”

2.2.98. *yoki*

Yoki “ya da” bağlayıcısı tek kelime şeklinde ve türemiş hâldedir. Farsça kökenli olan bağlayıcı, *ya* ile *+ki* ekinin birleşip kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Başında bulunduğu cümleyi önceki cümleye bağlar. Virgülden *ya da* noktadan sonra gelebilir. Bağlayıcının cümledeki pozisyonu sabittir, ancak bağlanan cümleler yer değiştirebilir. *Yoki* ile bağlanan cümlelerin eylem çekimi çoğunlukla aynıdır ve birbirine yapısal bağımlılıkları yoktur. Kullanımı yaygındır. Kendisinden önce başka bir bağlayıcının gelmesine izin vermez. 259 numaralı cümlede *yoki* ile iki durumdan birinin ihtimali bildirilir. Buna göre her iki durum aynı anda gerçekleşemez. *İhtimal bildirme* işlevi *yoki* bağlayıcısı üzerindedir. *Yoki* cümleden çıkarıldığında anlam tamamen değişerek her iki durumun da gerçekleşmiş olduğu okuması yapılır (*).

(259) *Gulchehra indamadi, yoki yana o’z hayollariga berilib, uni eshitmadi. (OBQ 13)*

“Gülçehre sesini çıkarmadı ya da yine düşüncelere dalıp onu duymadı.”

**Gulchehra indamadi, o’z hayollariga berilib, uni eshitmadi.*

(260) *Ammo oralaringg’a yomonlar oralag’an ekan, shuncha muddatdan beri nega meni xabardor qilmading? Yoki bunda ham birav seni indamaslikka majbur qildimi? (ÖK 170)*

“Ama aralarına kötüler karışmış, bunca zamandır neden beni haberdar etmedin? Ya da bunda da birisi seni susmaya mı zorladı?”

Söz dizimi bakımından eşdeğer ögeleri sıralayan *yoki*, bitimli cümlelerin yanı sıra bitimsiz cümleleri de bağlayabilir. 261 numaralı örnekte *yoki* ile iki bitimsiz cümle bağlanarak ihtimaller sıralanmıştır.

(261) *Faqat eshik orqasidan biron tovush kelsa, yoki biron harakat sezilsa, kitobni chaqqonlik bilan yashiradi, yana qo’lga oladi, soatlarcha ko’z uzmaydi. (QQ 165)*

“Ancak kapının arkasından herhangi bir ses gelse ya da herhangi bir hareket sezilse kitabı hızla gizler, sonra yine eline alır, saatlerce gözlerini ayırmaz.”

Yo ile eşdizimli olarak da kullanılabilir. Bu durumda ilk cümle *yo* ile başlatılarak ikinci cümlelerin başına *yoki* getirilir. İkisi yer değiştiremez; *yo* daima öncül pozisyonda kullanılır. Türkçede “ya...ya da...” yapısı ile karşılanır. Aşağıdaki cümlede de olduğu gibi *yo* ve *yoki*'ye tabi olan cümleler ortak bir özneye bağlanabilir. 262 numaralı cümlede *yo* ile eşdizimli olarak kullanılan *yoki* bağlayıcısı ihtimal bildirmekten farklı olarak *alternatif bildirme* işlevi üstlenmiştir.

- (262) *Erdan ayrilish uchun u, yo ota-ona uyiga qadam bosmaydigan bo'lib bir yoqqa qochishi kerak, yoki o'z oilasi quchog'iga qaytmoqchi bo'lsa, bunga ma'qul bir sabab ko'rsatishi kerak. (QQ 72)*
 “Eşinden ayrılması için onun ya anne baba evine adım atmayıp bir tarafa kaçması gerek ya da kendi ailesinin yanına dönmek istese bunun için uygun bir sebep göstermesi gerek.”

2.2.99. *yolg'iz*

Türkçeye “yalnız” şeklinde aktarılan *yolg'iz*, tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve Türkçe kökenlidir. Taranan eserlerde yaygın kullanıma sahip değildir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *sınırlama* işleviyle bağlar. 263 numaralı cümlede konuşur, ilk toplantıda bulunan kişilerin hepsinin ikinci toplantıda da bulunduğunu belirttikten sonra *yolg'iz* ile devam ederek Hamit'in olmadığını söyler. *Yolg'iz* ilk cümlelerin sınırlılığını daraltmaktadır.

- (263) *Ikkinchi o'Iturish Ziya akanikidan ikki kun so'ng qutidornikida bo'ldi. Bu majlisda ham o'sha birinchidagi kishilar edilar. Yolg'iz Homid yo'q edi. (ÖK 50)*
 “İkinci sohbet Ziya ağabeyinkinden iki gün sonra hazinedarın evinde oldu. Bu toplantıda da ilkindeki kişiler vardı. Sadece Hamid yoktu.”

264 numaralı örnekte konuşur, kahramanın bir şeyler söylemesi beklenen konuda hiçbir şey söylemediğini belirtir. Ardından gelen cümleyi *yolg'iz* ile işaretleyerek kahramanın söylediklerini dile getirir. Burada *yolg'iz* aracılığıyla konuşmanın sınırlılığı belirlenmiştir.

- (264) *Ammo, endi yuragini ochishga o'z singlisiga ham jasorat qilolmadi. «Balki, o'zi so'zlar» deb umid qildi. Faqat, Unsin bu haqda hech nima demadi. Yolg'iz, uning darrov ketishiga achinganini bildirdi, agar erta-indin kelmasa, temirchi bolalaridan birini olib, o'zi borishini aytdi. (QQ 169)*

“Ama şimdi öz kız kardeşine de yüreğini açmaya cesaret edemedi. ‘Belki kendi konuşur’ diye ümit etti. Ama Unsin bu konuda hiçbir şey söylemedi. Sadece onun aniden gidişine üzüldüğünü, eğer yakın zamanda gelmezse demircinin çocuklarından birini alarak kendinin gideceğini söyledi.”

2.2.100. *yo ‘q*

Türkçede de “yok” şeklinde kullanılan *yo ‘q* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, kök hâlde ve Türkçe kökenlidir. Cümle bağlayıcısı olarak işlev gördüğünde *yokluk* bildirmekten ziyade *hayır* anlamında kullanılır. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *vazgeçme* ya da *reddetme* işleviyle bağlar. Örneğin 265 numaralı söylemde konuşur, bir durum hakkında fikrini belirttikten sonra bu fikrinden vazgeçip *yok* ile yeni bir cümle işaretleyerek düzeltme yapar. Bu cümlede *yo ‘q*, bağlı bulunduğu cümleyi önceki cümleye *vazgeçme* işleviyle bağlamaktadır.

(265) *Xotin o ‘zi odam tanlaydi... Yo ‘q, odam emas, pul tanlaydi!* (KVK 116)
“Kadın kendisi adam seçiyor. Yok, adam değil, para seçiyor!”

266 numaralı cümlede ise *yo ‘q* bağlayıcısının farklı bir işlevi gözlenmektedir. Konuşur, muhatabının önerisini reddetmek amacıyla cümleyi *yo ‘q* ile işaretleyerek başlatır.

(266) — *Chaqirib ayting, bo ‘lmasa.*
— *Yo ‘q, siz kattasiz, siz ayting!* (KVK 106)
“— Çağırıp söyleyin, olmazsa.
— Yok, siz büyüsunüz, siz söyleyin!”

2.2.101. *yo ‘qsa*

Türkçede de “yoksa” şeklinde kullanılan *yo ‘qsa* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, türemiş hâlde ve Türkçe kökenlidir (< *yo ‘q* +*sa* şart kipi). Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye bağlar. *Yo ‘qsa* ile işaretlenen cümlede, bir önceki cümlede belirtilen olay ya da durumun gerçekleşmemesi hâlinde ortaya çıkacak olay ya da durumlardan bahsedilir. “Böyle olmazsa, aksi hâlde” anlamları taşır. Örneğin 267 numaralı cümlede konuşur, merakla sorularını sıralayıp muhatabından bu soruları açıkça cevaplamasını rica eder. Hemen arkasından *yo ‘qsa* ile işaretlediği cümlede soruları cevaplamazsa çatlayacağını belirtir.

(267) *Qipchoq dushmani kim, otam kimga qanday vakolat bergan, xudo haqqi uchun ochib so ‘zlangiz, yo ‘qsa yorilaman, taqsir!* (ÖK 41)
“Kıpçak düşmanı kim, babam kime, ne yetkisi vermiş? Allah hakkı için açıkça söyleyin, yoksa çatlayacağım, efendim!”

2.2.102. zero(-ki)

Türkçeye “zira” şeklinde aktarılan *zero* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve yabancı kökenlidir (< Far. *zîrâ*). Kelimenin verici dildeki orijinalinde bulunan uzunluk Özbekçede yuvarlaklaşma olarak ortaya çıkmıştır. *Zero* bağlayıcısı başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *sebeb bildirme* işleviyle bağlar. Örneğin 268 numaralı cümlede Beknazar’ın muhatabıyla karşılaşmasına çok mutlu olmasının sebebi ikinci cümlede *zero* ile işaretlenerek açıklanmıştır.

- (268) *Beknazar u bilan uchrashuvni taqdirning inoyati deb bildi. Zero, har qanday safarda yaxshi hamroh non-suvga barobar.* (PT 31)
 “Beknazar onunla karşılaşmasını Allah’ın bir lütfu olarak bildi. *Zira* her türlü seferde iyi yoldaş, ekmeğe suya eşit.”

Zero bağlayıcısının *zeroki* şeklinde kullanıldığı da tespit edilmiştir. 269 numaralı örnekte ulemaların Musulmankul’dan memnun olmasının sebebi *zeroki* ile başlatılan bir sonraki cümlede bildirilmiştir.

- (269) *Shahar xalqining har bir tabaqasi deyarlik Musulmonqul dakkisini yeb kelgan, magar ulamo xalqi undan juda rozi, zeroki Musulmonqulning birinchi istinodgohi o‘zining qipchoqlari bo‘lsa, ikkinchisi ulamolar edi.* (ÖK 155)
 “Şehir halkının hemen hemen her kesimi, Musulmankul’un aşağılamasına maruz kalmış. Meğer ulema kısmı ondan çok razı, çünkü Musulmankul’un ilk sığınağı kendi Kıpçak adamları olsa da ikincisi ulemalardı.”

2.2.103. zotan

Türkçede “zaten” şeklinde kullanılan *zotan* bağlayıcısı tek kelime şeklinde, kök hâlinde ve yabancı kökenlidir (< Ar. *zâtan*). Kelimenin verici dildeki ses özellikleri de Özbekçe kopyaya yansımıştır. İlk hecedeki uzun ünlü Özbekçede yuvarlaklaşma şeklinde kendini göstermiştir. *Zotan* bağlayıcısı taranan eserlerde yaygın kullanıma sahip değildir. Başında bulunduğu bitimli cümleyi önceki bitimli cümleye *açıklama* işleviyle bağlar. 270 numaralı örnekte konuşur, *zotan* ile işaretlediği soncul cümlede, öncül cümleye açıklama getirmiştir.

- (270) *Gulchehra nima deyishini bilmay qoldi. U sira bu hakda o‘ylamagan, dadasi yangi uylanganida ham dilida noroziligiga qaramay, ayasi bilan Zumrad opani taqqoslashtirmagan edi. Zotan, unga buni keragi ham yo‘q edi.* (OBQ 78)

“Gülçehre ne diyeceğini bilemeyip kaldı. O hiç bu konu üzerine düşünmemiş, babası yeni evlendiğinde de gönlündeki huzursuzluğa bakmaksızın annesiyle Zumrad ablayı karşılaştırmamıştı. Zaten ona göre bunun gereği de yoktu.”

SONUÇ

Bu tez çalışmasında sekiz Özbekçe roman taranarak Özbekçedeki bağımsız cümle bağlayıcıları tespit edilmiş; işlev, kullanım ve yapıları açısından incelenmiştir. Elde edilen veriler bazı cümle bağlayıcılarının söz dizimsel açıdan birbirine denk cümleleri, anlamsal katkıda bulunmaksızın sıralamak suretiyle; bazı bağlayıcıların ise aralarında anlamsal ilişki bulunan cümleleri anlam ilgisini ön plana çıkararak bağladığını göstermektedir. Buna göre Özbekçedeki bağımsız cümle bağlayıcıları kendi içerisinde işlevlerine göre *sıralayıcı cümle bağlayıcıları* ve *ilişkilendirici cümle bağlayıcıları* olmak üzere iki grupta ele alınmıştır.

Özbekçede *ammo* “ama”, *lekin* “fakat”, *chunki* “çünkü” gibi esas bağlayıcıların yanı sıra *bilasan* “biliyorsun”, *-ki/-kim* “ki”, *shunga binoan* “bundan dolayı” gibi çok sayıda esas olmayan bağlayıcının da bulunduğu görülmektedir. Enklitik, isim, zarf gibi farklı kelime türlerinden olabilen bu unsurlar, çeşitli yollarla bağlayıcılık işlevi üstlenebilirler. Elde edilen verilerden hareketle, Özbekçede farklı türdeki kelimelerin cümle bağlayıcılığı işlevi üstlenebilme yolları şu şekilde sıralanabilir: (i) *deb* “demek ki” gibi bazı leksikalleşmiş kelimelerde meydana gelen kalıplaşmalarla; (ii) kelimenin *dam... dam...* “kâh... kâh” örneğinde olduğu gibi tekrarlı şekilde kullanılmasıyla; (iii) *qisqasi* “kısacası” örneğinde olduğu gibi kelimenin ekleşerek yeni anlamlar kazanmasıyla; (iv) *rostini aytsam* “doğrusunu söylersem” ve *qanday bo'lmasin* “ne olursa olsun” örneklerinde olduğu gibi bitimsiz ve bitimli cümle durumundaki unsurların söylem belirleyici rol üstlenmesiyle; (v) *undan ko'ra* “ona göre, ondansa”, *shuning uchun* “bu sebeple” örneklerinde görüldüğü gibi bazı kelime gruplarının da söylem belirleme işlevi kazanmasıyla...

Yoğun Özbekçe-Tacikçe dil ilişkileri, Özbekçenin sözlüksel, söz dizimsel ve fonetik yapısını önemli oranda etkilemiştir. Bu etki, cümle bağlayıcılarında da gözlemlenebilmektedir. Özbekçedeki cümle bağlayıcı unsurların çeşitliliğini artıran önemli etkenlerden birisi Arapça, Farsça/Tacikçe gibi farklı dillerden yapılan *ammo* “ama”, *alalxusus* “özellikle” gibi genel kopyalamalardır. Bu kopyalar, verici dildeki bazı ses özelliklerini de taşımaktadır. Örneğin *zero* “zira”, *zotan* “zaten”, *ammo* “ama” gibi genel kopyaların ünlülerindeki yuvarlaklaşmalar (*o* ile gösterilen *a-o* arası sesler),

kelimenin verici dildeki orijinalinde bulunan uzunluklardan kaynaklanmaktadır (< Far. *zîrâ*, Ar. *zâtan*, Ar. *ammâ*).

Genel kopyalar alıcı dilde, verici dildeki koddan daha basit yapıda algılanabilirler. Bu durum Özbekçe *binooan alayhi* “dolayısıyla”, *alalxusus* “özellikle” ve *binobarin* “bundan dolayı” gibi kopyalar için de söz konudur. Bu bağlayıcılar Özbekçede kök olarak algılanırken verici dilde daha karmaşık, ekleşmiş yapılarıdır.

Dil ilişkilerinin söz dizimsel boyuttaki etkisinden kaynaklanan en ilginç görünümünü *agar* “eğer” bağlayıcısının yemin cümlelerindeki kullanımı sergilemektedir. Farsça yemin cümlelerindeki kullanımla örtüşen bu cümle kuruluşunda *agar*, bitimli cümleye bağlı olarak kullanılabilir: örn. *eshitganim yo'q, it bo'layin agar, eshitganim yo'q!* (İşitmedim, it olayım ki işitmedim!).

Özbekçede *va* “ve”, *lekin* “fakat”, *ammo* “ama” gibi esas bağlayıcıların kendinden önce başka bir bağlayıcı gelmesine izin vermezken, esas olmayan bağlayıcıların kendisinden önce başka bir bağlayıcı gelmesine izin verdiği tespit edilmiştir: örn. *lekin aslida* “fakat aslında”, *chunki menimcha* “çünkü bence”...

Cümle bağlayıcıları esasen yapısal olarak birbirinden bağımsız cümleleri bağlamakla birlikte bir bitimsiz/yan cümleyle bir bitimli cümleyi de bağlayabilirler. Çalışmadan elde edilen veriler *bir tomondan... bir tomondan...* “bir taraftan... bir taraftan”, *biri... biri...* “biri... biri...”, *dam... dam...* “kâh... kâh”, *goh... goh...* “kâh... kâh”, *so'ng* “sonra”, *so'ngra* “sonra”, *ya'ni* “yani”, *yo* “yoksa, ya da”, *yoki* “ya da” şeklindeki 9 bağlayıcının iki bitimsiz cümleyi de bağlayabildiğini göstermektedir.

Yukarıda işaret edildiği üzere *dam... dam...* “kâh... kâh” cümleleri sadece tekrarlı şekilde bağlayabilir. Tek kelime hâlinde *dam*'in cümle bağlayıcılığı işlevi yoktur. Buna karşın *goh* “kâh”, *yo* “yoksa, ya da”, *gohida* “bazen” gibi bazı cümle bağlayıcıları hem tek kelime şeklinde hem de tekrarlı şekilde cümleleri bağlayabilir.

Özbekçede eş anlamlı iki cümle bağlayıcısının aralarına tire konarak aynı anlamda yeni bir cümle bağlayıcısı oluşturulduğu görülmektedir. Bu yolla ortaya çıkan iki cümle bağlayıcısı tespit edilmiştir: *ammo-lekin* “ama”, *yana-tag'in* “üstüne üstlük”.

Türkçe ve Özbekçedeki bazı cümle bağlayıcıları yalancı eşdeğer özelliği göstermektedir. Bunların bilinmesi lehçeler arası aktarmaların doğru yapılabilmesi için önemlidir. Örneğin *faqat* bağlayıcısının Özbekçe sözlüklerdeki birinci anlamı *sadecedir*.

Bu tez çalışmasından elde edilen veriler esasen Özbek edebi dilinin özelliklerini yansıtmaktadır. Konuşma diline ya da yazılı dildeki üslup özelliklerine bağlı olarak bu tez çalışmasında tespit edilmiş olan cümle bağlayıcılarının farklı kullanım özelliklerinin ya da burada tespit edilmemiş olan farklı cümle bağlayıcılarının saptanması mümkündür. Tezin çıktılarının gramer çalışmaları ya da metindilbilimi incelemeleri gibi çeşitli araştırma alanları için toplu ve detaylı veri sunması, Türk ve Özbek dilbilimine katkıda bulunması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdullayeva, X. O. (2014). *Yordamchi So'zlarning Substansial-Pragmatik Xususiyati*. Yüksek Lisans Tezi, Mirzo Ulug'bek Nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent.
- Abdurahmonov, G'. (1960). *Hozirgi Zamon O'zbek Adabiy Tilining Qo'shma Gap Sintaksisi Asoslari*. Doktora Tezi, O'zbekiston SSR Fanlar Akademiyasi A. S. Pushkin Nomidagi Til va Adabiyot Instituti, Toshkent.
- Abdurahmonov, G. ve Shukurov, Sh. (1973). *O'zbek Tilining Tarixiy Grammatikasi*. Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti.
- Abdurahmonov, X., Rafiev, A. ve Shodmonkulova, D. (1992). *O'zbek Tilining Amaliy Grammatikasi*. Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti.
- Abdurasulov, Yo. (2009). *Turkiy Tillarning Qiyosiy-Tarixiy Grammatikasi*. Toshkent: Fan Nashriyoti.
- Akalın, Ş. H. (1995). Eski Anadolu Türkçesinde Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler. *Türk Dili*, I (518), 156-163.
- Akalın, Ş. H. (2007). Eski Anadolu Türkçesinde Çün, Çünkü, Çünkükim Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş İsim Cümleleri. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I (24-29 Eylül 2000)* (59-65). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aksel, İ. (2004). *Kırım - Tatar Türkçesi'nde Cümle Bağlayıcıları*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Anorbekova, A ve Mirzayeva, Sh. (2011). *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili*. Toshkent: 'Noshir' Nashriyoti.
- Asqarova, M. A. (1966). *O'zbek Tilida Ergashish Formalari va Ergash Gaplar*. Toshkent: O'zbekiston SSR "Fan" Nashriyoti.
- Asqarova, M., Yunusov, R., Yo'ldoshev, M. ve Muhamedova, D. (2006). *O'zbek Tili Praktikum*. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
- Atabay, N., Özel, S. ve Çam, A. (1981). *Türkiye Türkçesinin Söz dizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aydemir, İ. A. (2014). Türkçede Zarf-fiillerin Bağlayıcılık İşlevleri Hakkında. N. Demir, B. Karakoç ve A. Menz (Ed.). *Turcology and Linguistics Éva Ágnes Csató Festschrift* (31-41). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Bulut, Christiane (1998). Copied Strategies of Clause Combining. Relativization in Middle Ottoman Turkic. *Turkic Languages* 2, 171-197.
- Ceylan, N. (2005). *Haldun Taner'in Öykülerinde Cümle Bağlayan Bağlaçlar*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Coşkun, M. V. (2014). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Csató, Éva Á. (2009). Two Types of Complement Clauses in Turkish. H. Boeschoten ve J. Rentzsch (Ed.). *Turcology in Mainz* (107-122). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Çiftçi, M. (2007). Tanzimat Dönemi ve Günümüz Romanlarında Cümle Bağlayıcı Bağlaçların İşlevleri ve Kullanım Sıklıkları. *Türk Dili*, XCIII(662), 147-161.
- Değirmençay, Veysi (2017). *Farsça Edatlar ve Bağlaçlar Sözlüğü*. İstanbul: Kurtuba Kitap.
- Demir, N., Yılmaz, E., Aslan Demir, S. ve Erdem, M. (2017). *Türkçe Biçim Bilgisi*. H. Pilancı (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Deny, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi* (A. U. Elöve, Çev.). İstanbul: Kabalıcı.
- Ediskun, H. (1999). *Türk Dilbilgisi (Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, M. (1972). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Yaylacık Matbaası.
- Fozilov, E. (1965). *O'zbek Tilining Tarixiy Morfologiyasi*. Toshkent: O'zbekiston SSR "Fan" Nashriyoti.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Grönbech, K. (2000). *Türkçenin Yapısı* (M. Akalın, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- G'ulomov, A. ve Asqarova, M. (1965). *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili - Sintaksis*. Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti.
- G'ulomov, A., Tihonov, A. N. ve Ko'ng'urov, R. (1977). *O'zbek Tili Morfem Lug'ati*. Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gürsoy-Naskali, E. (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Hacıeminoğlu, N. (2013). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- İpek, B. (2012). Türkiye Türkçesinde Edatlar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Turkish Studies*, 7 (4), 2019-2028.
- Jamolxonov, H. (2005). *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili*. Toshkent: Talqin.
- Johanson, L. (1992). *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten*. Sitzungsberichte der Wissenschaftlichen Gesellschaft an der J. W. Goethe-Universität Frankfurt am Main, 29:5. Stuttgart: Steiner.
- Johanson, L. (1993). Typen kausaler Satzverbindungen im Türkischen. *Journal of Turkology*, 1(2), 213-267.
- Johanson, L. (2007). Aspectotemporal Connectivity in Turkic: Text Construction, Text Subdivision, Discourse Types and Taxis. J. Rehbein, C. Hohenstein ve L. Pietsch (Ed.). *Connectivity in grammar and discourse* (188-198). Amsterdam: John Benjamins.
- Johanson, L. (2014). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* (N. Demir, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kamol, F. (1957). *Hozirgi Zamon O'zbek Tili (Leksikologiya-Fonetika, Grafika va Orfografiya, Morfologiya)*. Toshkent: O'zbekiston SSR Fanlar Akademiyasi Nashriyoti.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ.
- Karahan, L. (2013). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ.
- Karaörs, M. (2005). *Türk Lehçelerinde Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi*. Ankara: Akçağ.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2004). Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları. *Türk Dili*, LXXXIX (638), 118-125.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2011). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ma'rufov, Z. M. (1981). *O'zbek Tilining Izohli Lug'ati I-II*. Moskva: Rus Tili Nashriyoti.

- Mansuroğlu, M. (1988). Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları. *TDAYB 1955*, Ankara 1988, 59-71.
- Matg'oziyev, A. (1966). *O'zbek Tilidagi Ergashtiruvchi Bog'lovchilarning Taraqqiyot Tarixi*. Doktora Tezi, O'zbekiston SSR Fanlar Akademiyasi A. S. Pushkin Nomidagi Til va Adabiyot Instituti, Toshkent.
- Merhan, A. (2012). *Özbek Dilinin Grameri*. İstanbul: Eren Yayınevi.
- Necmi, İ. (1929). *Türkçe Gramer*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Nişanyan, S. (2012). *Sözlerin Soyağacı-Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Nurmonov, A., Sobirov, A., Qosimova, N., Yusupova, Sh. ve Mahmudov, N. (2013). *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili (1,2,3-kitoblar)*. Toshkent: Ilm Ziyos.
- Öküzücü (Atabey), İ. (1989). *Türkçe'de Cümle Bağlayıcıları*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Öküzücü (Atabey), İ. (1996). Türkçede Cümle Bağlayıcıları. Ö. Çobanoğlu ve M. Özarslan (Ed.). *Folkloristik: Prof. Dr. Umay Günay Armağanı (247-265)*. Ankara: Feryal Matbaacılık.
- Özçelik, S. (2007). Türkiye Türkçesinde Cümle Başı Edatlarının Anlam Fonksiyonları Üzerine. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (24-29 Eylül 2000) (1329-1336)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özkan, M. ve Sevinçli, V. (2008). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Rahimov, S. ve Umurqulov, B. (2003). *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili*. Toshkent: O'qituvchi.
- Rahmatullayev, Sh. (1978). *O'zbek Tilining Izohli Frazologik Lug'ati*. Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti.
- Rahmatullayev, Sh. (2000). *O'zbek Tilining Etimologik Lug'ati I (Turkiy so'zlar)*. Toshkent: Universitet Nashriyoti.
- Rahmatullayev, Sh. (2003). *O'zbek Tilining Etimologik Lug'ati II (Arab so'zlari va ular bilan hosilalar)*. Toshkent: Universitet Nashriyoti.
- Rahmatullayev, Sh. (2006). *Hozirgi Adabiy O'zbek Tili*. Toshkent: Universitet.
- Rahmatullayev, Sh. (2009). *O'zbek Tilining Etimologik Lug'ati III (Forscha, Tocikcha birliklar va ular bilan hosilalar)*. Toshkent: Universitet Nashriyoti.
- Rasulov, R. ve Mirazizov, A. (2005). *O'zbek Tili*. Toshkent: Aloqachi.

- Sağır, B. (2015). *Özbek Türkçesinde Enklitikler*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Sapayev, Q. (2009). *Hozirgi O'zbek Tili (Morfemika, So'z Yasalishi va Morfologiya)*. Toshkent: Nizomiy Nomidagi TDPU.
- Sayfullayeva, R. R. (2007). *Hozirgi O'zbek Tilida Qo'shma Gaplarning Substantsianal (Zotiy) Talqini*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi "Fan" Nashriyoti.
- Sayfullayeva, R. R. (2008). *Zamonaviy O'zbek Tili (Morfologiya)*. Toshkent.
- Serebrennikov, B. A. ve Gadjieva, N. Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri* (T. Hacıyev ve M. Öner, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Smaylova, D. (2011). *O'zbek va Qoraqalpoq Tillaridagi Teng Bog'lovchilarning Qo'llanilishi*. Yüksek Lisans Tezi, O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'lim Vazirligi Ajiniyoz Nomidagi Nukus Davlat Pedagogika Instituti, Nukus.
- Şenlik, A. Ş. (2011). Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde Cümle Bağlaçlarının Tasnifine Dair Bazı Öneriler. *İÜ. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 45(45), 251-268.
- Şenlik, A. Ş. (2012). Eski Anadolu Türkçesinde anuñiçün ve anuñiçün ki/kim Hakkında. *İÜ. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 46(46), 121-128.
- Şenlik, A. Ş. (2014). Osmanlı Türkçesinin Öncü Bağlaçları Hakkında. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 4(4), 158-179.
- Şenlik, A. Ş. (2016). Türkiye Türkçesinde Cümle Bağlacı Olarak Kullanılan 've' ve 'da' Hakkında Bazı Mülahazalar. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1(54), 111-127.
- Tekin, Ş. (1966). Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme. *Türk Dili*, 1965, 35-63.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I*. İstanbul: Simurg.
- Tietze, A. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı II*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Turdiyeva, K. ve Ahmedova, D. (2007). *O'zbek Tili*. Toshkent: Musiqa Nashriyoti.
- Turniyozov, N. ve Rahimov, A. (2006). *O'zbek Tili (ma'ruzalar matni) 1-qism*. Samarqand.
- Tursunov, U., Muhtorov, A. ve Rahmatullayev, Sh. (1992). *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili*. Toshkent: O'zbekiston Nashriyoti.
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Türkçe Sözlük* (10. bs.) Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Türk Dil Kurumu. (2012). *Yazım Kılavuzu* (27. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uçar, A. (2005). Söylem Belirleyicisi Olarak *İşte*'nin Ezgi Örüntüleri. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2(1), 35-50.
- Üşenmez, E., Boltabayev, S. ve Tuğlacı, G. (2016). *Özbekçe - Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kültür Sanat Yayınları.
- von Gabain, A. (1974). *Alttürkische Grammatik*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Xolmanova, Z. T. (2007). *Tilshunoslikka Kirish*. Toshkent: O'zMU Nashriyoti.
- Yaman, E. (1992). Türkçenin Ekleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Türk Dili*, 1992/II (490), 322-328.
- Yaman, E. (2000). *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yaman, E. (2005). *Özbek Türkçesinde Edatlar (Kaynakları, Ses ve Şekil Özellikleri)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yıldırım, H. (2012). *Özbek Türkçesi (Dil Bilgisi-Alıştırmalar-Konuşma-Metinler)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yusuf, B. (1993). *Türkçe - Özbekçe ve Özbekçe - Türkçe Sözlük*. Taşkent: Özbekistan Neşriyatı.
- Zakirova, R. X. (2011). *Ergashtiruvchi Bog'lovchi Vasitalarning Struktur-Semantik Tadqiqi*. Doktora Tezi, O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alisher Navoiy Nomidagi Til va Adabiyot Instituti, Toshkent.

EK 2: İNGİLİZCE TEZ ORJİNALLİK RAPORU

 <p style="margin: 0;">HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT</p>
<p style="margin: 0;">HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES DEPARTMENT</p>
<p>Date: 04/02/2019</p>
<p>Thesis Title : SENTENCE CONNECTORS IN UZBEK</p> <p>According to the originality report obtained by my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 04/02/2019 for the total of 102 pages including the a) Introduction, b) Main Chapters and c) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 2 %.</p> <p>Filtering options applied:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ☒ Approval and Declaration sections excluded 2. ☒ Bibliography/Works Cited excluded 3. ☒ Title Page excluded 4. ☒ Quotes included 5. ☒ Match size up to 5 words excluded <p>I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.</p> <p>I respectfully submit this for approval.</p> <div style="text-align: right; margin-top: 20px;"> Date and Signature 04/02/2019 </div> <p>Name Surname: GÜLŞAH TUĞLACI</p> <p>Student No: N16122056</p> <p>Department: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES</p> <p>Program: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES</p> <p>Status: ☒ Master ☐ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.</p>
<p>ADVISOR APPROVAL</p> <p style="margin-top: 50px;">APPROVED.</p> <div style="text-align: center; margin-top: 10px;"> PROF. DR. NURETTİN DEMİR </div>

EK 3: TÜRKÇE ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA**

Tarih: 17/01/2019

Tez Başlığı: ÖZBEKÇEDE CÜMLE BAĞLAYICILARI

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır.
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

17.01.2019
Tarih ve İmza

Adı Soyadı: GÜLŞAH TUĞLACI

Öğrenci No: N16122056

Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI

Programı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

PROF. DR. NURETTİN DEMİR

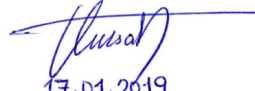

Telefon: 0-312-2976860

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

EK 4: İNGİLİZCE ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

	HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS
HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES	
Date: 17/01/2019	
Thesis Title: SENTENCE CONNECTORS IN UZBEK	
My thesis work related to the title above:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Does not perform experimentation on animals or people. 2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). 3. Does not involve any interference of the body's integrity. 4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development). 	
<p>I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.</p>	
I respectfully submit this for approval.	
 17.01.2019 Date and Signature	
Name Surname: GÜLŞAH TUĞLACI Student No: N16122056 Department: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES Program: MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES Status: ☒ MA ☐ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.	
<u>ADVISER COMMENTS AND APPROVAL</u>	
<p>Accepted</p>	
 PROF. DR. NURETTİN DEMİR	